

provincie Utrecht

Gebiedskatern Utrechtse Heuvelrug

Samen maken we Utrecht mooier

KWALITEITSGIDS UTRECHTSE LANDSCHAPPEN

GEBIEDSKATERN UTRECHTSE HEUVELRUG

IN OPDRACHT VAN:
PROVINCIE UTRECHT

OKRA LANDSCHAPSARCHITECTEN BV

OUDEGRACHT 23 | 3511 AB UTRECHT
T. +31 (0)30 273 42 49 | F. +31 (0)30 273 51 28
MAIL@OKRA.NL | WWW.OKRA.NL

INHOUD

1	Lezen is begrijpen	6
1.1	Kernkwaliteiten uitwerken	6
1.2	Leeswijzer	10

DEEL I OBSERVATIES

2	Feitelijk landschap	18
3	Verhalend landschap	28
3.1	De hoge rand	30
3.2	Ontgonnen land	36
3.3	Gezond zand	46
3.4	Strategische verband	58
4	Dynamiek	66

DEEL II WAARDERING

5	Kernkwaliteiten in hoofdlijnen	74
6	Zichtbaar landschap	76
6.1	Essenties uit de verhalen	78
6.2	Ruimtelijke essenties	82
6.3	Vijf deelgebieden	84
6.4	Samenhang	88
6.5	Relatie met de kernkwaliteiten	90
7	Ambities	92
7.1	Reliëf doorsteken – heuveltoppen en wegen	94
7.2	Zonering gebruik: wonen – werken – recreatie	96
7.3	Aandachtsgebieden	98
8	Verdieping deelgebieden	100
8.1	Beboste toppen	102
8.2	Zuidflank	110
8.3	Achterflank	118
8.4	De Laagten	124
8.5	't Gooi	130

Bronvermelding

Colofon

1. LEZEN IS BEGRIJPEN

1.1 KERNKWALITEITEN UITWERKEN

Nederland heeft een rijke diversiteit aan landschappen. Veel van deze landschappen zijn uniek, niet alleen binnen ons eigen land, maar ook buiten onze grenzen. In de Nota Ruimte heeft het Ministerie van VROM (tegenwoordig Ministerie van Infrastructuur en Milieu) aangegeven welke twintig landschappen in ons land zó uniek zijn, dat we extra aandacht moeten besteden aan het behoud, beheer en de ontwikkeling ervan. Met het benoemen van de 'kernkwaliteiten' van de Nationale Landschappen heeft VROM invulling gegeven aan datgene wat die landschappen van alle andere gebieden in ons land onderscheidt.

Het is de taak van de provincies om de Nationale Landschappen exact te begrenzen en de kernkwaliteiten uit te werken. In de provincie Utrecht is de begrenzing van de Nationale Landschappen vastgelegd in de Streekplanuitwerking Nationale Landschappen van april 2008. Alleen voor het Groene Hart heeft het Rijk zelf de begrenzing vastgesteld. Uit de begrenzing blijkt dat Utrecht voor het grootste deel in een Nationaal Landschap ligt. Dit is voor de provincie aanleiding geweest om ook de landschappen zonder deze 'status', de Utrechtse Heuvelrug en Gelderse Vallei, in deze kwaliteitsgids op te nemen.

DOEL VAN DE KWALITEITSGIDS

Met het uitwerken van de kernkwaliteiten in deze kwaliteitsgids geeft de provincie Utrecht antwoord op een aantal vragen. Wat betekenen

bijvoorbeeld 'openheid', '(veen)weidekarakter' of 'samenhangend stelsel' eigenlijk? Welke aspecten in het landschap zorgen ervoor dat je de kernkwaliteiten beleeft? Daarbij beperkt de gids zich niet tot wat feitelijk in het landschap zichtbaar is. De kernkwaliteiten zijn in de loop van de tijd in de landschappen ontstaan. Daarom gaat de gids ook in op de gebeurtenissen en menselijke verhalen achter de kernkwaliteiten. Dit geeft meerwaarde aan de kernkwaliteiten en verdiept de beleving ervan.

Het doel van de kwaliteitsgids is het concreet maken van de kernkwaliteiten van de Utrechtse landschappen, zodat iedereen begrijpt over welke elementen het gaat.

De gids heeft nog een tweede doel. Een landschap is een levend geheel, dat door de jaren heen geleidelijk verandert. Zonder die veranderingen wordt het landschap een museumstuk. Het is absoluut niet de bedoeling dat de Nationale en andere landschappen 'op slot' gaan. Sterker nog: om het landschap vitaal te houden zijn die nieuwe ontwikkelingen juist vaak nodig. én ze geven kansen om de kernkwaliteiten te verstevigen. Ontwikkelingen kunnen echter vele vormen krijgen. Hoe kunnen ze zó worden geplaatst en vormgegeven dat ze voortbouwen op de landschappelijke kernkwaliteiten? **Het tweede doel van de kwaliteitsgids is het bieden van inspiratie en houvast voor het omgaan met ontwikkelingen zodat de kernkwaliteiten voor de toekomst zijn verzekerd en zelfs beter beleefbaar worden.**

DOELGROEPEN

De kwaliteitsgids is in eerste instantie bedoeld voor alle mensen van de provincie Utrecht met een bestuurlijke en ambtelijke functie. Daarnaast is de gids ook bruikbaar voor betrokken partijen uit de landschappen, zoals gebiedscommissies, gemeenten, waterbeheerders, natuurterreinbeheerders, maatschappelijk middenveld, landschapsorganisaties, grondeigenaren, burgers en bedrijven. De gids is beeldend gemaakt en zó opgezet dat ze toegankelijk is voor zowel mensen die professioneel met landschap en ruimtelijke ordening bezig zijn, als mensen die daar niet dagelijks mee te maken hebben.

KATERNEN

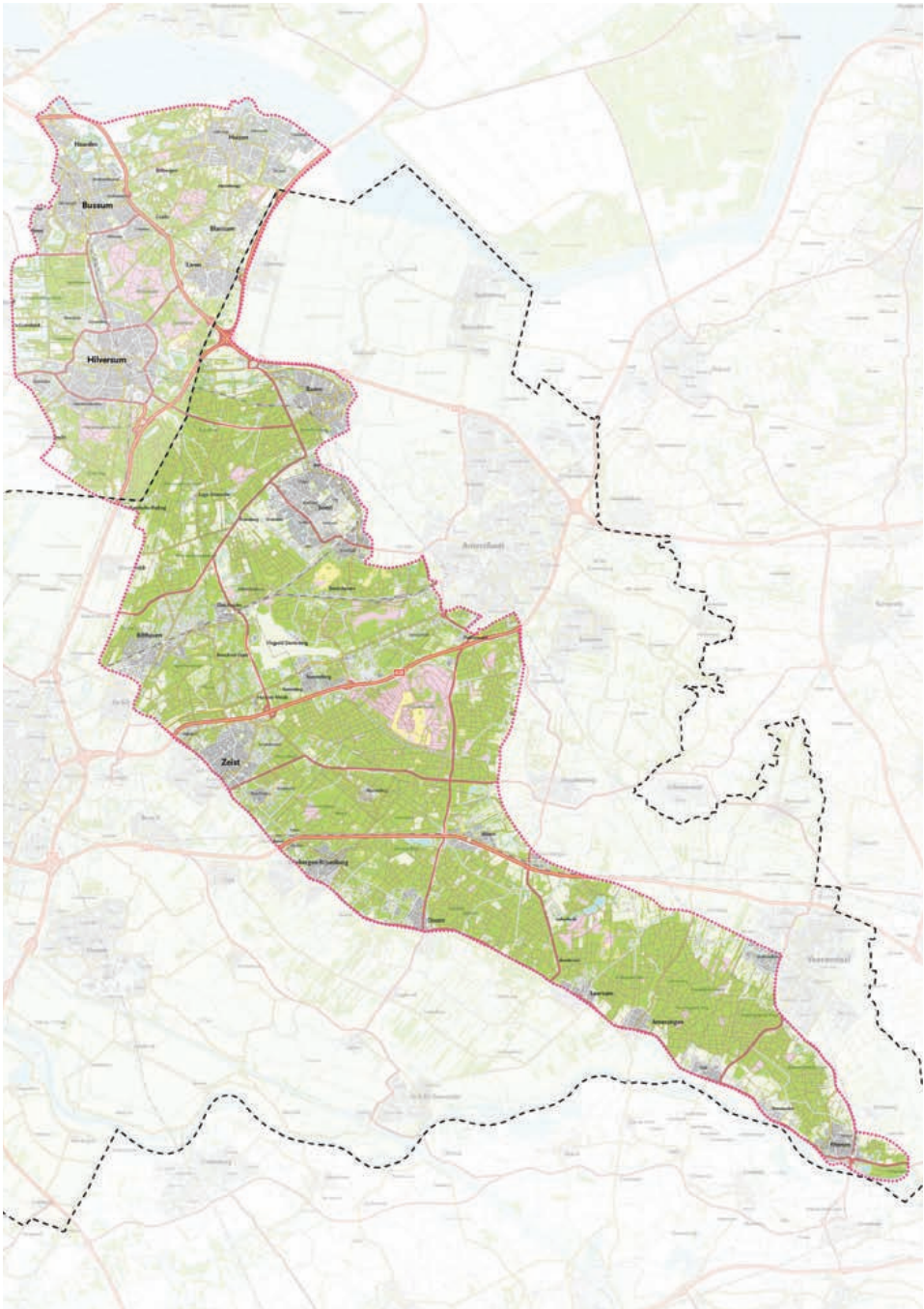
De kwaliteitsgids bestaat in totaal uit één koepelkatern en zes gebiedskaternen:

- Groene Hart
- Waterlinies (Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam)
- Rivierengebied
- Eemland
- Utrechtse Heuvelrug
- Gelderse Vallei

Het koepelkatern gaat onder andere in op de status van de kwaliteitsgids en bestaande provinciale beleidskaders. De eerste vier gebiedskaternen behandelen door het Rijk aangewezen Nationale Landschappen. Soms zijn ze aangevuld met gebieden die net buiten de begrenzing vallen, maar wel dezelfde landschappelijke kenmerken hebben. De Utrechtse Heuvelrug is door de provincie aangewezen als Provinciaal Landschap en daarom aan de kwaliteitsgids toegevoegd. De Gelderse Vallei, het enige landschap 'zonder status', is toegevoegd omdat de provincie dit

PLANGEBIED

ook een waardevol landschap vindt. Bovendien zijn zo alle landschappen binnen de provincie volgens eenzelfde systematiek zijn beschreven.

PLANGEBIEDEN

Alle landschappen uit de gebiedskaternen lopen door in de aangrenzende provincies. In deze kwaliteitsgids wordt echter alleen het Utrechtse deel uitgewerkt. Dit vormt de basis voor afstemming met de andere provincies over de uitwerking van de kernkwaliteiten. Ook de uitwerking van de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug in dit katern gaat alleen over het Utrechtse deel. Het katern vormt, inclusief de ambitie voor dit interprovinciale landschap, de basis voor afstemming met de provincie Noord-Holland.

Overlap tussen de katernen onderling is zoveel mogelijk vermeden. Het plangebied van de Utrechtse Heuvelrug heeft alleen een kleine overlap met het Groene Hart. De grenzen met vooral de katernen Rivierengebied en Gelderse Vallei zijn kunstmatig scherp getrokken. Feitelijk lopen deze landschappen in elkaar over. In mindere mate speelt dit met de katernen Eemland en Groene Hart.

RUIMTELIJK ACTIE PROGRAMMA

De uitwerking van de kernkwaliteiten maakt deel uit van het Ruimtelijk Actie Programma (RAP) 2009 – 2011 van de provincie Utrecht. Het RAP is het uitvoeringsprogramma van de provinciale ruimtelijke structuurvisie en bereidt de nieuwe provinciale ruimtelijke structuurvisie (2012) voor. De kwaliteitsgids zal voor de structuurvisie 2012 worden gehanteerd als een belangrijke onderlegger. Op basis van de provinciale

ruimtelijke structuurvisie past de provincie het belangrijkste wettelijke borgingsinstrument, de Provinciale Ruimtelijke Verordening aan. Daarmee zal ook de wettelijke borging van de kernkwaliteiten plaatsvinden.

De huidige Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen bestaat uit dit gebiedskatern, vijf andere gebiedskaternen en een apart koepelkatern. Dit overkoepelende katern gaat onder andere in op de status van de Kwaliteitsgids en bestaande provinciale beleidskaders.

VOORTBOUWEN OP BESTAANDE PLANNEN

Deze Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen bouwt voort op plannen en ideeën van gemeenten, samenwerkingsverbanden en provincie. Deze plannen stellen wij niet ter discussie. Integendeel: we doen een voorzet voor het verder invullen van deze plannen, steeds vanuit het kader van de landschappelijke kernkwaliteiten. In het geval van dit katern (zie ook de achterin opgenomen literatuurlijst) gaat het met name om de volgende stukken:

- Gebiedsvisie. Heel de Heuvelrug: ontdek het palet (2009)
- Recreatievisie Heel de Heuvelrug (2009)
- Cultuurhistorische visie Heel de Heuvelrug (2009)
- Gebiedsvisie de Vuursche (2009)
- Visie Stichtse Lustwarande (2005)
- Beheer en Inrichtingplan Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug (BIP) (2003)
- Gebiedsvisie A12/A28 (2009)
- Gebiedsvisie Hart van de Heuvelrug (2003)
- Ruimtelijk plan vliegbasis Soesterberg (2009)

1.2 LEESWIJZER

Het voor u liggende katern van de kwaliteitsgids geeft een uitwerking van de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug. Het katern bestaat uit twee delen. Deel I gaat over de bestaande situatie en is een min of meer objectieve observatie: een feitelijke kijk op het huidige landschap. Dit gebeurt aan de hand van kaartbeelden (hoofdstuk 2) en verhalen (hoofdstuk 3). Hoofdstuk 4 brengt de ontwikkelingen die in dit landschap spelen in beeld.

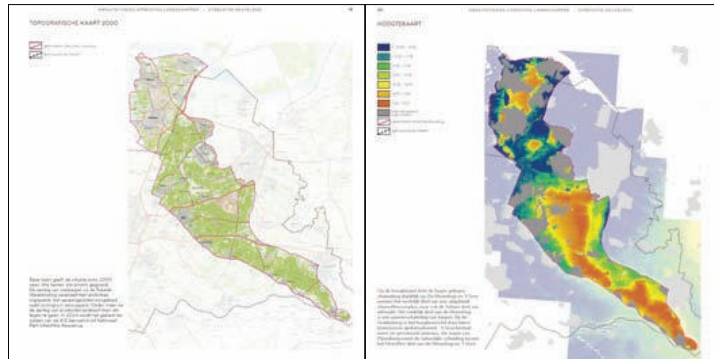
Deel II geeft de uitwerking van de kernkwaliteiten. Het beschrijft de kernkwaliteiten zelf (hoofdstuk 5), de essenties van de verhalen en de ruimtelijke essenties (hoofdstuk 6). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8). Ook laat dit deel zien hoe de provincie wil voortbouwen op de kernkwaliteiten. Is het goed zoals het is, of valt er vanuit het oogpunt van de kernkwaliteiten het een en ander te verbeteren? En welke aspecten vragen daarbij bijzondere aandacht? De ambities vormen het kader om de kernkwaliteiten voor de toekomst te waarborgen en te ontwikkelen (hoofdstuk 7). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8).

BENT U VOORAL GEÏNTERESSEERD IN:

- hoe dit landschap is ontwikkeld en waarom dat zo is gegaan?
Lees dan vooral hoofdstuk 3 Verhalend landschap;
- hoe de kernkwaliteiten van het landschap tot uitdrukking komen?
Lees dan hoofdstuk 6 Zichtbaar landschap;
- welke ambities de provincie heeft voor de ontwikkeling van de kernkwaliteiten?
Lees dan hoofdstuk 7 Ambities;
- het toepassen van de kernkwaliteiten in het maken of beoordelen van een plan?
Lees dan hoofdstuk 8 Verdieping deelgebieden.

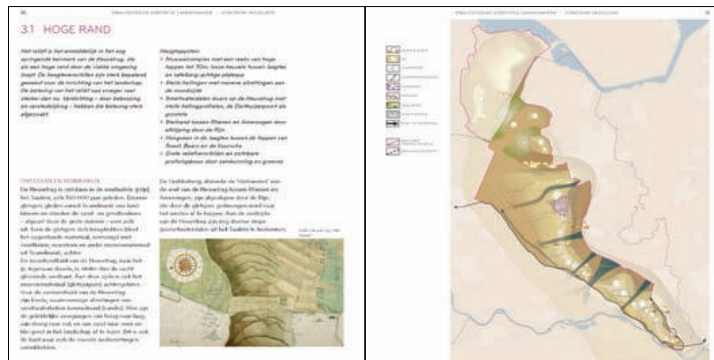
DEEL I - OBSERVATIES - WAT IS ER?

HOOFDSTUK. 2: FEITELIJK LANDSCHAP

Als eerste geeft een serie thematische kaarten een indruk van de feitelijke situatie van het huidige landschap.

HOOFDSTUK. 3: VERHALEND LANDSCHAP

Vier karakteristieke verhaallijnen schetsen in vogelvlucht de ontwikkeling van het landschap. Waarom ziet het landschap er zo uit? Wat zijn de verhalen die in dit landschap te lezen zijn of verscholen liggen? Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke cultuurhistorische context van het landschap. De verhalen vertellen de bijzondere gebeurtenissen die het landschap verklaren en de beleving verrijken.

HOOFDSTUK. 4: DYNAMIEK

Afsluitend wordt de dynamiek in het landschap anno 2010 in kaart gebracht. Welke ontwikkelingen spelen er allemaal? Sommige voltrekken zich concreet in het veld, andere bestaan alleen nog op papier, zijn volop in discussie, of 'hangen in de lucht'. De beschreven dynamiek is niet per definitie sluitend en zal met de jaren veranderen. De beschrijving wordt alleen gegeven om grip te krijgen op het scala aan ontwikkelingen waar dit landschap mee te maken heeft.

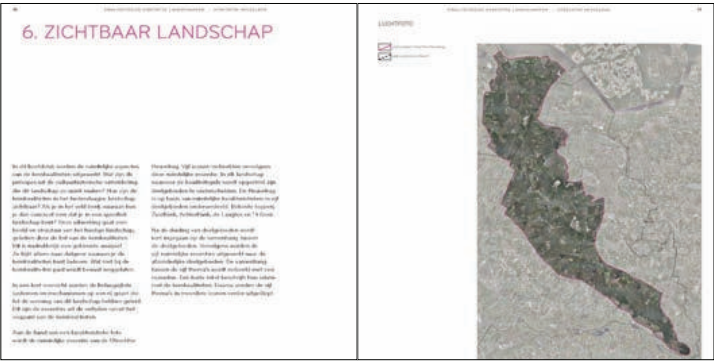
DEEL II - WAARDERING - WAT WILLEN WE?

HOOFDSTUK.5: KERNCWALITEITEN

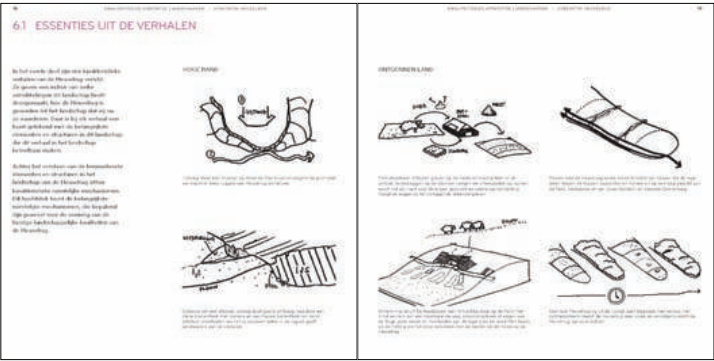
Deel II begint met een weergave van de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug. Deze kernkwaliteiten vormen de basis voor de verdere analyse van het landschap. De provincie heeft de kernkwaliteiten opgesteld en op vergelijkbare wijze geformuleerd als de kernkwaliteiten van de Nationale Landschappen.

HOOFDSTUK. 6: ZICHTBAAR LANDSCHAP

Vervolgens analyseert Deel II de beleving van de kernkwaliteiten in het veld. Waardoor kun je in het veld concreet de kernkwaliteiten ervaren? Dit is nadrukkelijk een gekleurde analyse! Ze kijkt alleen naar datgene waaraan je de kernkwaliteiten kunt beleven. Wat niet bij de kernkwaliteiten past wordt bewust weggelaten. Deze analyse wordt in zes stappen gemaakt.

6.1: ESSENTIES UIT DE VERHALEN

In een kort overzicht worden de belangrijkste systemen en mechanismen op een rij gezet die tot de vorming van dit landschap hebben geleid. Dit zijn wat betreft de kernkwaliteiten de essenties uit de verhalen van hoofdstuk 3.

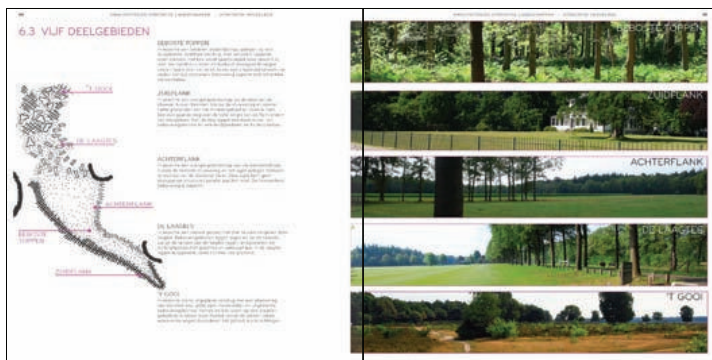
6.2: RUIMTELIJK ESSENTIES

Aan de hand van één karakteristieke foto wordt de ruimtelijke essentie van het landschap geduid.

De essentie wordt vertaald naar grafische weergaven ofwel 'iconen' van ruimtelijke karakteristieken.

6.3: VIJF DEELGEBIEDEN

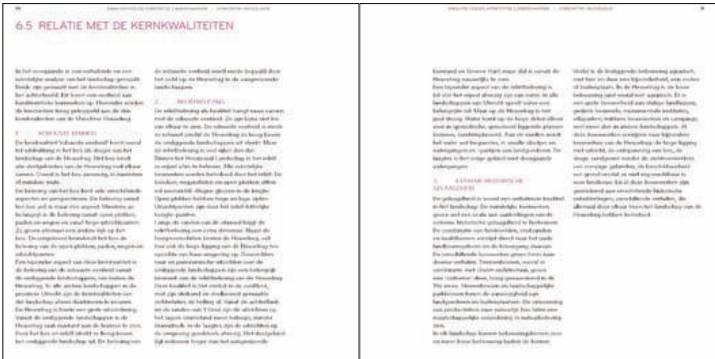
Deelgebieden binnen het landschap worden onderscheiden.

6.4: SAMENHANG

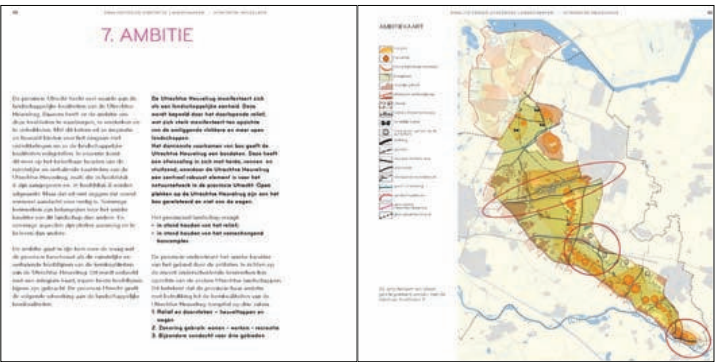
De samenhang tussen de deelgebieden wordt aangegeven.

6.5: RELATIE MET DE KERNKWALITEITEN

Afsluitend worden de beschreven essenties, deelgebieden en samenhang teruggekoppeld naar de kernkwaliteiten.

HOOFDSTUK. 7: AMBITIES

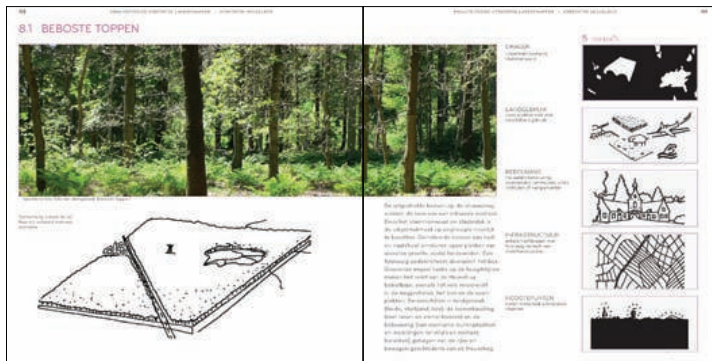

HOOFDSTUK. 8: VERDIEPING DEELGEBIEDEN

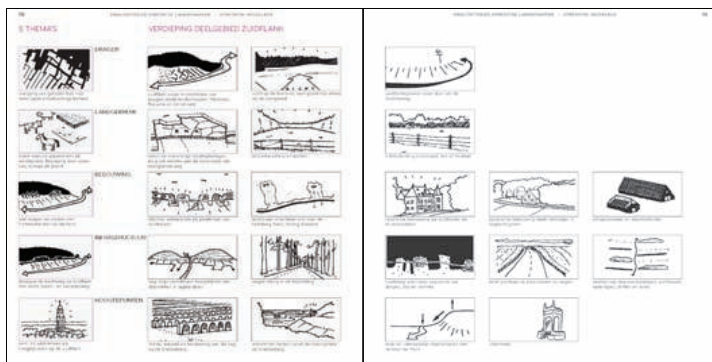
Hoofdstuk 8 - Verdieping deelgebieden
Het laatste hoofdstuk geeft de ruimtelijke karakteristieken en ontwikkelprincipes weer die aan de basis liggen om de ambities uit hoofdstuk 7 te verwezenlijken. De afzonderlijke deelgebieden zijn in drie stappen nader uitgewerkt.

STAP 1: ESSENTIES DEELGEBIED

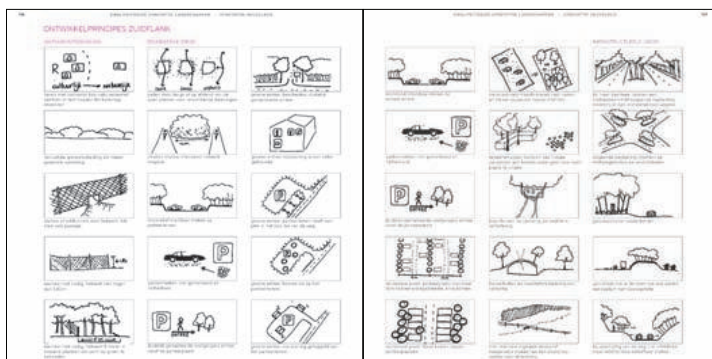
Eén overzicht geeft de karakteristiek van het deelgebied weer. Dit gebeurt aan de hand van een foto, een korte beschrijving in relatie tot de kernkwaliteiten, per deelgebied de iconen van ruimtelijke essenties en een ruimtelijke samenhang daartussen (isometrie).

STAP 2: VERDIEPING ESSENTIES

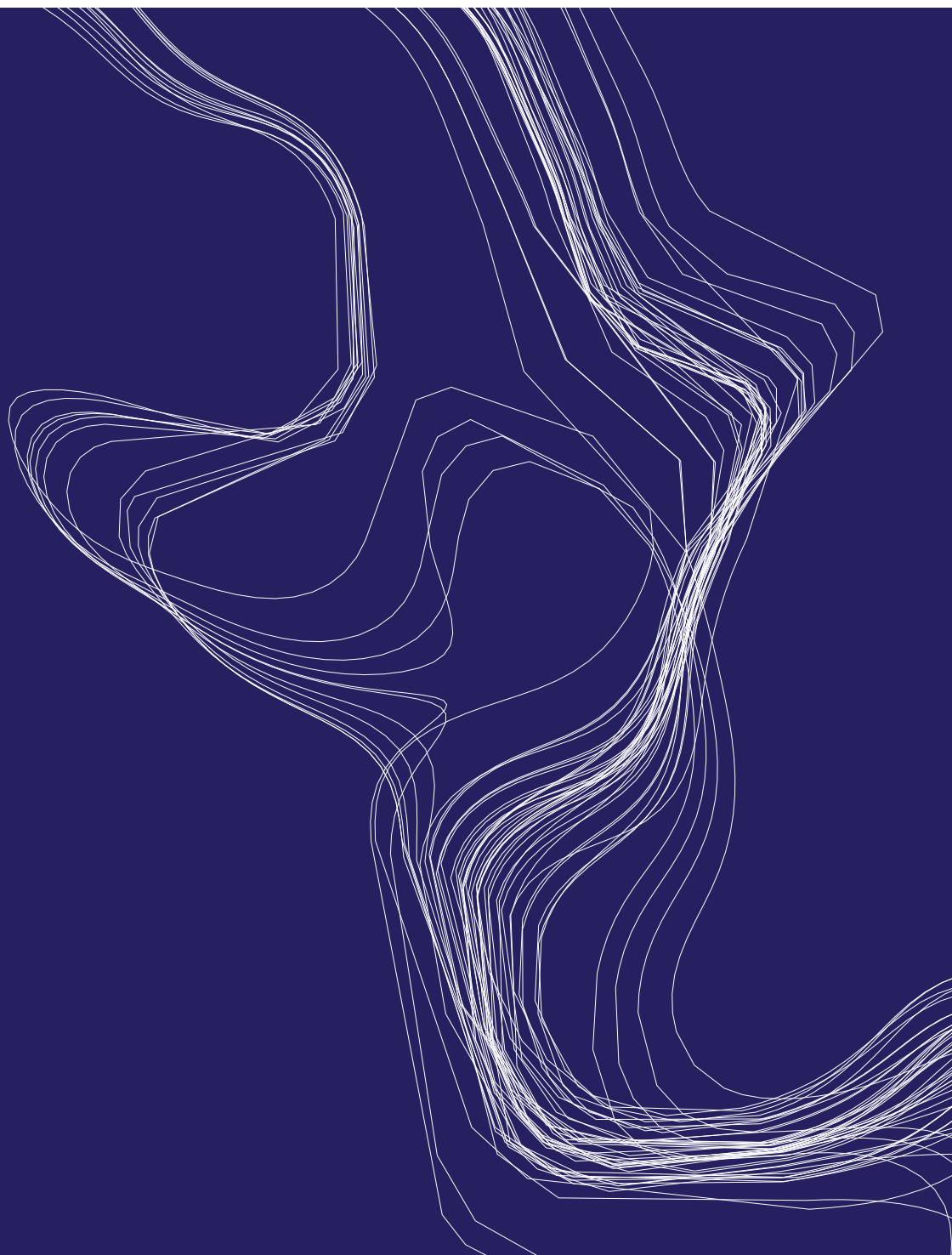

De vijf iconen worden verdiept. Series iconen geven aanvullende ruimtelijke karakteristieken per thema.

STAP 3: ONTWIKKELPRINCIPES

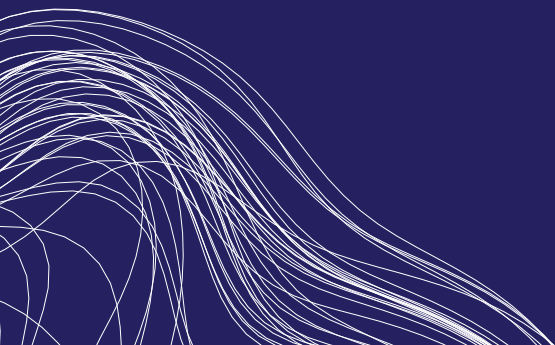
Series van ontwikkelprincipes geven inspiratie voor de inpassing en vormgeving van diverse ontwikkelingen in dit landschap. Bij veel op hand zijnde ontwikkelingen (zie hoofdstuk 4) is het niet de vraag of ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral h_oe dat gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze de kernkwaliteiten ondersteunen of aantasten. Basis voor de inpassing zijn de vijf essentiële iconen en hun verdieping. Maar soms geeft dat niet voldoende houvast. De ontwikkelprincipes bouwen voort op deze iconen.

DEEL I.

OBSERVATIES

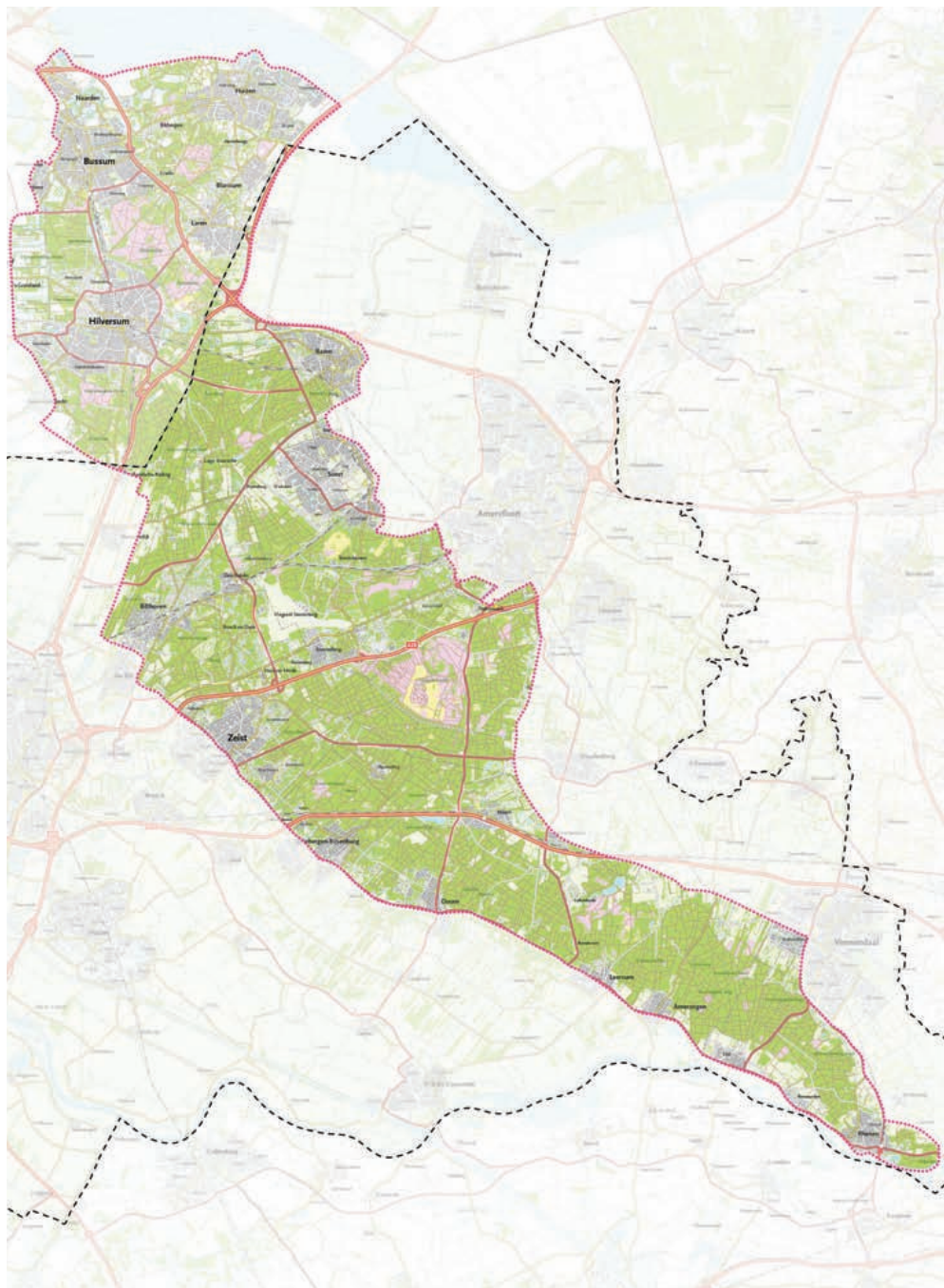
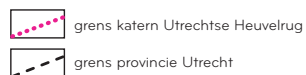
WAT IS ER?

2. FEITELIJK LANDSCHAP

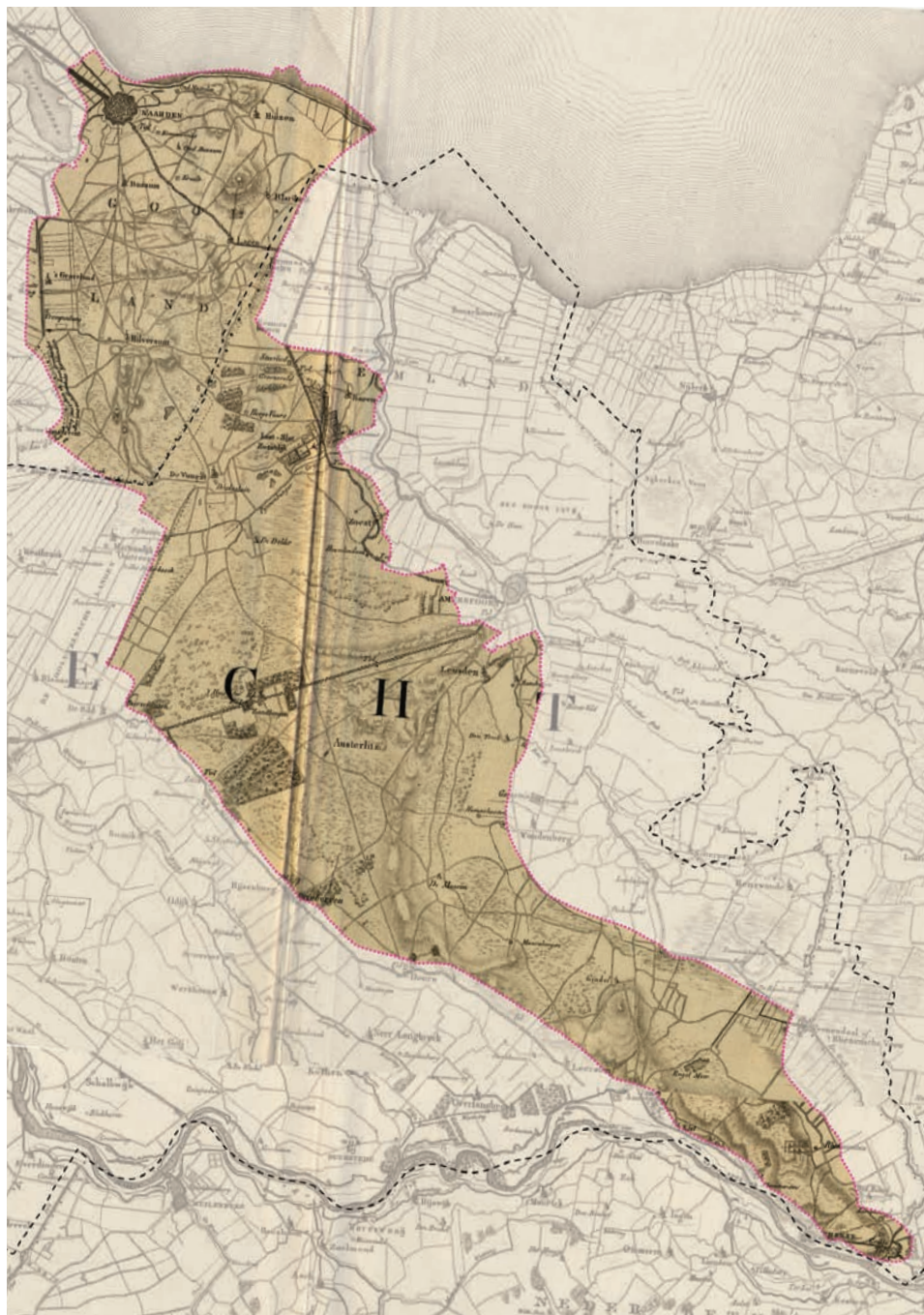
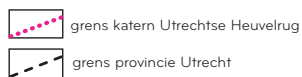
Voor een goed begrip van de huidige staat van het Provinciaal Landschap wordt hier een aantal feitelijkheden op een rij gezet. Eerst ziet u drie topografische kaarten van 2000, 1820 en 1920. Gezamenlijk geven ze een impressie van de ontwikkeling die het landschap in de laatste honderdvijftig jaar heeft doorgemaakt. Daarna volgt een aantal thematische kaarten. De informatie op deze kaarten is afkomstig uit het GIS-systeem van de provincie Utrecht. Ze vormen geen exacte weergave, maar geven een beeld van de feitelijke situatie van het landschap op dit moment.

TOPOGRAFISCHE KAART 2000

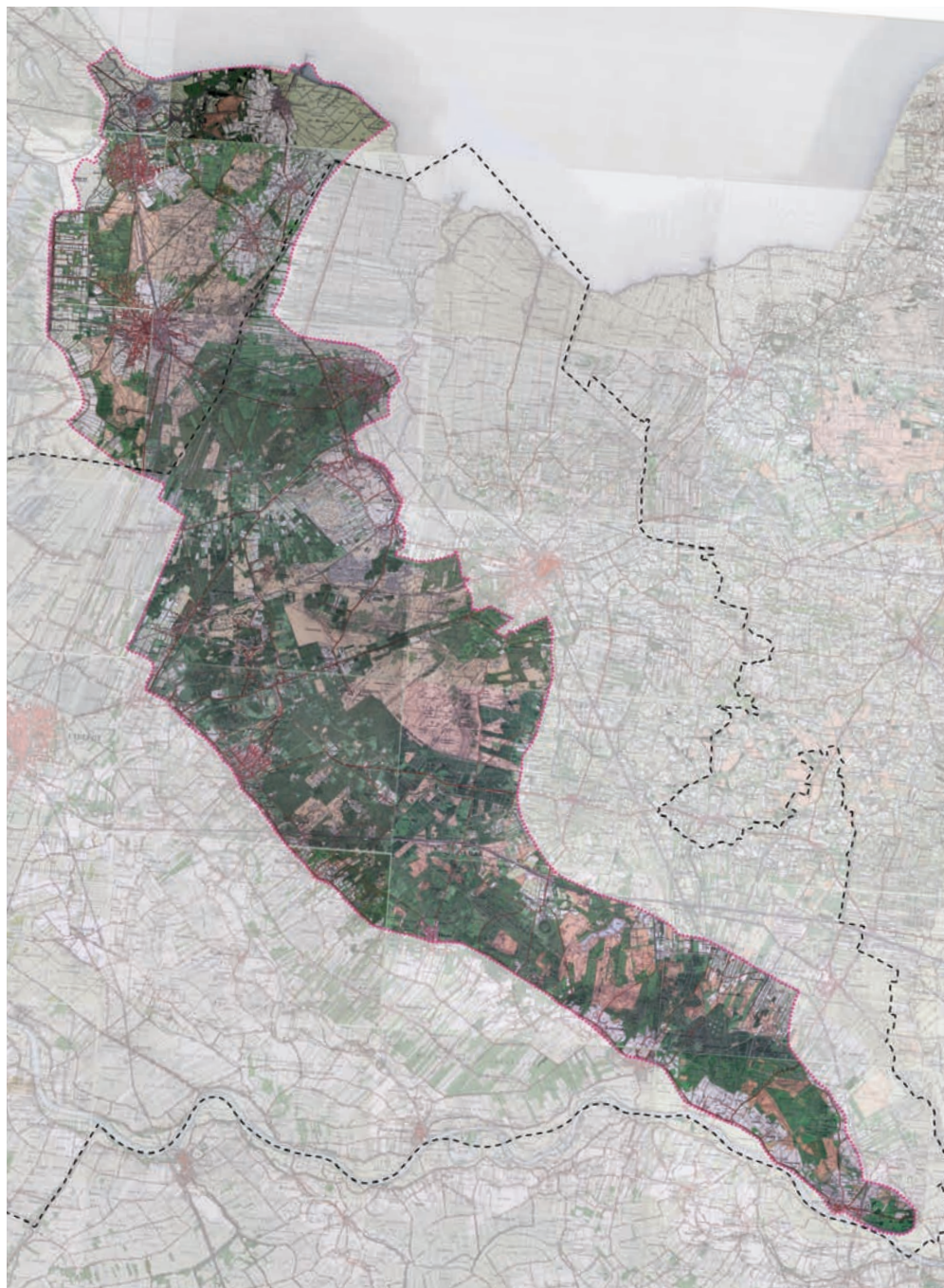
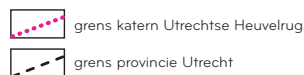
Deze kaart geeft de situatie anno 2000 weer. Alle kernen zijn enorm gegroeid. De aanleg van snelwegen na de Tweede Wereldoorlog verandert het landschap ingrijpend. Het aaneengesloten bosgebied raakt ecologisch versnipperd. Onder meer via de aanleg van ecoducten probeert men dit tegen te gaan. In 2003 wordt het gebied ten zuiden van de A12 benoemd tot Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug.

HISTORISCHE KAART 1820

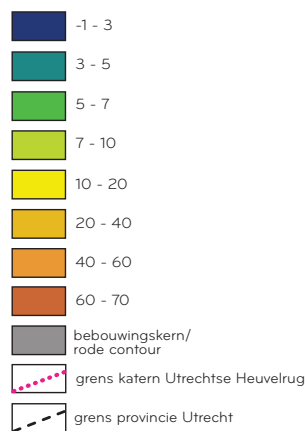
Anno 1820 bestaat het overgrote deel van de Heuvelrug uit heide. De kaart laat slechts enkele parkbossen van landgoederen zien. Een kale Heuvelrug met ver weg gelegen oriëntatiepunten. De ontginningsas van de Amersfoortseweg vormt een kaarsrechte lijn dwars over de Heuvelrug. Op de Heuvelrug is nog nauwelijks bebouwing aanwezig.

HISTORISCHE KAART 1920

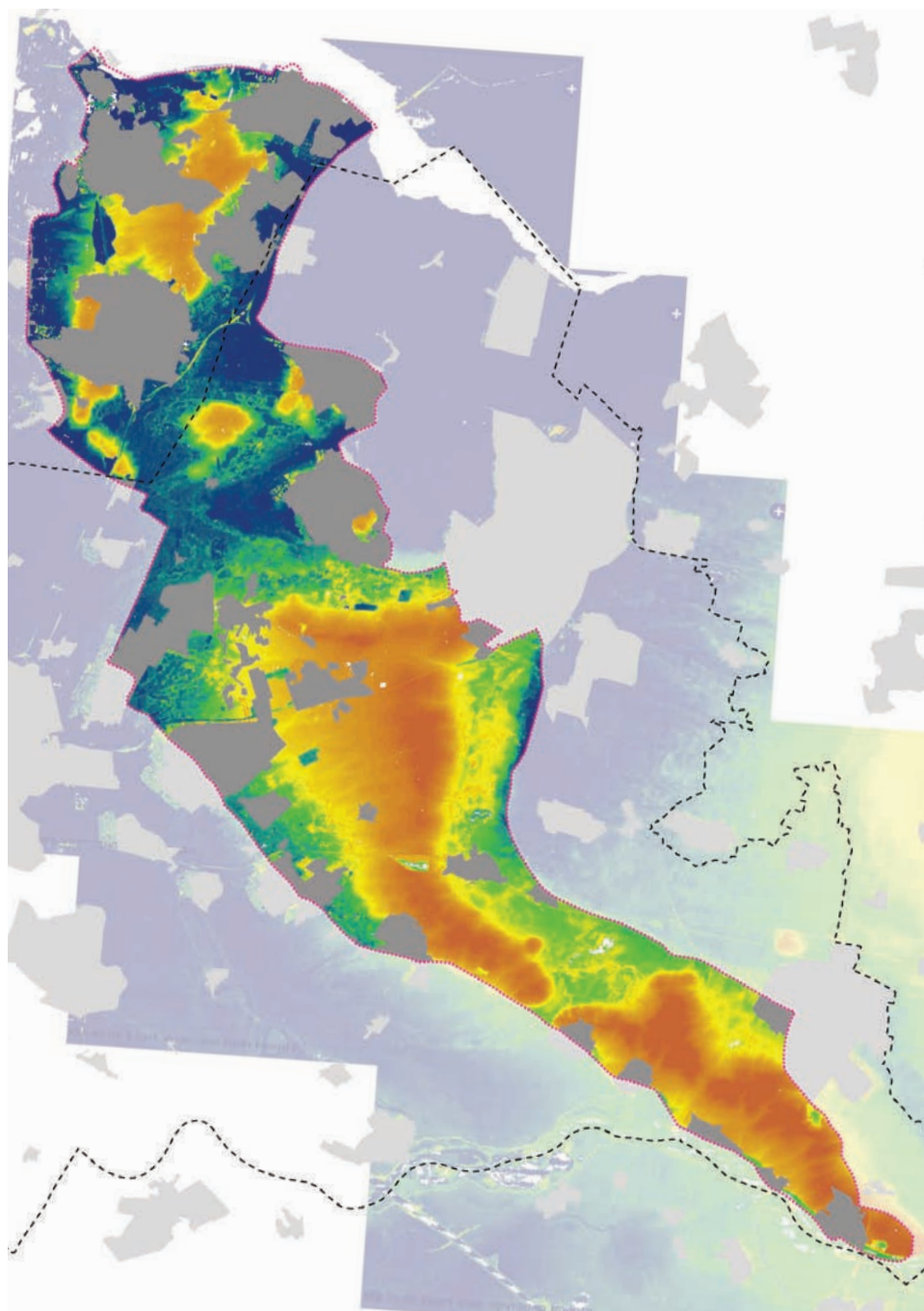

Opvallend ten opzichte van de voorgaande kaart zijn de uitgestrekte bossen. Anno 1920 zijn nog slechts enkele grote heidevelden overgebleven met een militair vliegveld bij Soesterberg. De spoorlijnen Amsterdam-Amersfoort-Zwolle en Utrecht-Arnhem zijn aangelegd. Langs de Amersfoortseweg hebben zich veel landgoederen en buitenplaatsen gevestigd. Op de flanken ontstaan de eerste villawijken.

HOOGTEKAART

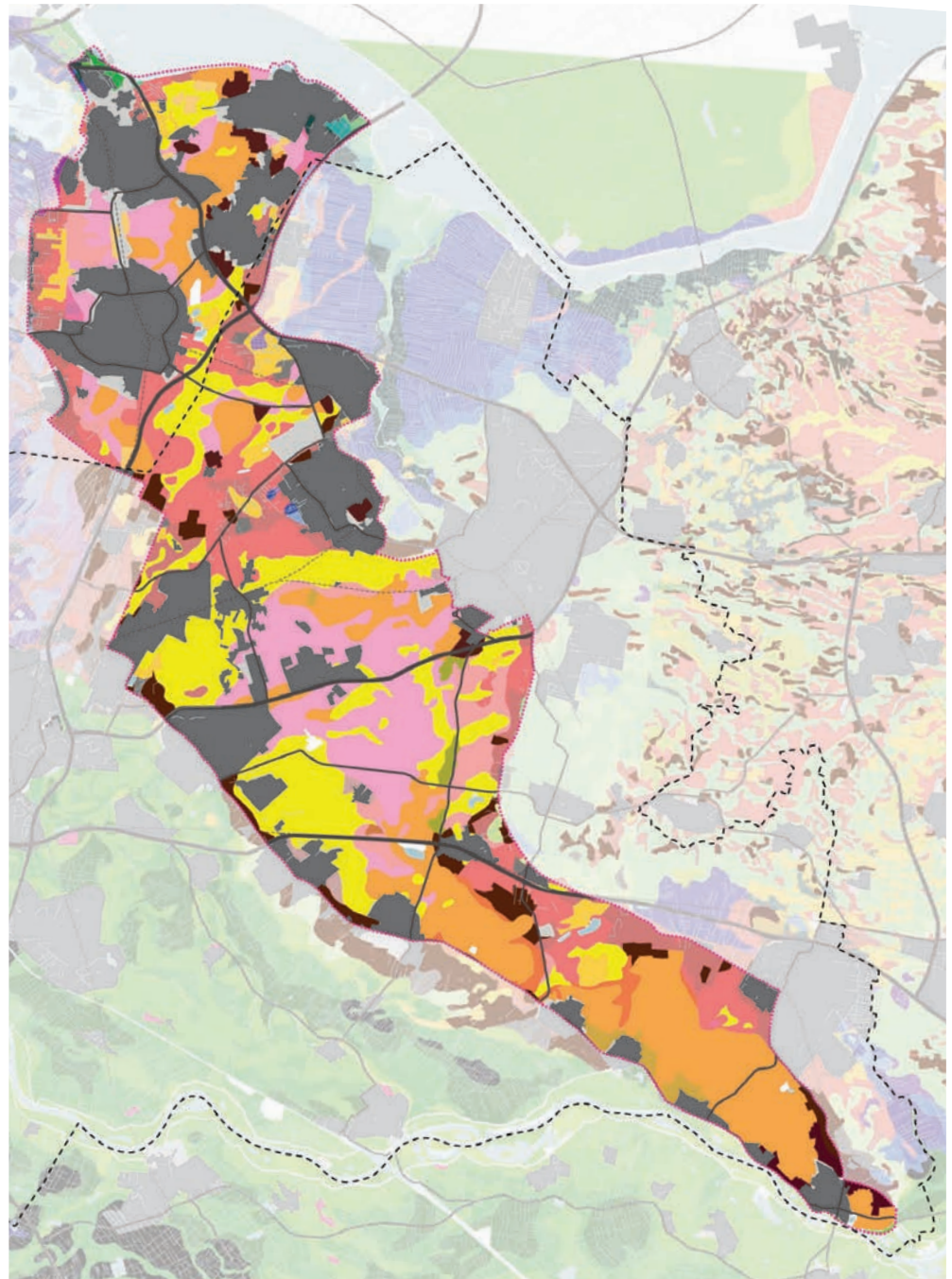

HOOGTES ZIJN INDICATIEF

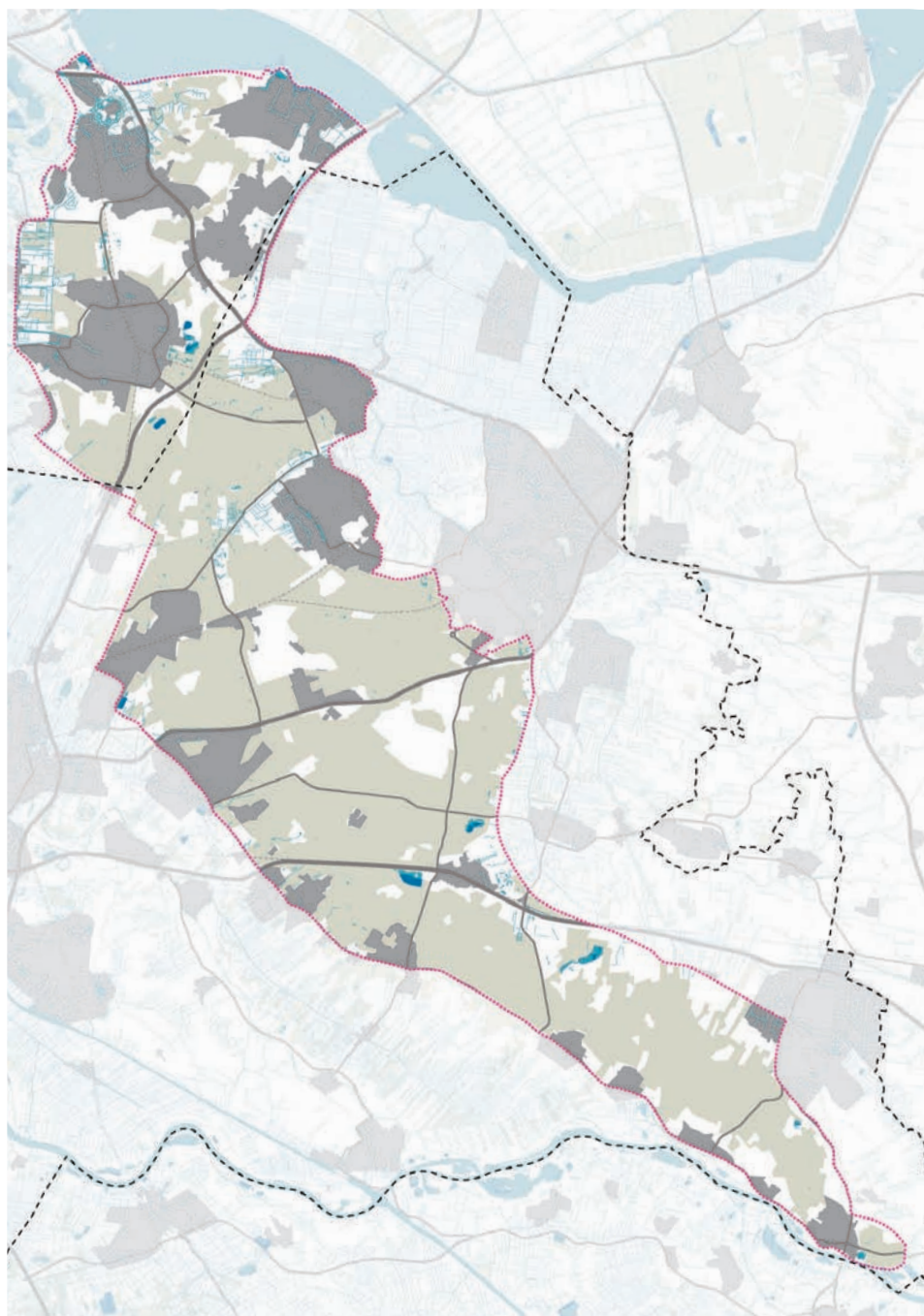
Op de hoogtekaart licht de hoger gelegen stuwwalrug duidelijk op. De Heuvelrug en 't Gooi vormen het westelijk deel van een uitgebreid stuwwallencomplex, waar ook de Veluwe deel van uitmaakt. Het zuidelijke deel van de Heuvelrug is een aaneenschakeling van toppen. Bij de Grebbeberg is het hoogteverschil door latere (rivier)erosie gedramatiseerd. 't Gooi bestaat meer uit geïsoleerde plateaus. De laagte van Pijlenburg vormt de natuurlijke scheiding tussen het Utrechtse deel van de Heuvelrug en 't Gooi.

BODEMKAART

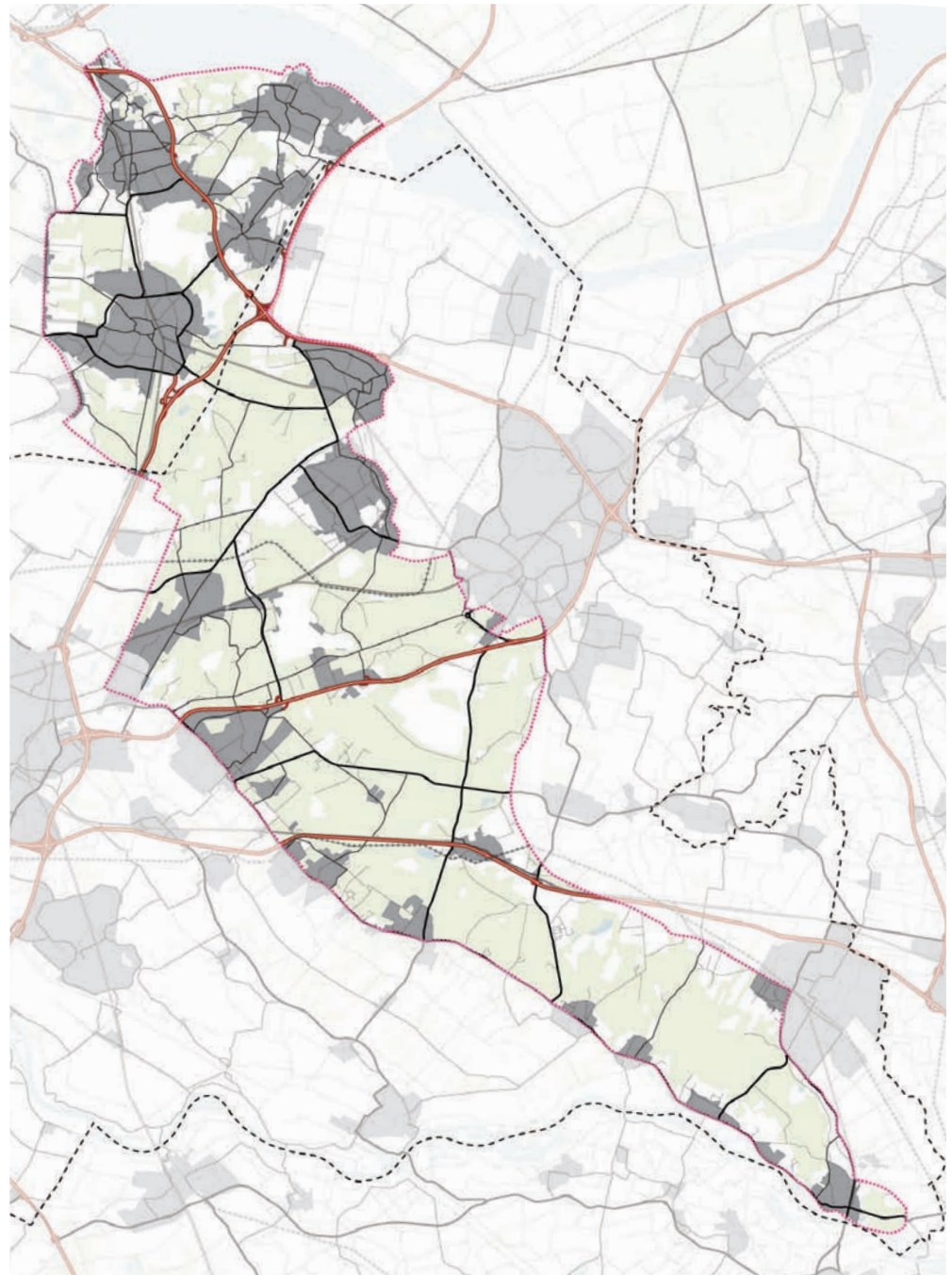
Het patroon van de bodemkaart toont een duidelijke overeenkomst met de hoogtekaart. De zandgronden (podzolgronden - rood en oranje, stuifzanden - geel) tekenen zich duidelijk af tegen de aangrenzende zavelige en lemige gronden van de rivieren en beken (groen) en veengronden (paars) op de flanken en in de polders. Op de flanken zijn de door plaggenmest verrijkte enkeerdgronden donkerbruin.

WATER

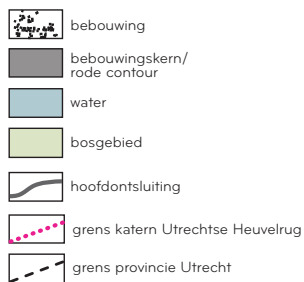
Op de hoge gronden van de Utrechtse Heuvelrug is weinig zichtbaar water aanwezig, op een aantal veenplassen en zandwinplassen na. Op de overgang van hoog naar laag vinden we enkele sprengen. Aan de voet van de hoogten, waar (kwel)water bleef staan, ontstond veen. De Pijnenburgergrift en Drakenburgergracht zijn oude turfvaarten. De Utrechtse Heuvelrug zorgt voor kwel in de omliggende landschappen.

INFRASTRUCTUUR

Op de Heuvelrug ligt een fijnmazig netwerk van veelal onverharde paden dat alleen toegankelijk is voor wandelaars en fietsers. Dit netwerk wordt doorsneden door enkele verharde doorgangswegen en snelwegen dwars over de Heuvelrug. Ze kruisen de stuwwal via de van nature lagere delen tussen de toppen. Over de volle lengte van de zuidflank ligt een doorgaande weg min of meer parallel aan de hoogtelijn. Langs de andere flanken zijn de flankwegen minder continu.

BEBOUWING

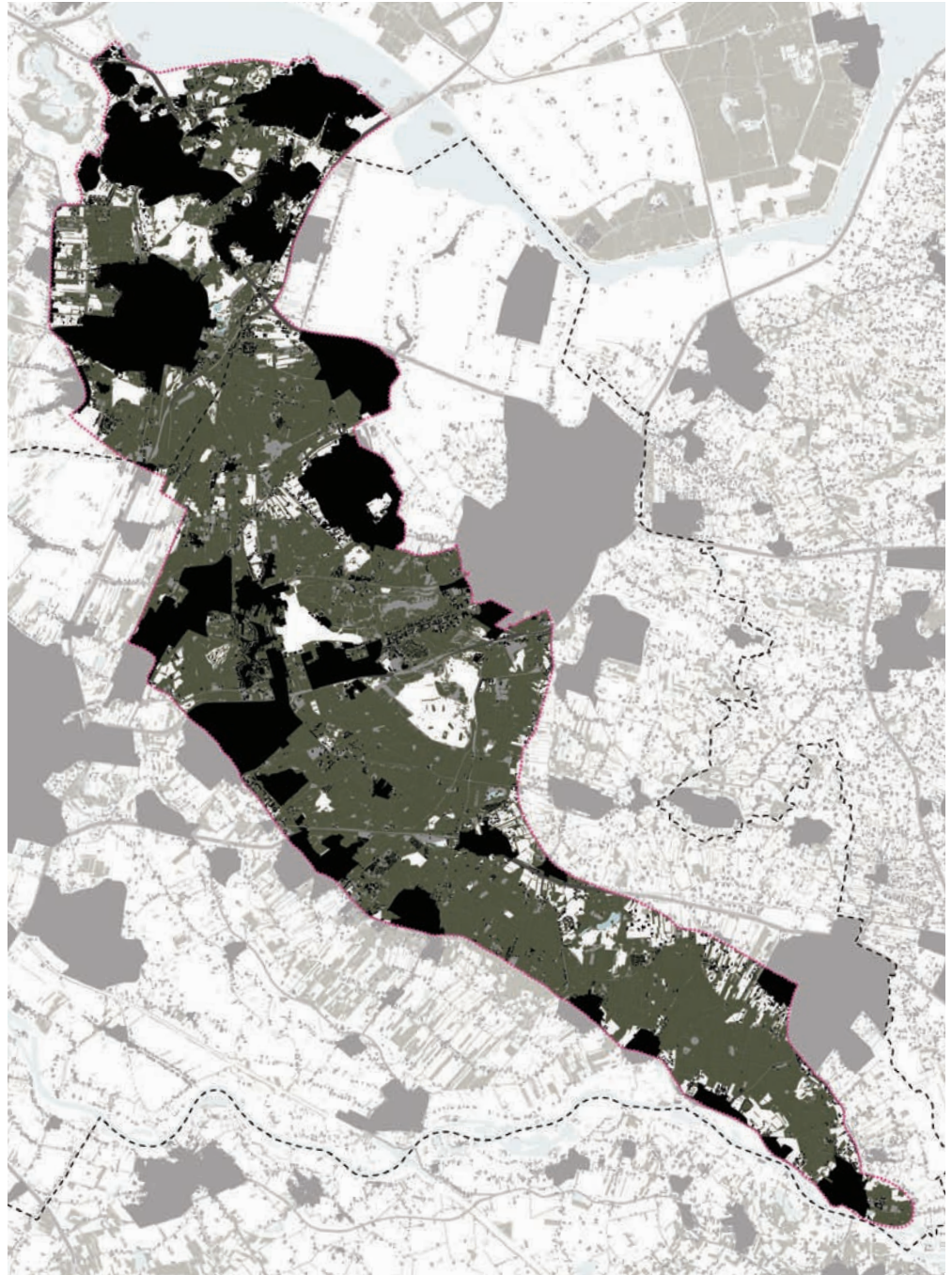

De oudste dorpen en grootste groeikernen liggen op de randen van de stuwwal. Opvallend is de aaneenschakeling van dorpen op de zuidflank, met vanaf Utrecht naar het oosten toe in aflopende grootte. De dorpen in het noordelijke deel liggen meer verspreid over de plateaus en toppen en zijn alleen fors uitgegroeid. Slechts enkele, kleine kernen liggen echt op de Heuvelrug. Veel kernen kennen uitgebreide villawijken, veelal de helling op. Daarnaast is op de flanken veel verspreide bebouwing te vinden. De vele villa's en landhuizen langs de Amersfoortseweg maken deze ontginningsas duidelijk herkenbaar op de kaart.

MASSA OPENHEID

De bossen van de Heuvelrug zorgen voor een overweldigende hoeveelheid massa die enkele keren onderbroken wordt door open plekken in het bos. De grootste open plekken worden gevormd door heidevelden en vliegveld Soesterberg. Aan de randen verdunt de massa zich en gaat het gesloten bos over in langgerekte open ruimten, in aansluiting op de aangrenzende landschappen. Tussen Soest en Maartensdijk ligt een kralensnoer van vergelijkbare langgerekte open ruimten.

3. VERHALEND LANDSCHAP

Een landschap is een levend geheel. Door de jaren verandert het, soms geleidelijk soms met grote sprongen. Zo ook de Utrechtse Heuvelrug. De kernkwaliteiten van het landschap dat wij zo waarderen zijn geleidelijk in de loop der eeuwen ontstaan. Dit hoofdstuk vertelt in thematische verhalen hoe het landschap van de Heuvelrug zich ontwikkeld heeft. De verhalen verklaren waarom het huidige landschap eruit ziet zoals het eruit ziet. Ze vertellen de geschiedenis achter de kernkwaliteiten. Ze verrijken het begrip van de kernkwaliteiten en de beleving van het landschap. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren in dit landschap, die dit verhaal beleefbaar maken.

Het verhaal achter het landschap wordt verteld aan de hand van vier thema's. De thema's zijn zo gekozen dat ze karakteristiek zijn voor de Utrechtse Heuvelrug.

De Heuvelrug is in zijn kern een hoge zandopduiking in het omringend laagland. Door het reliëf is de Heuvelrug een oriëntatiepunt in de weidse omgeving. Tevens heeft het enorme invloed op de inrichting en het gebruik van de Heuvelrug. 'De hoge rand' verhaalt over het ontstaan en de invloed van het reliëf.

Het tweede verhaal gaat over de ontginning van het land. De Heuvelrug kent een bijzonder lange

bewoningsgeschiedenis. Door de millennia heen heeft de mens het aanzien van de Heuvelrug verschillende malen totaal veranderd. Het 'Ontgonnen land' vertelt van de eerste bewoning, de engen en het potstalsysteem, de erosie en herbebossing.

Het landschap van de Heuvelrug is niet alleen bepaald door de plattelandsbewoners. Stedelingen zaten graag op 'Gezond zand'; hoog en droog, met schoon water, ver van de vuile stad, het zompige veen of de natte klei. Rijke stedelingen hebben al vroeg landgoederen en buitens gebouwd. Later werden zij gevolgd door villaparken van de minder welgestelden, sanatoria en instellingen voor de zieken en recreatieterreinen voor de rustzoekende massa. Het vierde verhaal, 'Strategisch verband', beschrijft het militaire belang van de Heuvelrug en hoe dit zijn stempel op het landschap heeft gedrukt. Aanvankelijk waren hoogten de meest strategische plekken in het landschap. Met de opkomst van de Hollandse steden en de waterlinies als verdediging, werd de Heuvelrug minder belangrijk. Later werd het hoge, 'nutteloze' zand echter een ideaal landschap voor kampementen en oefenterreinen.

3.1 DE HOGE RAND

Het reliëf is het onmiddellijk in het oog springende kenmerk van de Heuvelrug, die als een hoge rand door de vlakke omgeving loopt. De hoogteverschillen zijn sterk bepalend geweest voor de inrichting van het landschap. De beleving van het reliëf was vroeger veel sterker dan nu. Verdichting - door bebossing en verstedelijking - hebben die beleving sterk afgezwakt.

ONTSTAAN EN KENMERKEN

De Heuvelrug is ontstaan in de voorlaatste ijstijd, het Saaliën, zo'n 150.000 jaar geleden. Enorme gletsjers schoven vanuit Scandinavië ons land binnen en duwden de zand- en grindbodems - afgezet door de grote rivieren - voor zich uit. Toen de gletsjers zich terugtrokken bleef het opgestuwde materiaal, vermengd met zwerfkeien, vuursteen en ander morenemateriaal uit Scandinavië, achter.

De noordoostkant van de Heuvelrug, waar het ijs tegenaan duwde, is steiler dan de zachtglooiende westkant. Aan deze zijde is ook het morenemateriaal (gletsjerpuin) achtergelaten. Voor de zuidwestkant van de Heuvelrug zijn brede, waaivormige afzettingen van smeltwaterbeken kenmerkend (sandrs). Hier zijn de geleidelijke overgangen van hoog naar laag, van droog naar nat, en van zand naar veen en klei goed in het landschap af te lezen. Dit is ook de kant waar zich de meeste nederzettingen ontwikkelden.

Hoogtepunten:

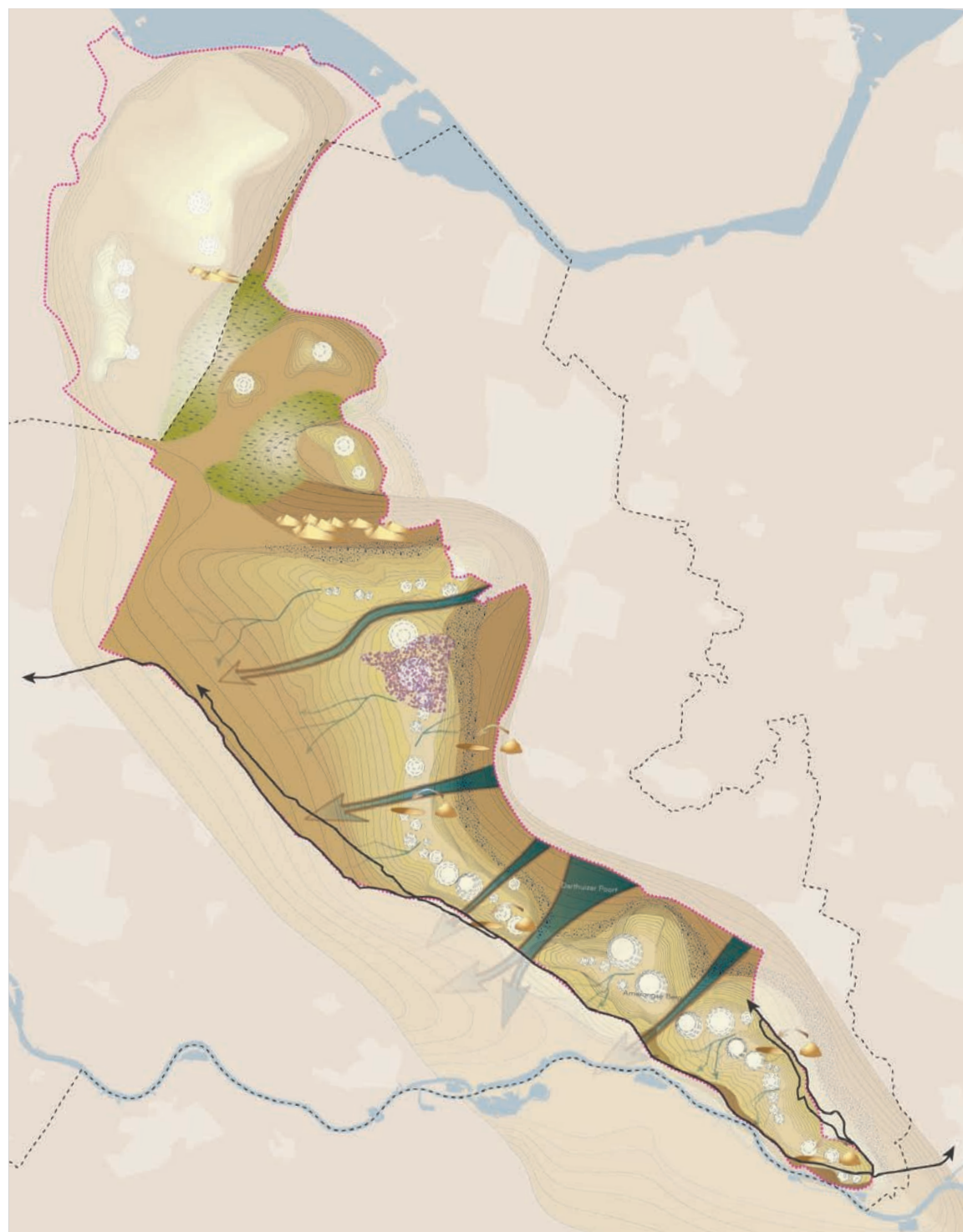
- *Stuwwalcomplex met een reeks van hoge toppen tot zeventig meter, losse heuvels tussen laagten en tafelberg-achtige plateaus.*
- *Steile hellingen met morene afzettingen aan de noordzijde.*
- *Smeltwaterdalen dwars op de Heuvelrug met steile hellingprofielen, de Darthuizerpoort als grootste.*
- *Steilrand tussen Rhenen en Amerongen door afslijping door de Rijn.*
- *Hoogveen in de laagten tussen de toppen van Soest, Baarn en de Vuursche.*
- *Grote reliëfverschillen en zichtbare profielopbouw door zandwinning en groeven.*

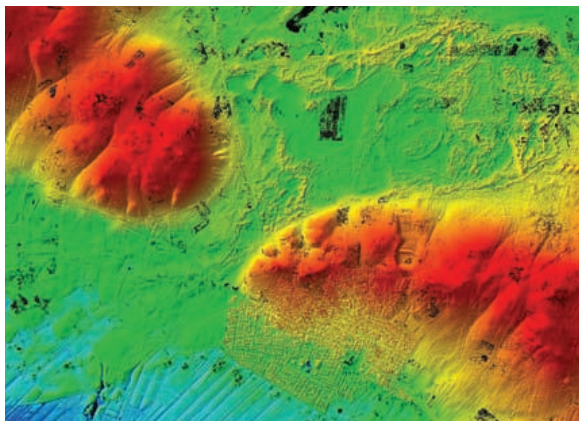
De Grebbeberg is afgeslepen door de Rijn, die door de gletsjers gedwongen werd naar het westen af te buigen. Ook de 'steilranden' aan de voet van de Heuvelrug tussen Rhenen en Amerongen hebben dezelfde ontstaanswijze. Aan de zuidzijde van de Heuvelrug zijn nog diverse diepe ijssmeltwaterdalen uit het Saaliën

Kale Heuvelrug met Darthuizerpoort

- afgraving, groeve
- top
- smeltwaterdal
- smeltwaterdoorbraakdal
- heidegebied
- stuifduinen
- venig gebied
- morene afzetting
- boven- en benedenweg
-
- grens katern
Utrechtse Heuvelrug
- grens provincie Utrecht

Darthuizerpoort op hoogtekarta

te herkennen. De grootste is de Darthuizerpoort, ontstaan doordat het opgestuwde smeltwater door de stuwwal heenbrak. Als gevolg hiervan werd onderaan de Heuvelrug een grote zandwaaier afgezet.

In de laatste ijstijd joegen zandstormen over ons land, die laagten opvulden en de Heuvelrug bedekten met een laag dekzand. We spreken over de periode van het Weichseliën, zo'n 15.000 jaar geleden.. Met name op de

Grebbeberg landschap

Bos ontstaan door stuifzand

sandrvlakten werd het zand opgeblazen tot stuifheuveld. Smeltende sneeuw sleep in deze tijd nieuwe smeltwaterdalen uit. Deze zijn op veel plaatsen nog te herkennen. Met name in het zuidelijke deel van de Heuvelrug doorsnijden zij de stuwwal overdwars. Hier liggen de hoogste toppen: tussen de vijftig en zeventig meter. Het middengedeelte van de Heuvelrug ligt lager: dertig tot vijftig meter. 't Gooi ligt met zijn dertig meter het laagst. De Heuvelrug wordt hier bovendien doorsneden door de Laagte van Pijnenburg. Omdat het grondwater van de Heuvelrug hoger staat dan de omgeving komt

Henschotermeer

Vennetjes op de Heuvelrug

het aan de voet van de Heuvelrug in de vorm van kwelwater naar boven. Hierdoor ontstonden aan de voet van de Heuvelrug moerassige gebieden, waar zich veenpakketten ontwikkelden. Deze zijn later grotendeels afgegraven. Door de goede kwaliteit van het water hebben deze kwelzones tegenwoordig vaak een zeer hoge natuurwaarde. Een deel van het reliëf is later door de mens veroorzaakt. Door houtkap en overbeweiding ontstonden stuifzanden, die door de wind werden opgewaaid (stuifheuvelds) of uitgeblazen, waardoor vennetjes ontstonden. Verder hebben zand- en grindwinning ('t Gooi, Maarn, Henshoten, Kwinteloien) het reliëf aangescherpt.

RELIËF EN CULTUURHISTORIE

De Heuvelrug telt tussen de veertig en vijftig 'toppen' die allemaal een naam hebben, de meeste eindigend op 'berg'. Behalve als oriëntatie- en uitkijkpunt hadden sommige heuvels een strategische of mythisch-religieuze betekenis, zoals de tafelbergen in 't Gooi, en de

Koerheuvel en de Heimenberg bij Rhenen. Op de Heiligenberg en de Focoldusheuvel werden kloosters gesticht en op menige bergtop stond een galg, goed zichtbaar ter afschrikking. In het ontworpen landschap kregen heuveltoppen een duidelijke rol als oriëntatiepunt voor zichtlijnen, als uitkijkpunt, of als centraal punt van lanenstelsels of sterrenbossen (Amerongse Berg). Op een aantal toppen verrees een koepel, theehuis of

Wegh der Weegen, Amersfoortse weg

monument (Pyramide van Austerlitz). Omdat de Heuvelrug toen nauwelijks was bebost, waren de panorama's nog weids. Met de opkomst van het toerisme verschenen uitkijktorens, maar de toppen waren ook geschikte locaties voor watertorens, brandweer- en luchtwachtorens. Het brede, waterarme plateau tussen Amersfoort en Zeist (Amersfoortse Bergen) bleef het langst woest en ledig, doorsneden door zandwegen en aan de randen dooraderd met schapendriften. De eerste landbouwnederzettingen lagen op de middelhoge flanken van de Heuvelrug. Met name in het zuidelijke deel van de Heuvelrug zijn veel akkercomplexen aangetroffen uit de ijzertijd en Romeinse Tijd (raatakkers of Celtic

Wijds panorama op Heuvelrug

fields). Ook grafheuvels en urnenvelden zijn veelvuldig op deze hoogte aangetroffen. Uit een later stadium dateren de zogenoemde grafen: een terrasvormige cultuur om erosie van de relatief steile smeltwaterhellingen tegen te gaan (bij Rhenen). De smeltwaterdalen vormden de natuurlijke tracé's voor verbindingroutes dwars over de Heuvelrug (Utrechtse Baan door Darthuizerpoort).

Het gebied is opvallend onaangetast. Door zandwinning hebben zich in de Heuvelrug meertjes gevormd, zoals het Henschotermeer. De zandafgravingen van Kwintelooyen en bij Maarn hebben spectaculaire hoogteverschillen

en uitzichten opgeleverd. In het meer van de zandafgraving bij Maarn is een eiland gemaakt met een zwerfstenenreservaat, bestaande uit zwerfstenen die op de Heuvelrug zijn gevonden.

DE RUIGE KANT

Tussen Maarn, Veenendaal en Elst ligt de hoge en 'donkere' kant van de Heuvelrug. De beleving van reliëf is in dit gebied sterk. De hoogste toppen van de Heuvelrug liggen bijna zeventig meter boven NAP.

In tegenstelling tot de zuidzijde ontwikkelden zich hier geen nederzettingen van betekenis. Aan de noordvoet van de Heuvelrug lagen enkele vennen en kwelmoerassen, die later gedeeltelijk zijn ontgonnen. De vennen in het Leersumse Veld en het Egelmeer zijn behouden gebleven. Het hele gebied wordt gekenmerkt door dichte bebossing, die grotendeels vanaf het eind van de negentiende eeuw is ontstaan. Heidecomplexen bestaan nu nog in het Leersumse Veld en aan de voet van het Amerongse Bos naast de Slaperdijk.

Hoogteverschillen bij
Kwintelooyen

Diverse uitkijktorens

3.2 ONTGONNEN LAND

Het ingrijpen van de mens in het landschap en het ontstaan van nederzettingen begint met de landbouw. Daartoe moesten de woeste gronden van de Heuvelrug worden ontgonnen en in cultuur worden gebracht. De oudste ontginningssporen dateren uit de prehistorie. Het huidige nederzettingenpatroon is gebaseerd op de engdorpen, die rond de achtste eeuw ontstonden. De ontginning van de laaggelegen veengronden aan de voet van de Heuvelrug volgde in de middeleeuwen. Als laatste werden de woeste heidevelden beplant met bos, aanvankelijk door particulieren, later vooral door de staat. Een bijzondere ontginningsvorm die veel sporen heeft achtergelaten was de tabaksteelt op de zuidflank van de Heuvelrug. De laatste jaren ligt het accent vooral op natuurontwikkeling.

PREHISTORIE: VROEGSTE BEWONING

Op de Heuvelrug zijn de oudste sporen van menselijke bewoning in ons land aangetroffen. De stenen vuistbijlen van 200.000 jaar oud dateren uit de tijd dat de stuwwallen nog niet waren gevormd. De vondsten kwamen tevoorschijn in de groeve Kwintelooyen en zaten in rivierafzettingen die door het ijs waren opgestuwd. Na de laatste ijstijd - vanaf zo'n 10.000 jaar geleden - sloegen jagers en verzamelaars op de Heuvelrug hun kampementen op. Op de hoge gronden zaten ze veilig en droog. In het loofwoud dat toen de Heuvelrug bedekte en de omringende moerassige laagten was genoeg voedsel te vinden. Vuursteen om gereedschappen van te maken was er in overvloed. Veel van dit prehistorische gereedschap is dan ook op de hogere zandgronden aangetroffen.

Hoogtepunten:

- Zwermen van grafheuvels verspreid over de Heuvelrug.
- Celtic fields of raatakkers op het zuidelijke deel van de Heuvelrug.
- Flankesdorpen met kenmerken van middeleeuwse nederzettingen langs de zuidflank en de losse toppen.
- Oude engen op de flanken van de stuwwal, in aansluiting op de dorpen.
- Heidevelden, schaapskooien en oude schaapsdriften, als resultaten van de potstalcultuur.
- Turfvaarten en veenontginningen rond Soest en Baarn.
- Tabaksschuren en -plantages tussen Amerongen en Rhenen.
- Dubbelwegen langs diverse flanken en van daaruit spoorbundels de Heuvelrug over.

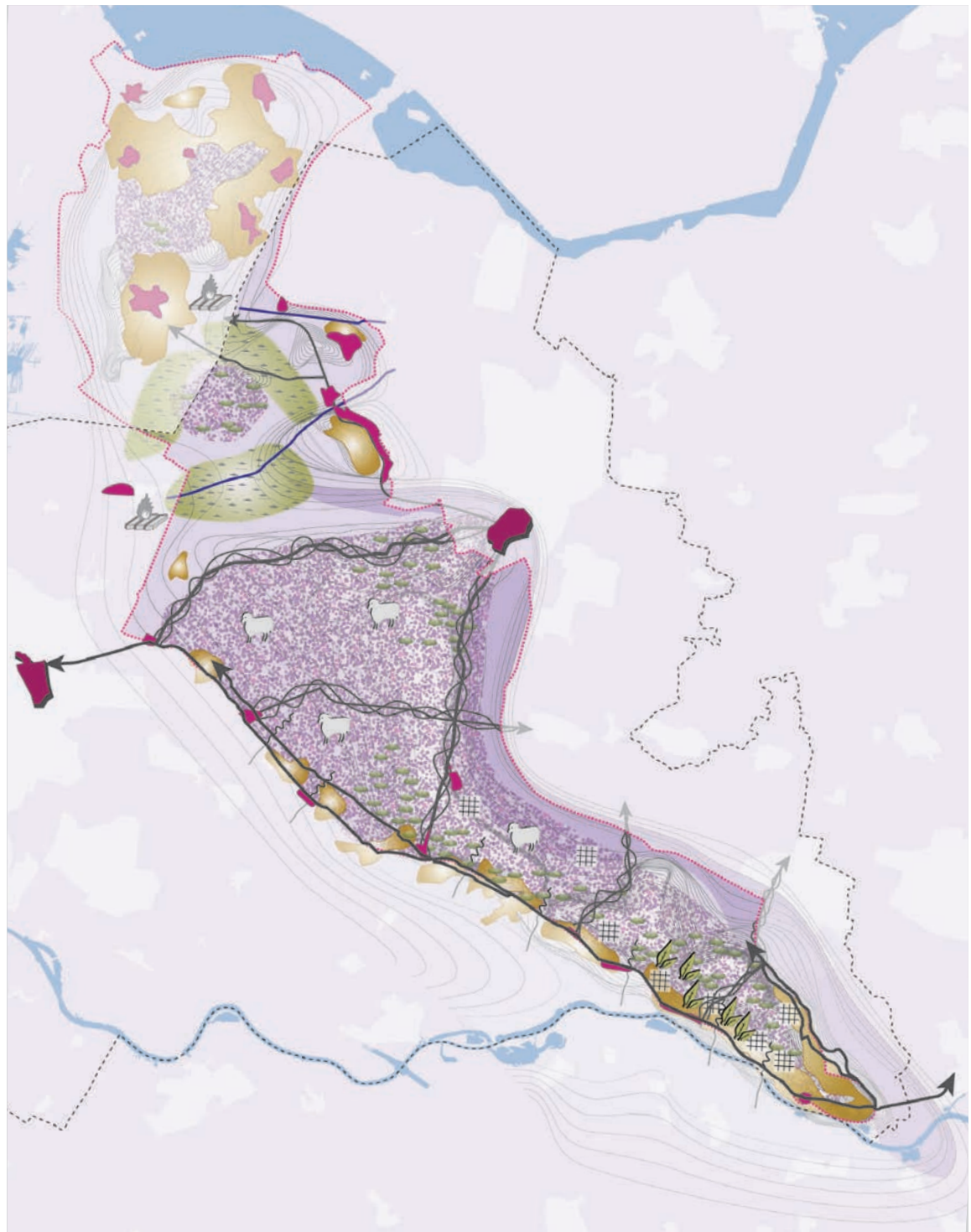

Grafheuvel Lage Vuursche

Grafheuvel Prattenburg

- heidegrond
- venig gebied
- enggronden
- turfwinning
- tabaksplantages
- Celtic fields/ raatakkers
- potstalcultuur
- grafheuvels
- historische kern
- oude gevlochten wegen
- schaapsdriften
- boven- en benedenweg
- gracht, grift
-
- grens katern Utrechtse Heuvelrug
- grens provincie Utrecht

Rond 3.000 voor Chr. maakten de jagers plaats voor landbouwers, die zich vestigden op de flanken van de Heuvelrug. Daar waren de bodems geschikt voor het verbouwen van gewassen. Uit deze bronstijd zijn grote groepen grafheuvels aangetroffen. Uit de latere ijzertijd en de vroegste middeleeuwen (vierde eeuw) zijn akkercomplexen (Celtic fields) en grafvelden gevonden. Het gebied tussen Leersum en Rhenen is het rijkst aan archeologische vondsten. Ook de walburg op de strategisch

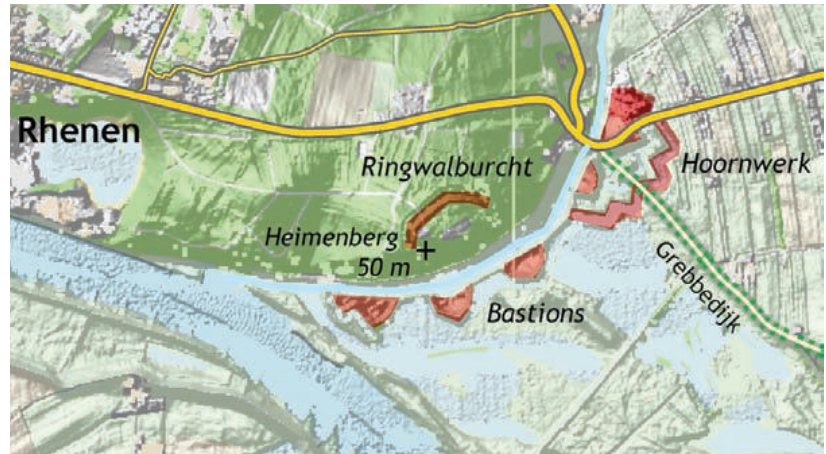
PREHISTORISCH LANDSCHAP TUSSEN RHENEN EN ELST

Het gebied tussen Elst en Rhenen heeft tal van archeologische vondsten opgeleverd. Behalve de vele grafheuvels dateren de belangrijkste vondsten uit de periode 400-800. Er moet hier toen een belangrijk machtscentrum zijn geweest. Dit leidt men af uit enkele grote grafvelden die zijn blootgelegd met rijke grafvondsten. Ook zijn meerdere 'schatten' opgegraven, met onder meer munten en gouden sieraden. De aarden walburg op de Heimenberg (Grebbeberg) dateert ook uit deze tijd. De functie van deze ringvormige aarden wal is vermoedelijk zowel een mythische als een strategische geweest. Volgens de legende van de Heilige Cunera zou de Friese koning Radboud een paleis hebben gehad bij Rhenen. Hij zou zijn geliefde Cunera hebben begraven op de Cuneraheuvel bij Rhenen, waarna zich op deze plek allerlei wonderbaarlijke genezingen voordeden. Cunera werd beschermvrouwe van Rhenen. Het stadje groeide in de zestiende eeuw uit tot een belangrijke pelgrimsplaats. Het Cuneraheuveltje is nu een mooi uitkijkpunt.

gelegen Heimenberg (Grebbeberg) bij Rhenen wijst erop dat dit in de zevende eeuw een belangrijk gebied was. In 't Gooi liggen enkele heuvels met een vlakke top (tafelbergen), die in prehistorische tijden een rituele of strategische functie moeten hebben gehad.

Romeinse vondsten zijn op de Heuvelrug weinig aangetroffen.

Ringwalburcht op de Grebbeberg

MIDDELEEUWEN: ONTSTAAN NEDERZETTINGSTRUCTUUR

De huidige geografie van de Heuvelrug begon in de achtste eeuw vorm te krijgen. Er ontwikkelde zich een landbouwsysteem (potstalcultuur) dat tot ver in de negentiende eeuw zou standhouden en de basis legde voor het huidige nederzettingenpatroon.

De eerste nederzettingen ontstaan aan de voet van de stuwwallen, op de overgang van zand naar klei, van droog naar nat. Dankzij de Franken doet het christendom zijn intrede in onze contreien. In 695 wordt Willibrord de eerste bisschop van Utrecht. Door schenkingen

Soestereng

HAKHOUTBOSSEN: OERBOS OP DE HEUVELRUG

Een restant van het middeleeuwse landbouwsysteem vormen de hakhoutbossen op de Heuvelrug. Deze bossen behoorden tot de 'gemene gronden' van de Marke. Het gaat op de zandgronden vooral om eikenhakhout. Het hout werd tot het einde van de negentiende eeuw door de boeren gebruikt voor allerlei doeleinden: voor palen, voor meubels, of voor het maken van gereedschappen. Ook verpachtten de Marken het aan de bakkers in de steden, die hun ovens er mee stookten. Kenmerkend voor de hakhoutbossen is de kringvormige bloeiwijze van de eikenbomen. In feite gaat het om één wortelsysteem met zijtakken. Door het regelmatig kappen vormden zich stobben die steeds breder werden en opnieuw uitbloeden. Fraaie hakhoutbossen zijn te vinden op de militaire terreinen rond Amersfoort en Leusden. De hakhoutbossen zijn hier ongemoeid gelaten. Op de overige heideontginningen zijn ze na 1886 vrijwel allemaal gerooid om plaats te maken voor productiebos.

van de Frankische koningen krijgt de bisschop de macht over het gebied. De eerste kerkjes worden gesticht, vermoedelijk op plaatsen die ook daarvoor al een mythische betekenis hadden (Rhenen, Leusden, Zeist, Laren). De nederzettingen ontstaan uit 'villa's': groepen boeren georganiseerd rond bisschoppelijke hoven, die het economisch en administratief centrum van de nederzetting vormen. Elke nederzetting beschikt over een of meerdere akkercomplexen: 'essen', in het Utrechtse 'engen' geheten. De eng wordt vruchtbaar gehouden met schapenmest, gemengd met heideplaggen, dat in zogenoemde potstallen - diepe schaapskooien - wordt verzameld. Het middelpunt van de gemeenschap is de brink, waar het bisschoppelijke hof staat en vaak ook de eerste kerk wordt gesticht. Op deze punten vindt kernvorming plaats. In dorpen als Laren, Baarn, Soest, Zeist en Amerongen zijn de hiervoor genoemde historische structuren nog duidelijk herkenbaar.

Amerongse eng

Vrijwel kale heuvelrug anno 1805

De bossen op de Heuvelrug verdwenen in de loop der eeuwen vrijwel geheel door houtkap, ontplagging en begrazing. De omgeving veranderde in een groot heidegebied (de velden), waar vooral schapen graasden. Op sommige plaatsen overleefde het bos omdat het benut werd als hakhoutbos.

Op de vochtige gronden (de maten) aan de voet van de Heuvelrug weidde men koeien en verzamelde men hooi. Tussen de tiende en twaalfde eeuw werden deze weidegebieden geleidelijk ontgonnen, waarbij kloosters en kapittels een belangrijke rol speelden. Het nieuwe land werd opgedeeld in grote en kleine leengoederen of gerechten, waarover een 'heer' zeggenschap kreeg. De oude bisschoppelijke domeinen namen dit nieuwe feodale systeem over. Zo ontstond een nieuwe groep van landadel met hogere of lagere 'heerlijke' rechten, die zich verschansten in stenen huizen of kastelen aan de voet van de Heuvelrug, vaak omringd met een gracht.

Vanuit de dorpen liepen schapendriften en 'stegen' de velden en de maten in. Daarnaast

Landschap op de Grebbeberg

ontwikkelde zich een netwerk van zandwegen en kerkpaden die de heide doorkruisten.

De velden en maten werden gemeenschappelijk gebruikt door de dorpsbewoners, die zich daartoe organiseerden in 'marken'. Veel markorganisaties waren niet krachtig genoeg om zich te handhaven ten opzichte van de grootgrondbezitters die bezit namen van de heidevelden. De marken in 't Gooi (de 'Erfgooiers') en van Leusden konden zich het langst handhaven. In 1886 werden de markorganisaties bij de wet opgeheven.

Door overbegrazing en plaggensteken ontstonden op de heide stuifzanden, die

Weidegronden aan voet van Heuvelrug

Amersfoortse weg

een bedreiging vormden voor de akkers. Zo verdween het gehucht Hees bij Den Dolder door het onderstuiven van de eng. Aarden wallen, beplant met eikenhakhout, moesten het stuiven tegengaan.

Op de Heuvelrug ontwikkelden zich twee nederzettingstypen. Aan de zuidvoet van de Heuvelrug en bij Soest het lineaire flankesdorp met dwars daarop de driften en stegen die op de velden en de maten uitkomen. De hoofdbrink (soms waren er meer) lag aan een van de uiteinden van het dorp. In 't Gooi ontwikkelde zich het brinkesdorp, met een centrale brink en omringd door engen en met wegen die vanuit de driehoekige brink uitwaaiëren over de omgeving. De beste voorbeelden zijn Blaricum en Laren, waar deze brinken goed bewaard zijn gebleven.

Lange Duinen met stuifzand

Houthakwallen bij Noordhout

SOESTER ENG

De Soester eng ligt op een solitaire stuwwal, die omringd wordt door natte weiden van de Eemvallei en de moerassen van Laag Hees en Soesterveen. Deze dienden als gemeenschappelijke hooi- en weidegronden. De omringende venen werden vanuit het klooster Mariënburg ontgonnen en in stroken verkaveld. De ontwatering en het turftransport gebeurde via de Praamgracht. Het dorp ontwikkelde zich als flankesdorp langs de oostelijke voet van de eng op de overgang naar de Eemvallei. Deze ligging en het hoogteverloop tussen eng en Eem is nog goed te zien. Ook de driehoekige Brink met de kerk is goed herkenbaar.

De heide om de schapen te weiden lag vrij ver weg. De potstallen stonden op de eng. Er liepen onder meer schapendriften vanuit het dorp naar de Soesterheide, waar door overbegrazing stuifzanden ontstonden (de huidige Lange en Korte Duinen). Door naoorlogse uitbreidingen is de eng en een deel van het Soesterveen bebouwd geraakt. Niettemin is de historische situatie nog zeer goed waarneembaar.

Soestereng

VEENONTGINNING

In de laagste delen, met name aan de voet van de Heuvelrug, had zich veen ontwikkeld. Dit werd vanaf de twaalfde eeuw grotendeels afgegraven, verkaveld in stroken en in gebruik genomen als landbouwgrond. Deze ontginningen zijn als een krans rond de hele Heuvelrug terug te vinden. Vaak ging het om kleine gebieden, soms om grotere (Soester- en Baarnse Venen). Kenmerkend voor deze ontginningen zijn de oude turfvaarten, zoals de Praamgracht, Pijnenburger Grift en Engelse Vaart in de Laagte van Pijnburg.

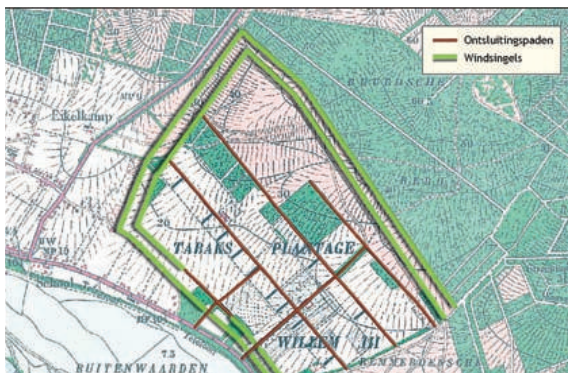
Veenontginningsgronden

Turfvaart

TABAK

Een bijzondere agrarische activiteit op de Heuvelrug was de tabakproductie. Tabak was aanvankelijk een typisch luxeproduct, vooral in de vorm van snuiftabak, later ook als pruim- en rooktabak. De zonnige zuidflanken van de Heuvelrug rond Amerongen, Elst en Rhenen leenden zich goed voor de tabaksverbouw, die in de achttiende eeuw sterk opkwam.

Tabaksplantage Willem III

Tabakschuren
Amerongen

Een deel van de enggronden werd voor de tabaksverbouw bestemd. Behalve zonnewarmte had de tabaksplant veel (schapen)mest nodig. De meeste tabak werd verbouwd door boeren op kleine percelen. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd voor grootschalige verbouw bij Elst de tabaksplantage Willem III aangelegd. De tabakscultuur heeft het ondanks hevige buitenlandse concurrentie nog tot ver in de twintigste eeuw uitgehouden. In steden als Rhenen, Veenendaal, Amersfoort en Wageningen ontstond dankzij de tabaksteelt op de Heuvelrug een belangrijke sigarenindustrie. Restanten van de plantage Willem III en tientallen tabaksschuren en tabaksboerderijen tussen Amerongen en Rhenen getuigen nog van deze bijzondere vorm van landbouw.

BOSONTGINNINGEN

Door houtkap en overbeweiding waren de oorspronkelijke loofbossen op de Heuvelrug in de zeventiende eeuw vrijwel verdwenen. Uitzondering waren de eikenhakhoutbosjes die de bewoners voor eigen gebruik tot ver in de negentiende eeuw handhaafden. Restanten van dit 'oerbos' zijn te vinden op de Leusderhei en de Vlasakkers, waar ze dankzij de militaire

Statige laan in het bos

functie van deze terreinen konden overleven. De eerste herbebossing vond plaats in de zeventiende eeuw in opdracht van de grote buitenplaatsen, in de vorm van 'jacht- en plezierbossen'. De esthetische waarden van de bosbouw waren belangrijker dan de commerciële. Eiken- en beukenlanen markeerden de geometrische opzet van de bossen, uitheemse naaldbomen werden voor het eerst geplant vanwege het altijd groene karakter. Een staatsregeling van 1798 moest de bebossing van de waardeloos geachte heide gaan stimuleren. In de negentiende eeuw verschoof het accent naar de commerciële bosbouw, aanvankelijk door particuliere landeigenaren,

Productiebos

later ook op grote schaal door de staat. Na het opheffen van de marke-organisaties door de Markewet in 1886 kwamen in heel Nederland grote heideoppervlakten vrij. Om deze te ontginnen en geschikt te maken voor de houtproductie (o.a. voor de Staatsmijnen) werd in 1899 Staatsbosbeheer opgericht. Op de Heuvelrug werden de laatste grote heideoppervlakten in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw als werkverschaffing beplant met eenzijdige productiebossen. Grootschalige en eenvormige productiebossen met lange rechte ontsluitingslanen waren het gevolg, onder meer op de Elsterberg.

NATUURONTWIKKELING

Tijdens de grote bosontginningen van de negentiende en twintigste eeuw werden de laatste woeste gronden grotendeels in cultuur gebracht. Een aantal gebieden ontsnapten aan dit proces. Dankzij de goed georganiseerde marke-organisaties van Leusden en 't Gooi bleven hier nog lang grote heidegebieden bestaan. Grote delen hiervan werden later niet bebouwd of bebost omdat ze een militaire functie kregen (Leusderhei) of al vroeg als natuurgebied werden aangekocht, zoals in 't Gooi vanaf 1925.

Eind negentiende eeuw trokken schilders naar 't Gooi om het ongerepte landschap op doek vast te leggen, en stichtte Frederik van Eeden er zijn kolonie Walden bij Bussum. De waardering voor het landschap leidde ook al vroeg tot initiatieven om natuur en landschap te beschermen. De Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten (1905) en de Stichting Gooise Natuurreservaten (1932) hebben op de Heuvelrug hun oorsprong. Natuurorganisaties slaagden erin veel terrein op

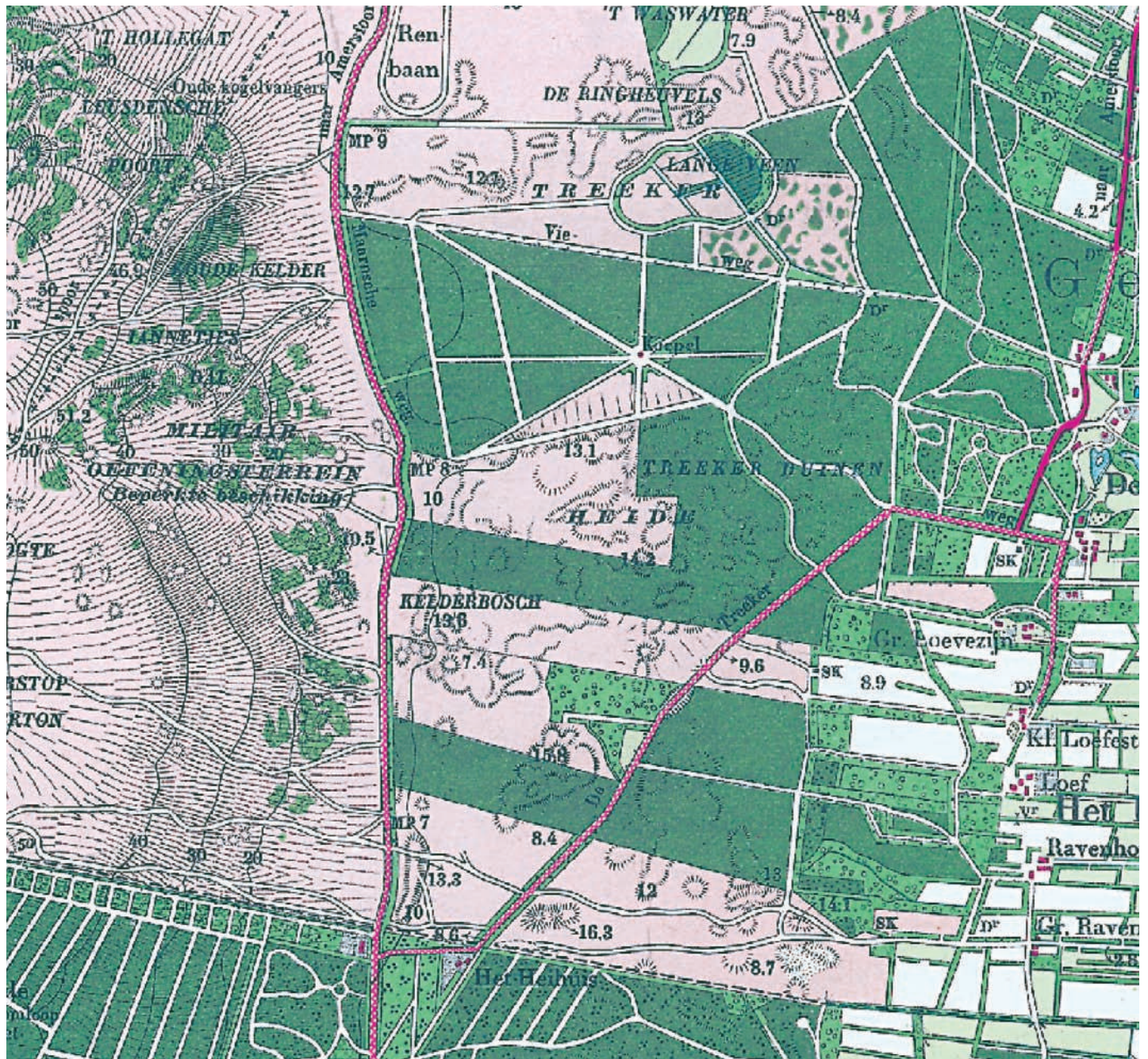
Leusderhei vanaf
Waterloo

de Heuvelrug in bezit te krijgen.

In de meeste gebieden van de Heuvelrug zijn de agrarische belangen sterk afgenomen en steeds meer ondergeschikt gemaakt aan natuurontwikkeling: cultuurbeleid is natuurbeleid geworden.

Tegenwoordig zijn grote delen van de Heuvelrug in bezit of onder beheer van organisaties als het Utrechts Landschap en Landschap Noord-Holland, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Deze instellingen streven ernaar herstel van natuurwaarden steeds meer te combineren met behoud van cultuurhistorie en (geleide) openstelling voor publiek.

Op nationaal niveau vormt de Heuvelrug een belangrijke schakel in de Ecologische Hoofdstructuur en probeert men losse natuurgebieden weer met elkaar te verbinden door aankoop van terreinen, aanleg van ecoducten en beheerregelingen.

3.3 GEZOND ZAND

Stad en land waren lange tijd strikt gescheiden leefwerelden. In de zeventiende eeuw veranderde dat, toen welgestelde standbewoners een trend zetten met het stichten van buitenplaatsen: weelderige zomerverblijven op het platteland. In het Heuvelruggebied ging dat gepaard met de aanleg van uitgestrekte jachtbossen. Het landschap veranderde hierdoor sterk. Strakke geometrische vormen waren kenmerkend voor deze eerste generatie buitenplaatsen. In de negentiende eeuw werd de trend vervolgd met de aanleg van een groot aantal buitenplaatsen in landschapsstijl. Met de opkomst van spoor- en tramwegen kwamen steeds meer mensen naar de Heuvelrug: om te wonen in villaparken, om vakantie te vieren, of rust en genezing te zoeken in de bosrijke omgeving.

In de zeventiende eeuw werd het onder rijke Amsterdammers mode om zich met de adel te meten en buiten de stad hofsteden aan te kopen en te transformeren in buitenplaatsen met pronktuinen en jachtbossen. Ook de

Hoogtepunten:

- Grootse barokke landgoederen met lange assen op de randen van de Heuvelrug.
- Oranjes en invloedrijke landadel stichten grootse buitenplaatsen.
- Amersfoortseweg met vakkenverkaveling voor buitenplaatsen.
- Bebossing van de Heuvelrug met uitgebreide landgoedbossen; sterrenbossen, parkbossen en rationele productiebossen.
- Stichtse Lustwarande, uitgebreide reeks buitens met landschappelijke parken, aan de zuidkant van de Heuvelrug.
- Villaparken in de bossen op de Heuvelrug, in aansluiting op stad en dorpen.
- Monumentale zorginstelling-complexen.
- Vele campings geven mogelijkheden voor tijdelijk buitenverblijf.

Heuvelrug kwam in de belangstelling van rijke families als de Oranje Nassaus en kooplieden en regenten uit de steden. Bij de aanleg van de buitenplaatsen werden oude veedriften rechtgetrokken tot strakke lanen en vanuit de

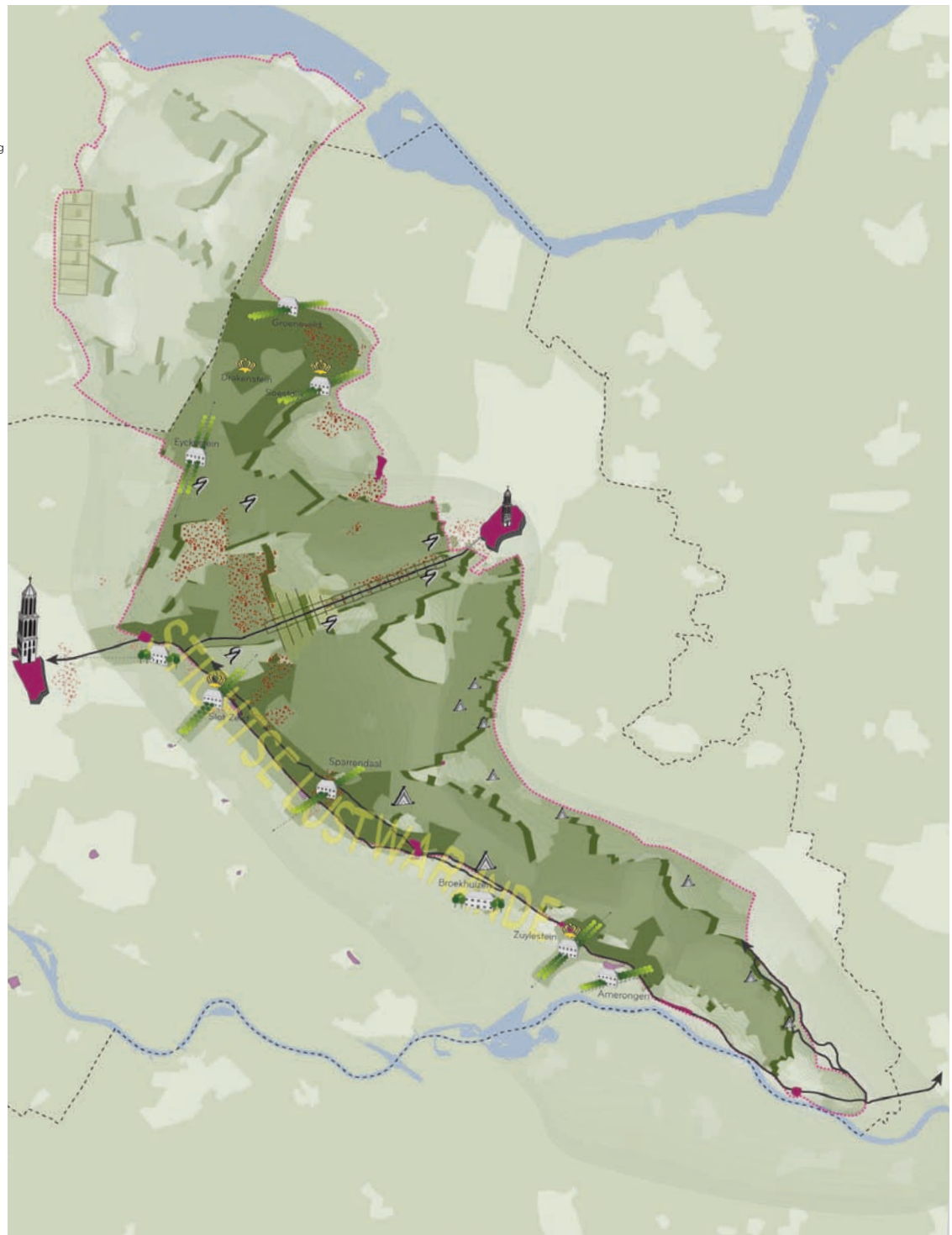

Lid van Nassau bij Paleis Soestdijk

Slot Zeist

- natuurlijk landgoed
- barok landgoed met as-aanduiding
- (voormalig) koninklijk landgoed
- kampeerterrein
- gezondheidsinstelling
- historische kern
- Domkerk
- villaparken
- kavels Amsterdamse Straatweg
- bosuitbreiding door landgoederen
- bosgebied
- boven- en benedenweg
- grens katern
Utrechtse Heuvelrug
- grens provincie Utrecht

Wagenwiel in Sterrenbos bij Amerongen

landhuizen werden zichtlijnen getrokken naar markante punten in de omgeving. Met de klassieke grondbeginselen als rechtlijnigheid, symmetrie en grootsheid moest de in de ogen van de stedelijke elite waardeloze heide gecultiveerd, dus beheerst worden. Symbolisch waren de sterrenbossen, die uitzicht boden naar alle kanten en waar het wild vanuit het middelpunt in alle richtingen op de korrel kon worden genomen. Zo ontstond een 'ontworpen landschap' in formele 'Franse' stijl. De omgeving Baarn-Soest en de zuidflank van de Heuvelrug tussen Zeist en Amerongen waren de populairste vestigingsgebieden.

JACHTSLOTEN

In 't Gooi en rond Baarn en Soestdijk ontstonden rond 1640 de eerste buitenplaatsen. Kort daarop gevolgd door de zone tussen Utrecht en Amerongen. Het meest extravagant waren de stadhoudelijke jachtsloten te Zeist en Soestdijk, met uitgestrekte jachtgebieden waarvan de grens door middel van hardstenen 'jachtpalen' werd aangegeven.

SLOT ZEIST

Het meest prestigieuze project was de bouw van het lustslot Zeist door Willem Adriaan van Nassau van Odijk (1677-1785). Van Odijk kocht daartoe de oude ridderhofstad Seijst, die toen in ruïneuze staat verkeerde, inclusief de bijbehorende hoogheerlijkheid, waardoor hij zich Heer van Zeist mocht noemen. Van Odijk, die lange tijd in Parijs woonde, liet een nieuw slot bouwen geïnspireerd op Versailles, met pronktuinen, waterpartijen, sterrenbossen, jachtbossen, uitgebreide lanenstelsels en kilometers lange zichtlijnen. Het gros van de tot het Slot behorende terreinen zou later worden verkaveld, maar de zeventiende-eeuwse structuur is in de uitleg van Zeist nog duidelijk te herkennen.

Amersfoortseweg

Amersfoortse weg
1698

De Utrechtse en Hollandse Staten, na de Reformatie in bezit gekomen van de kerkelijke domeinen, stimuleerden de ontwikkeling van buitenplaatsen. De verkoop van domeinen zorgde voor een welkome aanvulling van de Statenkas. In 1647 nam het stadsbestuur van Amersfoort het initiatief voor de aanleg van een nieuwe, kaarsrechte weg tussen Utrecht en Amersfoort, dwars door de Amersfoortse heide. De Staten van Utrecht gaven toestemming op voorwaarde dat de grond langs de weg in gelijkvormige vakken werd verdeeld om de vestiging van buitenplaatsen te bevorderen. In 't Gooi concentreerden de buitenplaatsen zich aan de rand van de venen rond Baarn en Soest en aan de westflank bij 's-Graveland. De buitenplaatsen rond 's-Graveland en ten oosten van Naarden ontstonden na de zandafgravingen voor de stadsuitbreidingen van Amsterdam.

VORSTELIJK LANDSCHAP

De eerste buitenplaatsen in 't Gooi waren Soestdijk, De Eult en Hooge Vuursche (1638-1640). Andere buitens, zoals Pijnenburg, Drakenburg, Groeneveld, Vosseveld en Ewijckshoeve volgden. In 1640 liet Godard van Reede van Renswoude op het zand het slot Drakensteyn bouwen, met boerderijtjes, een kerk, school, herberg, molen en een tolhuis, waaruit het kasteeldorpje Lage Vuursche ontstond.

In 1674 kwam het buiten Soestdijk in handen van stadhouder Willem III, die het tot jachtslot verbouwde. Bovendien verwierf hij de heerlijke rechten over dit gebied. In de negentiende eeuw werd de Ewijckshoeve aangekocht door Prins Hendrik. Drakensteyn kwam in de jaren vijftig van de vorige eeuw in handen van de Oranjes. Zo kreeg dit deel van de Heuvelrug een vorstelijk tintje.

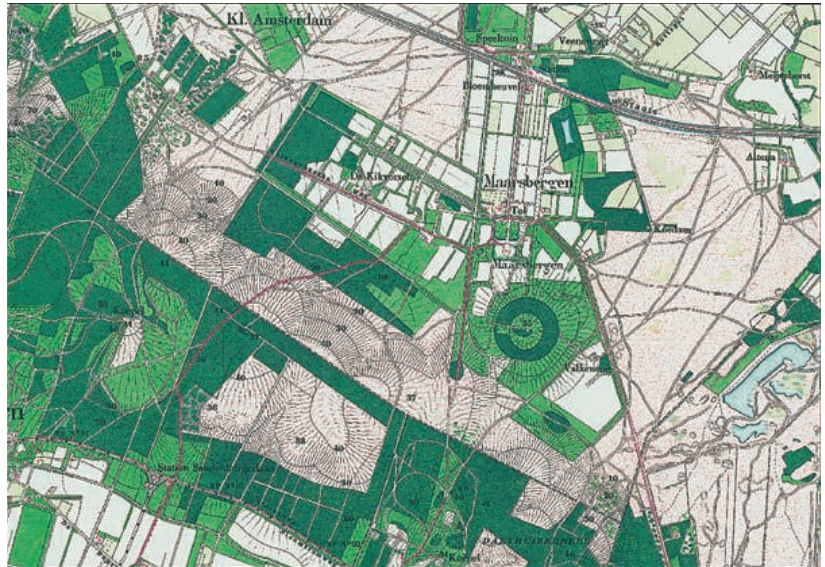
Kasteeldorp Lage Vuursche

DE HOGE DELEN

Het hoge deel van de Heuvelrug behoorde tot het achterland van de grote huizen in de Lustwarande. In de achttiende eeuw begonnen de heren van Amerongen, Zuylenstein

(Leersum), Broekhuizen, Moersbergen, Schoonoord en Doorn hier met de uitbreiding van hun oude bezittingen door de aanleg van nieuwe bossen. De oudste werden aangelegd als jacht- en plezierbos. Ze zijn onder meer te herkennen aan de brede eiken- en beukenlanen die geometrische lijnen vormen in het bos. Een mooi voorbeeld is het Amerongse Bos, waarvan het oudste deel tussen 1760 en 1790 is aangelegd. Op een van de hoogste toppen werd een sterrenbos aangelegd met acht assen en een rondgang (de Manege), met zichtlijnen naar het kasteel, de Nederrijn, de Gelderse Vallei en de Dom van Utrecht.

In tegenstelling tot de zachtglooiende zuidflanken van de Heuvelrug leende de steile noordkant zich niet voor grote engcomplexen. Aan de voet van de Heuvelrug, op het overgangsgebied naar de Gelderse Vallei, lagen enkele ontginningen en landgoederen, zoals de Birkst (met kasteel Eyckelenborg), Maarsbergen, de Haar, Remmerstein en Prattenburg. Maarsbergen was oorspronkelijk een abdij, die in 1652 in particuliere handen kwam, waarna er een buitenplaats met tuinen en een parkbos van werd gemaakt. In het ontwerp van het landgoed werd de ronde Focoldusheuvel opgenomen als uitkijkpunt.

Focoldusheuvel bij Maarsbergen

BUITENPLAATSEN NEGENTIENDE EEUW

Tegen het einde van de achttiende eeuw, met de opkomst van de romantiek, kreeg 'natuur' een andere lading. Zij werd gezien als bron van schoonheid en inspiratie. De formele Franse stijl raakte uit de gratie en de Engelse landschapstijl kwam in de mode. Een nieuwe reeks buitenplaatsen met parkbossen met

Park van Landgoed Groeneveld

Buitenplaats
Eykenstein te
Maartensdijk

kronkelpaden en slingervijvers, hoogteverschillen, slim gegroepeerde boomgroepen en subtiële doorkijkjes verrijkte de Heuvelrug. De meeste landhuizen werden gebouwd in de toen gangbare neoclassicistische stijl. Ze waren wat minder extravagant dan de zeventiende-eeuwse landgoederen met hun jachtbossen, maar straalden wel degelijk de weelde uit

Buitenplaats
Zandbergen huis
op representatieve
locatie

van de vermogende eigenaren; meestal rijke ondernemers uit Amsterdam of Utrecht. De aanleg van straatwegen en spoorwegen stimuleerde de ontwikkeling van buitenplaatsen. De grootste concentratie treffen we aan op 'zichtlocaties' langs de straatweg tussen Utrecht en Amerongen.

De eerste generatie buitenplaatsen ontwikkelde zich vooral op de overgang van de natte naar de droge gronden. De huizen kwamen veelal voort uit de oude kastelen die voor hun omgrachtingen op de lagere delen stonden. De negentiende-eeuwse buitenplaatsen lagen iets hoger, langs de hoofdweg, wat ten koste ging van de eng. Door de aanleg van buitenplaatsen werd de traditionele economie bijna geheel verdrongen. De gordel van oude engen tussen De Bilt en Amerongen veranderde in de loop van de negentiende eeuw in een ononderbroken lint van buitenplaatsen: de Stichtse Lustwarande. Ook elders op de Heuvelrug verrezen nieuwe buitenplaatsen; de oudere buitenplaatsen werden in deze stijl getransformeerd. De negentiende-eeuwse huizen stonden vaak op een kunstmatige heuvel op het zand en keken uit over de lagere kleigronden, waar hun overplaatsen (tuingedeelte aan overzijde van de weg) de vorm kregen van geïdealiseerde weiden.

VILLAPARKEN

Door uitbreiding van het spoor- en tramweginet werden de verguisde zandgronden, die door bosaanplant en buitenplaatsen een heel ander imago hadden gekregen, ook aantrekkelijk voor de betere stedelijke middenklasse. De spoorlijnen Utrecht-Arnhem (1845), Utrecht-

Lokale spoorweg door het bos van de Heuvelrug

Amersfoort (1863) en Amsterdam-Baarn-Amersfoort (1874) maakten het forensen tussen stad en buitengewest aantrekkelijk. Na 1880 kwam daar ook het dichte net van (stoom)tramwegen bij door 't Gooi, en tussen Utrecht-Amersfoort en Rhenen, net als de lokaalspoorwegen Utrecht-Baarn (1900) en Utrecht-Zeist (1901). Daar kwam bij dat het buiten wonen in de tweede helft van de negentiende eeuw ook steeds meer werd geassocieerd met 'gezond' wonen, onder meer

Oud station bij Huis ter Heide

vanwege de schone lucht en het heldere water. Bouw- en grondspeculanten speelden daar vanaf 1870-1880 op in door de aanleg van villaparken. Het was een lucratieve business, want

Verkavelingsplan van Bloekerpark te Zandbergen

goedkope bouwgrond was er in overvloed en de belangstelling was groot. Deze ontwikkeling ging ten koste van de enges, de heide en de landgoederen en buitenplaatsen, waarvan de parken voor een deel werden verkaveld. Zeist en Baarn ontwikkelden zich als eersten als forensendorp, later volgden plaatsen als Laren, Hilversum, Driebergen, Maarn, Bilthoven. Met de enges en de heidevelden verdwenen ook de schaapskudden en de potstalcultuur.

Torenvilla Berg en Dal

Bij de ontwikkeling van villaparken en nieuwe landgoederen (na 1880) werden de hogere zandgronden niet alleen opgezocht vanwege de goedkope bouwgrond en de eenvoudige fundering. Vooral de landschappelijke effecten van het reliëf en het uitzicht waren belangrijk. Een goed voorbeeld vormen de Baarnse

Villa Van 't Hof
Villa Gaudeaumus

VILLADORP BAARN

In 1874 kreeg Baarn een station aan de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort, waarna de plaats zich in snel tempo ontwikkelde als forensenplaats. In 1901 kwam er een directe aansluiting met Utrecht tot stand via Soest. In Baarn verrezen in het fin-de-siecle enkele monumentale villaparken, zoals het Amaliapark, Prins Hendrikpark en Wilhelminapark. De bewoner van Soestdijk, Prins Hendrik, werkte actief aan deze ontwikkeling mee door grond beschikbaar te stellen. De stations van Baarn en Soestdijk kregen een koninklijke wachtkamer. Tot het erfgoed uit deze periode behoort ook het Cantonspark, in 1914 aangelegd door een Amsterdamse koopman die op China voer. Het arboretum met tropische kas werd later aan de Universiteit Utrecht geschonken. Dit zwaar verwaarloosde 'Cristal Palace' van de provincie wordt binnenkort gerestaureerd.

torenvilla's met zicht op de Eemvallei en Zuiderzee. Vergelijkbaar is de ontwikkeling van het villapark in het Amersfoortse Bergkwartier. In Huis ter Heide en Bosch en Duin werden villa's gebouwd tussen de natuurlijk aanwezige stuifduinen. Het villapark

Lombok met de Uilentoren in Leersum keek uit op het Langbroek. Voorbeelden van nieuwe buitenplaatsen met uitzicht op het rivierengebied zijn De Hugt en De Tangh bij Rhenen.

INDUSTRIALISATIE

In de negentiende eeuw gingen de aanleg van infrastructuur en de groei van de bevolking gepaard met de ontwikkeling van industrie. Hoewel de industriële ontwikkeling op de Heuvelrug bescheiden was, hebben plaatsen als Zeist, Baarn, Rhenen en vooral Hilversum wel degelijk industrie van betekenis gekend. Deels ging het om industrieën met een verzorgende functie, waaronder zware industrie, zoals gasfabrieken in Zeist en Hilversum. Op basis van de schapen- en tabaksteelt op de Heuvelrug ontwikkelde zich een belangrijke wol- en sigarenindustrie, maar de fabrieken stonden voornamelijk buiten de Heuvelrug zelf (Amersfoort, Veenendaal). Typische Heuvelrugindustrieën waren stoomwasserijen en blekerijen ('s-Graveland), waterwinning (Soestduinen en Doorn) en industrie die voortkwam uit de militaire aanwezigheid (Leusden, Zeist). De villa's, buitenplaatsen en hotels vormden een belangrijke afzetmarkt voor waterijen, maar ook voor de tafelsilver- en bestekindustrie (Zeist).

In Baarn leverde De Ruyter de gestampte muisjes voor de prinsesjes op Soestdijk en Conimex zorgde dat veel Indische repatrianten hun vertrouwde maaltijden konden bereiden. Maar meer industrie mocht hier van 'Soestdijk' niet komen.

RECREATIE EN TOERISME

Aangezien bossen rond 1800 in Nederland zeldzaam waren, trokken de streken met bossen en buitenplaatsen al vroeg veel bezoekers. Door de aanleg van straatwegen (met tolheffing) in de eerste helft van de negentiende eeuw verbeterde de bereikbaarheid van de Heuvelrug sterk, maar de komst van spoor- en tramwegen maakte de streek pas echt voor een groot publiek toegankelijk.

Toeristenkaart met daarop wandelroutes in de omgeving van de Utrechtse Heuvelrug

Chaletstijl op de Utrechtse Heuvelrug

Sanatorium te Zeist

Met een groeiend besef dat een natuurlijke omgeving weldadig was voor lichaam en geest, en enige toename van welvaart en vrije tijd, stegen de bezoekersaantallen. Recreatie en toerisme kregen na 1880 een steeds grotere betekenis. Overal op de Heuvelrug verschenen hotels, pensions en uitspanningen en later ook kampeerterrainen en vakantiekolonies. Het reliëf wekte associaties met het buitenland, wat in talloze toponiemen als 'Klein Zwitserland' terugkeerde. Bij de bouw van hotels en pensions was de chaletstijl erg populair. Om de bezoekers te vermaken werden plantsoenen aangelegd, hertenkampen en dierenparken ingericht, bosbaden geopend, uitkijktorens opgericht, wandelroutes en fietspaden bewegwijzerd. Het was de bloeitijd voor lokale verfraaiingscommissies en de Verenigingen voor Vreemdelingenverkeer (VVV's).

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg het toerisme een heel ander karakter. De traditionele hotels en pensions verdwenen. Recreatieterrainen, caravan- en bungalowparken kwamen ervoor in de plaats.

GEZONDHEIDSZORG EN BEZINNING

De verbeterde bereikbaarheid, veranderende

inzichten over welzijn en gezondheid en de beschikbaarheid van goedkope bouwgrond, waren de belangrijkste factoren voor instellingen voor zorg en welzijn om zich op de Heuvelrug te vestigen. Herstellingsoorden voor lichaam en geest, verdeeld naar doelgroep en gezindte, streken in de Heuvelrug neer in de overtuiging dat de zuivere lucht, de rust en de natuurlijke omgeving een gunstige uitwerking zouden hebben op het herstelproces. Sanatoria, gezondheidskolonies,

Rooms-Katholieke kerk Dijnselburg te Zeist

DEN DOLDER

Door de betere ontsluiting van de Heuvelrug ontstonden ook nieuwe nederzettingen. Zo werd op de ongerepte heide aan de spoorlijn Utrecht-Amersfoort de nieuwe nederzetting Den Dolder gesticht. Zeepfabrikant Pleines kocht hier een stuk grond aan van Ewijckshoeve om er zijn zeepfabriek De Duif te stichten met een klein arbeidersdorp ten noorden van de spoorlijn. Een ander stuk heide, dat ooit deel uitmaakte van Ewijckshoeve, werd in 1905 gekocht door de Utrechtse Willem Arntzstichting. Deze liet hier een complex verrijzen met een boerderij en verschillende paviljoens en personeelswoningen voor lijders aan krankzinnigheid, die hier middels arbeidstherapie 'te midden van rust en schoonheid der natuur' een betere kans op genezing zouden hebben.

blindeninstituten, instellingen voor zenuwlijders, krankzinnigengestichten, opvoedingsinrichtingen en militaire zorginstellingen vestigden zich in nieuwe complexen of trokken in bestaande villa's of landhuizen, waar al snel sprake was van uitbreidingen.

Wat later vestigden zich ook veel kerkelijke instellingen en - de laatste decennia -

Nieuwbouw rond oude buitenplaatsen in Zeist

beziinnings- en conferentiecentra in het gebied, aangetrokken door de mooie omgeving, het vrijkomen van villa's en buitenplaatsen, en de goede bereikbaarheid, ook per auto. Veel van deze instellingen hebben monumentale complexen neergezet. Tot op de dag van vandaag zijn deze functies van groot belang voor met name het centrale deel van de Heuvelrug.

A28 ter hoogte van Dijnselburg

Ecoduct over snelweg

NA WOII: ZOEKEN NAAR BALANS

Na de Tweede Wereldoorlog neemt de dynamiek op de Heuvelrug sterk toe. Dorpen en steden breiden zich uit en verstedelijking begint vanuit de flanken het gebied binnen te dringen. De aantrekkelijke omgeving, gelegen in het centrum van het land, wordt interessant als kantoorlocatie voor nationale bedrijven. De deftige buitenplaatsen komen in handen van instellingen en bedrijven, die rond de landhuizen nieuwbouw laten verrijzen en parkeerplaatsen aanleggen. Nieuwe infrastructuur, waaronder autosnelwegen, doorsnijdt steeds meer het landschap. Dag- en verblijfsrecreatie nemen massalere vormen aan met caravan- en bungalowparken en recreatieterreinen.

Door deze ontwikkelingen neemt de druk op de Heuvelrug steeds meer toe. Voor enige verlichting zorgt alleen het vrijkomen van militaire terreinen na 1990. Daartegenover staat dat de laatste decennia een groeiend aantal inspanningen wordt verricht om deze ontwikkelingen in goede banen te leiden en natuur- en cultuurwaarden te beschermen. Het zoeken naar balans tussen behoud en ontwikkeling is kenmerkend voor de huidige ruimtelijke ontwikkelingen in het Heuvelruggebied.

Massarecreatie bij het Henschotermeer

3.4 STRATEGISCH VERBAND

De militaire betekenis van de Heuvelrug is zeer divers geweest. In de prehistorie zullen de heuveltoppen een strategische functie hebben gehad, in de middeleeuwen ontwikkelen zich op strategische plaatsen enkele versterkte steden en zien we op de overgang van droog naar nat versterkte huizen en kastelen verrijzen. In het tijdperk van de waterlinies heeft de Heuvelrug zelf weinig betekenis, behalve op de plaatsen waar de Heuvelrug deze waterlinies ontmoet (Naarden, Grebbeberg). Na 1800 worden de 'nutteloze' zandgronden ontdekt als ideale vestigingsplaats voor militaire kampementen en oefenterreinen en zelfs een militair vliegveld.

PREHISTORIE EN MIDDELEEUEWEN

Vanouds zijn hooggelegen gebieden en heuveltoppen van strategische betekenis geweest. Men kon zich daar het beste verschansen en de omgeving goed in de gaten houden. Dergelijke strategische plekken waren in elk geval de 'tafelbergen' in 't Gooi en de walburg op de Heimenberg bij Rhenen. In het feodale tijdperk ontwikkelde zich een klasse van lokale landadel, die zich bij voorkeur verschanste in versterkte hoeven en kastelen aan de voet

Gravure van stad Rhenen 1540

Hoogtepunten:

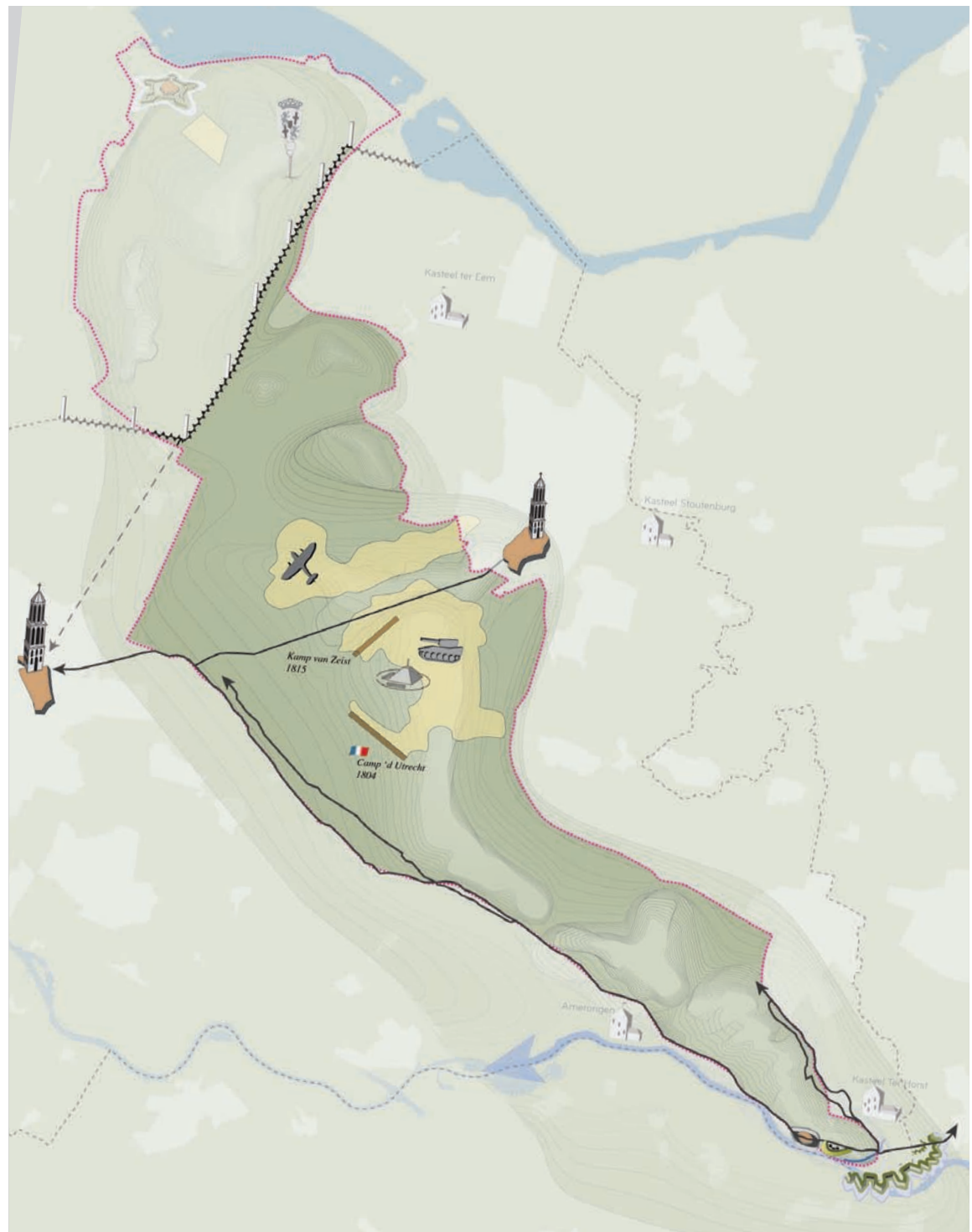
- *Vroeg-middeleeuwse walburg bij Rhenen.*
- *Strategische kastelen niet op, maar rond de Heuvelrug.*
- *Versterkte steden op de rand van de Heuvelrug.*
- *Gooyergracht-Hollandse Sloot-Hollandse Rading als landsgrens tussen het Sticht en Holland.*
- *Eerste militaire legerkampen voor oefening, met de Pyramide van Austerlitz als gedenkteken.*
- *Geïsoleerde, deels verlaten, militaire oefenterreinen en luchtbasis.*

van de Heuvelrug. Daar vonden zij voldoende water om een gracht om het huis aan te leggen. Op strategische plaatsen ontstond een aantal versterkte steden die bolwerken vormden van Holland (Naarden) of Utrecht (Amersfoort en Rhenen). Naast steden verrezen ook enkele

Kasteel Amerongen

- ringwalburg
- bisschoppelijk kasteel
- strategisch kasteel
- hoornwerk Grebbeberg
- pyramide van austerlitz
- militair kampement
- militair vliegveld
- militair oefenterrein
- vestingstad
- grenspalen Gooyerrede
- grens
- militair terrein
- belangrijke ontsluiting
- grens katern Utrechtse Heuvelrug
- grens provincie Utrecht

grote burchten ter verdediging van de Utrechtse grenzen, maar deze lagen net buiten de Heuvelrug, zoals Ter Horst bij Achterberg en Stoutenburg onder Amersfoort.

De belangrijkste landverbinding liep langs de zuidelijke voet van de Heuvelrug. Het was de Via Regia of Heerweg van Utrecht naar Rhenen en verder naar Keulen, dat zowel kerkelijk, wereldlijk als economisch gezien het belangrijkste centrum was van de Rijnlanden. De weg verbond tegelijk de belangrijkste nederzettingen aan de voet van de Heuvelrug.

In de voortdurende strijd tussen Utrecht en Holland had de bisschop 't Gooi en de stad Muiden - aan de monding van de Vecht - al in de dertiende eeuw aan Holland moeten overgeven. De grens tussen 't Gooi en Utrecht bleef een voortdurende bron van conflicten en noopte tot het trekken van nieuwe grenslijnen tussen het Sticht en 't Gooi, die waren gemarkeerd door grenspalen en greppels of sloten (Gooyergracht, Hollandse Sloop, Hollandse Rading).

Omdat de Utrechters de monding van de Vecht niet meer beheersten, zou hen een alternatieve verbinding met de Zuiderzee goed uitkomen. De Laagte bij Pijnenburg vormde de enige plek in de Heuvelrug waar een waterverbinding mogelijk was. Hier werd de Praamgracht gegraven, die echter vooral als turfvaart diende. Diverse uitgewerkte plannen om door de Laagte van Pijnenburg een kanaal te graven van de Vecht naar de Eem, onder meer voor het realiseren van een zeehaven bij de stad Utrecht, zijn echter nooit verwezenlijkt.

GRENSPALEN

In 1351 kwamen Utrecht en Holland overeen om een definitieve 'Limyscheydinghe' tussen 't Goylant en 't Sticht' te bepalen. Van een punt nabij de Zuiderzee, gemarkeerd door de zogenoemde Leeuwenpaal vanwege de leeuw in het Hollandse wapen, werd een loodrechte lijn getrokken gericht op de Domtoren. Na 1535 werd de grens gemarkeerd met sloten (Gooyergracht), greppels en hardstenen palen. Deze werden regelmatig vervangen. In de bossen van de Heuvelrug, langs 'De Hollandse Sloop' loopt tegenwoordig een 3,5 kilometer lang, kaarsrecht fietspad met duidelijke palen waarop het Hollandse wapen aan de ene, en het Utrechtse wapen aan de andere kant. De laatste paal (nummer 22) staat bij de buurtschap Egelshoek, op de grens van 't Gooi en de Utrechtse venen. Van de palen zijn nog enkele achttiende-eeuws, de meesten zijn in 1920 herplaatst.

Leeuwenpaal

Landgoed Einde Gooi
aan de Floris V weg
te Hollandse Rading

WATERLINIELANDSCHAP: NAARDEN EN GREBBEBERG

In de zeventiende eeuw kreeg de verdediging van Holland een grootschaliger karakter. Dit gebeurde in de vorm van een 'doorlopende verdedigingslinie', bestaande uit inundeerbare gebieden, ondersteund door een snoer van vestingsteden. Op de Heuvelrug zelf waren geen militaire activiteiten, alleen op de ontmoetingspunten van Heuvelrug met de Hollandse Waterlinie (bij Naarden) en de Grebbelinie (Grebbeberg).

Naarden vormde de noordelijke afsluiting van de Hollandse Waterlinie. Het moest de doorgang van de Heuvelrug naar Amsterdam bewaken. Eind zeventiende eeuw kreeg de stad moderne vestingwerken, die nog geheel intact zijn. Om een vrij schootsveld te hebben en inundaties mogelijk te maken werd rond Naarden zand afgegraven. In de achttiende en negentiende eeuw werden de stellingen rond Naarden stelselmatig uitgebreid met een fort, extra batterijen en andere aarden werken. In de twintigste eeuw gebeurde dat met loopgraafsystemen en betonnen kazematten en groepsschuilplaatsen. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Nieuwe Hollandse

Waterlinie opgeheven en verloor Naarden zijn vestingstatus.

Aan de voet van de Grebbeberg lag de inlaatsluis voor de inundaties van de Grebbelinie, die uiteraard goed bewaakt moest worden. In 1957 is de sluis vervangen door een duiker. Vanaf de Grebbeberg zijn nog duidelijk de aarden werken te zien uit verschillende perioden, aangelegd om de sluis en het Rijn-access te verdedigen. De linie liep aan de overzijde van de Nederrijn door in het rivierengebied.

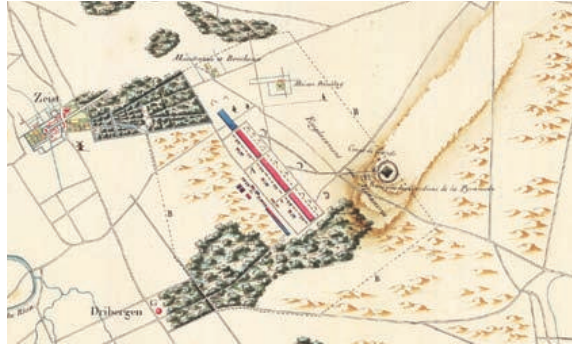

Grebbelinie bastions

GREBBEBERG

In 1939 wees het Nederlandse opperbevel op de valreep de Grebbelinie aan als hoofdweerstandslijn. Op de Grebbeberg en aan de voet van de Heuvelrug werden langs het nieuwe Valleikanaal zo snel mogelijk stellingen en extra betonnen verdedigingswerken ingericht. Tijdens de gevechten aan het begin van de oorlog wisten de Nederlanders enkele dagen stand te houden tegen de oppermachtige Duitsers. Er vielen veel slachtoffers. Deze

zijn begraven op de grote erebegraafplaats op de Grebbeberg. Aan de zuidzijde van de weg is tevens een monument opgericht ter nagedachtenis aan de zware gevechten, met een tekst van J.C. Bloem: 'Vijf dagen - en de vrijheid ging verloren, vijf jaren - en eerst toen werd zij herboren, zo moeizaam triomfeert gerechtigheid, aan dit besef zij deze grond gewijd!'

Historische kaart het Frans kampement op de heide Marmont

Loopgraaf bij Roggeakker op de Grebbeberg

KAMPEMENTEN OP DE HEIDE

Pas na 1800 kreeg de Heuvelrug definitief een militaire functie. De uitgestrekte heidevlakten bleken zich goed te lenen als militair oefenterrein. Het Frans-Bataafse leger dat in 1804 neerstreek op de heide bij Zeist zette de trend. Er ontwikkelde zich rond het kamp zelfs een burgernederzetting, die tot grote armoede verviel toen de soldaten na enkele jaren weer wegtrokken. Tien jaar later kwamen de soldaten echter terug, waarna zich in de negentiende en twintigste eeuw tussen Zeist en Amersfoort een conglomeraat van militaire complexen en oefenterreinen, inclusief een militair vliegveld zou ontwikkelen.

Het Frans-Bataafse kamp bij Austerlitz sprak zo tot de verbeelding, dat na de Franse Tijd Koning Willem I in de buurt van de Amersfoortseweg een vergelijkbaar oefenkamp liet inrichten. Hier werden regelmatig grote manoeuvres gehouden, waar veel publiek op afkwam. Na verandering van de nationale defensiestrategie kreeg het centrum van het land een belangrijke militaire rol. In Amersfoort en Utrecht verrezen grote kazernecomplexen en werd het areaal oefenterrein sterk uitgebreid.

In 't Gooi werden eveneens militaire

Luchtfoto van Austerlitz

complexen aangelegd met oefenterreinen op de Hoorneboegse en Bussumse heide en kazernecomplexen in Bussum en bij vliegveld Hilversum.

Door reorganisatie van de krijgsmacht en later de val van het IJzeren Gordijn (1989) zijn inmiddels veel militaire functies weer afgestoten, waaronder de vliegbasis Soesterberg (2009). Een aantal militaire eenheden blijft in het gebied actief.

PYRAMIDE VAN AUSTERLITZ

Hoewel de Heuvelrug al eerder kampement had geboden aan doortrekkende legers, zette de Franse generaal Marmont met de inrichting van een semi-permanent oefenkamp voor een leger van 18.000 man bij Zeist (1804) een nieuwe trend. Op de heide was het droog, waterputten leverden zeer goed drinkwater en er was genoeg ruimte om de Franse en Bataafse legeronderdelen verschillende manoeuvres te laten oefenen. Volgens Marmont waren zijn manschappen hier beter af dan in de ongezonde kazernes. Om zijn mannen bezig te houden liet hij ze op een hoog punt buiten het kamp een 36 meter hoog piramidevormig monument aanleggen, dat hij Mont Marmont noemde. Bij het kampement ontstond een kleine burgernederzetting, die in 1806 - net als de piramide - werd vernoemd naar de slag bij Austerlitz, waar Napoleon een grote overwinning behaalde. Koning Lodewijk Napoleon verleende de burgernederzetting zelfs de stadsstatus, maar die werd in 1810 door zijn broer Napoleon weer ongedaan gemaakt.

Pyramide van Austerlitz met zonnewijzer

Kazernegebouw Du Moulin

Kampweg bij Soesterweg

HET KAMP BIJ ZEIST

In 1818 werd op last van Koning Willem I tussen het huidige Soesterberg en Zeist een militair oefenkamp ingericht naar voorbeeld van het oefenkamp bij Austerlitz. Er werden waterputten geslagen en enkele barakken en stallen gebouwd. Bij oefeningen verbleven de soldaten en officieren in tentenkampen. Het kamp zou uitgroeien tot thuisbasis van de genietroepen. Na het opheffen van de Leusder Marke (1886) werd het oefenterrein fors uitgebreid door aankoop van een deel van de Leusderhei, dat dankzij de militaire bestemming een open heideveld zou blijven. Behalve de genie - waaronder de zogenoemde 'spoorwegtroepen' - oefenden ook eenheden van de cavalerie en veldartillerie uit de omringende kazernes op de Leusderhei. In de twintigste eeuw werden de militaire activiteiten geïntensiveerd. De in 1911 bij Soesterberg door particulieren ingerichte 'vliegheide' werd in 1913 door de genie overgenomen en was het eerste militaire vliegveld van Nederland. In de jaren dertig

Tanklandschap bij Leusderheide

Oud Duitse officiersmess te Soesterberg

DUIJS ERFGOED

In de Tweede Wereldoorlog namen de Duitsers het hele complex in gebruik. Het vliegveld kreeg voor het eerst landingsbanen en werd fors uitgebreid met tal van gebouwen voor diverse Duitse legeronderdelen, waaronder commandobunkers, bluswaterkelders, een schietbaan, een officierscasino in Soesterberg, een Duitse kampement in Huis ter Heide (Waldlager), en diverse bedrijfsgebouwen voor de Landwirtschaft en het Kraftfahrkorps. In de jaren 1944 en 1945 werd veel vernield, maar er staat nog veel Duits erfgoed overeind.

van de vorige eeuw verzezen in Soesterberg en Amersfoort nieuwe kazernecomplexen voor genie en gemotoriseerde cavalerie (pantservoertuigen) en werd een begin gemaakt met de inrichting van een rijtuigenpark in Soesterberg.

Na de oorlog werden de militaire activiteiten geïntensiveerd dankzij de Koude Oorlog. Vliegveld Soesterberg werd een NAVO-basis met een Nederlands en Amerikaans straaljager-squadron. De Amerikanen hadden op Soesterberg hun eigen kampement (Camp New Amsterdam). Uit deze periode is veel Koude Oorlog-erfgoed overgebleven. De Leusderhei en de Vlasakkers veranderden in oefenterreinen voor rupsvoertuigen, die het paardentijdperk voorgoed deden vergeten. In Doorn werd in de jaren vijftig van de vorige eeuw een Marinierskazerne en in Soesterberg een Marechausseekazerne geopend, waardoor alle krijgsmachtonderdelen in het gebied waren gelegd. Door reorganisatie van onze krijgsmacht zijn diverse kampementen, kazernes en oefenterreinen na 1980 afgestoten. In

2009 kwam vliegbasis Soesterberg vrij. Dit uitgestrekte terrein zal voor een groot deel een natuurfunctie krijgen. Een aantal militaire objecten zal behouden blijven en het gebied wordt opengesteld voor recreatie. Een deel met hangars en dienstgebouwen zal worden ingericht als nationaal defensiemuseum, een strook grenzend aan de kern Soesterberg komt vrij voor woningbouw.

Vliegveld Soesterberg

Masterplan
Soesterberg

4. DYNAMIEK

De Utrechtse Heuvelrug staat volop in de maatschappij. Het is een levend landschap dat te maken heeft met een veelheid aan ontwikkelingen. Zoals onze maatschappij verandert, zo verandert ook het landschap.

Sommige ontwikkelingen worden ingezet vanuit de overheid of grote maatschappelijke of commerciële organisaties. Ze zijn beleidsmatig ingebed en hun betekenis kan de locale of regionale schaal ver overschrijden. Andere zijn autonoom, worden van onderaf worden geïnitieerd, vanuit particulieren of locale organisaties. Ze komen voort uit persoonlijke betrokkenheid met het landschap of het economisch gebruik ervan. Sommige ontwikkelingen voltrekken zich geleidelijk. De afzonderlijke ingrepen zijn vaak klein van schaal, maar gezamenlijk kunnen ze een grote impact op het landschap hebben. Andere ingrepen zijn grootschalige interventies, die in één keer een grote, sprongsgewijze verandering in het landschap teweeg brengen. Sommige ontwikkelingen voltrekken zich nu al concreet in het veld. Andere bestaan alleen nog op papier. Of het zijn ideeën die al jaren 'in de lucht hangen' en steeds weer de kop opsteken. Al deze ontwikkelingen tezamen geven dynamiek aan het landschap van de Utrechtse Heuvelrug.

De ontwikkelingen die in dit hoofdstuk aangegeven worden zijn een momentopname.

Ze geven een globaal overzicht van wat er in 2010 zoal speelt op de Heuvelrug en haar directe omgeving. De beschreven dynamiek is zeker niet sluitend en zal met de jaren veranderen. Doel van de beschrijving is grip te krijgen op het type ontwikkelingen waar dit landschap mee te maken heeft. Daarmee ontstaat inzicht in mogelijke bedreigingen voor het behoud van de kernkwaliteiten of juist kansen voor de versterking en ontwikkeling hiervan.

Dit hoofdstuk is bedoeld als een verkenning en heeft daarmee geen formele status. Dat komt omdat elk landschap in ontwikkeling is. Dit is altijd zo geweest en dat zal altijd zo blijven. De kunst is hoe met deze ontwikkelingen om te gaan. Dit hoofdstuk geeft de dynamiek weer die we op dit gedeelte van Utrecht zien afkomen en die van invloed kan zijn op de kernkwaliteiten van het landschap. Het is daarmee nadrukkelijk geen weergave van provinciale plannen of visies. Niet alle genoemde ontwikkelingen zijn immers wenselijk. Door met de huidige beschrijving te onderkennen wat er gaande is, kunnen we toekomstige ontwikkelingen goed sturen of afwenden. Daarmee is het een weergave van de gebiedsopgaven voor dit deel van het Utrechtse landschap.

Hieronder wordt per functie in het kort de dynamiek beschreven voor de Utrechtse Heuvelrug.

DYNAMIEK

 gebied met veel dynamiek

natuurontwikkeling

 bestaande en nieuwe natuur

 robuuste verbingszone

 heidecorridor

 nieuw eproduct

recreatieve groei

 recreatieve poort of entree

 recreatief knooppunt

 recreatief uitloopgebied

 golfterreinen

 doorgaande fietsverbinding

infrastructurele groei

 hoofdontsluiting

 verbreding snelweg

 wegverbreding/aanleg nieuwe weg

 ontwikkeling/vernieuwing knooppunt

 rotonde

 spoorlijn

 ontwikkeling langs spoor (HSL)

bebouwing voor wonen en werken

 bebouwde kom

 uitbreiding bedrijvigheid

 stedelijke uitbreiding

 stedelijke druk

 aan elkaar groeien dorpen

 nieuwe landgoederen

water en energie

 water

overig

 grens katern Utrechtse Heuvelrug

 grens provincie Utrecht

Brede asfaltstroken op kruispunten

ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

Het landgebruik op de Utrechtse Heuvelrug bestaat voornamelijk uit bos. Het hele gebied is aangewezen als Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Ontwikkelingen in de landbouw spelen nauwelijks een rol.

NATUURONTWIKKELING

De Heuvelrug vormt als geheel een van de kerngebieden van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Daarmee heeft de hele Utrechtse Heuvelrug de bestemming 'natuur' gekregen. Als gevolg van bebouwing en infrastructuur is het gebied versnipperd geraakt. Samen met hoge hekwerken rondom private gronden en militaire terreinen verstoren en belemmeren zij de migratie van dieren in toenemende mate.

Door de aanleg van verschillende ecoducten over spoor en snelwegen worden de verschillende delen weer verbonden tot een aaneengesloten leefgebied. Verschillende ecoducten zijn al

Hoge hekwerken rondom private gronden belemmeren migratie van dieren

aangelegd en er zijn concrete plannen voor een ecoduct over de spoorlijn bij Den Dolder en over de N225 bij de Grebbeberg.

In het beheerplan voor het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug en in de gebiedsvisie Heel de Heuvelrug is een zonering gemaakt, waarin de belangrijkste verblijfsgebieden voor dieren zijn benoemd tot stiltegebied. In het programma Hart van de Heuvelrug worden zo'n 25 projecten geïnitieerd in het kader van 'rood voor groen'. In ruil voor bebouwing op de ene plek wordt op andere plekken de natuur versterkt of op cruciale plekken bebouwing gesloopt en teruggegeven aan de natuur. Een voorbeeld daarvan is sleutelgebied Erica en de herontwikkeling van vliegveld Soesterberg. In Nederland wordt gestaag gewerkt aan het verstevigen van de EHS. De robuuste verbinding tussen de Utrechtse Heuvelrug (landgoed Den Treek) en de Veluwe is daar een onderdeel van. De (eventuele) komst van

Ecoduct Treeker Wissel

het edelhert vraagt plaatselijk om hekwerken die hoger zijn dan 1.80 meter, ruim boven ooghoogte. Daarnaast wordt gewerkt aan omvormen van monotoon bos en het creëren van meer met elkaar verbonden open plekken om de diversiteit te vergroten. De oude boskernen zijn hierbij belangrijke dragers van biodiversiteit.

RECREATIEVE GROEI

De Utrechtse Heuvelrug is een recreatiegebied bij uitstek. Met de recreatieve groei neemt de druk op de natuur toe. Om een balans te vinden tussen rust en natuur enerzijds en levendigheid en recreatie anderzijds is in de gebiedsvisie Heel de Heuvelrug een zonering gemaakt van 'levendig' tot 'stil'. In het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug is al gestart met een zonering.

Via zogenoemde 'poorten' en 'groene entrees' wordt de recreatie geconcentreerd op

De natuurwaarde van heidevelden staat onder druk

specifieke plekken. Bij de poorten, zoals bij Kwintelooye, Driebergen-Zeist en de Donderberg ligt het accent op verblijfskwaliteit met een bezoekerscentrum en horeca.

Er leeft een grote wens naar kwaliteitsverbetering en uitbreiding van campings en golfterreinen, maar de status van de Utrechtse Heuvelrug als ecologisch kerngebied laat dit niet toe. Er zijn plannen om zowel in noord-zuid als oost-westrichting een doorgaande recreatieve fietsverbinding te maken.

INFRASTRUCTURELE GROEI

De snelwegen die de Utrechtse Heuvelrug doorsnijden worden steeds drukker. De A12, A27, en A28 zullen worden verbreed om deze ontwikkeling op te vangen. Het knooppunt bij Eemnes en de aansluiting bij Maarsbergen zullen opnieuw worden ingericht. Er zijn plannen voor een nieuwe verbinding voor openbaar vervoer parallel aan de A27. Voor het realiseren

Recreatie langs het Henschotermeer

van de HSL-Oost moet het spoor op het traject tussen Utrecht en Arnhem worden aangepast. Deze infrastructurele ontwikkelingen brengen geluidsschermen en ecoducten met zich mee om overbelasting met geluid en versnippering van de natuurkern tegen te gaan.

Regionale wegen en kruispunten worden verbreed ten koste van bomen, zoals bij de herprofilering van de Amersfoortseweg (N237). Deze weg krijgt ter hoogte van vliegveld Soesterberg een verdiepte ligging en de aansluiting op de Bisschopsweg wordt heringericht. Het stationsgebied van Driebergen-Zeist wordt een compacte ov-knoop en het busstation zal worden heringericht. Om de verkeersveiligheid te verbeteren krijgt de N225 over de Grebbeberg bij Rhenen een vrijliggend fietspad. De kenmerkende karakteristiek van wegen door het bos staat als gevolg van deze veranderingen onder druk en dreigt te verdwijnen, samen met de Utrechtse Heuvelrug als één samenhangend bosgebied.

Toenemende behoefte aan recreatieve paden

BEBOUWING VOOR WONEN EN WERKEN

Vrijwel alle kernen op de Utrechtse Heuvelrug groeien in meer of mindere mate. Door de bestemming van kerngebied van de EHS zitten de kernen vast in hun contour. De vraag naar uitbreiding is er wel. Vrijwel alle kernen zijn op zoek naar uitbreidingsmogelijkheden in het bos. Dorpen langs de N225 (Zeist-Rhenen) dreigen aan elkaar vast te groeien. De halfbebouwde tot nog onbebouwde delen tussen de kernen op de flank van de stuwwal hebben de neiging dicht te slibben met nieuwe bebouwing. De uitbreiding van bedrijventerreinen gebeurt zowel planmatig, zoals tussen Elst en Amerongen, als sluipenderwijs.

In het deelgebied Hart van de Heuvelrug worden bouwprojecten en nieuwe natuur samen ontwikkeld. Enkele voorbeelden hiervan zijn de plannen voor woningbouw bij Huis ter Heide en Apollo Noord en bedrijventerrein Richelleweg. Veel bestaande private landgoederen

Herontwikkeling van Vliegveldsoesterberg

verkeren in moeilijke tijden en men zoekt naar ontwikkelingsmogelijkheden om te overleven. De wens om uit te breiden zorgt voor dynamiek op alle landgoederen. Meer bebouwing in het ecologisch kerngebied verstoort de rust.

WATER EN ENERGIE

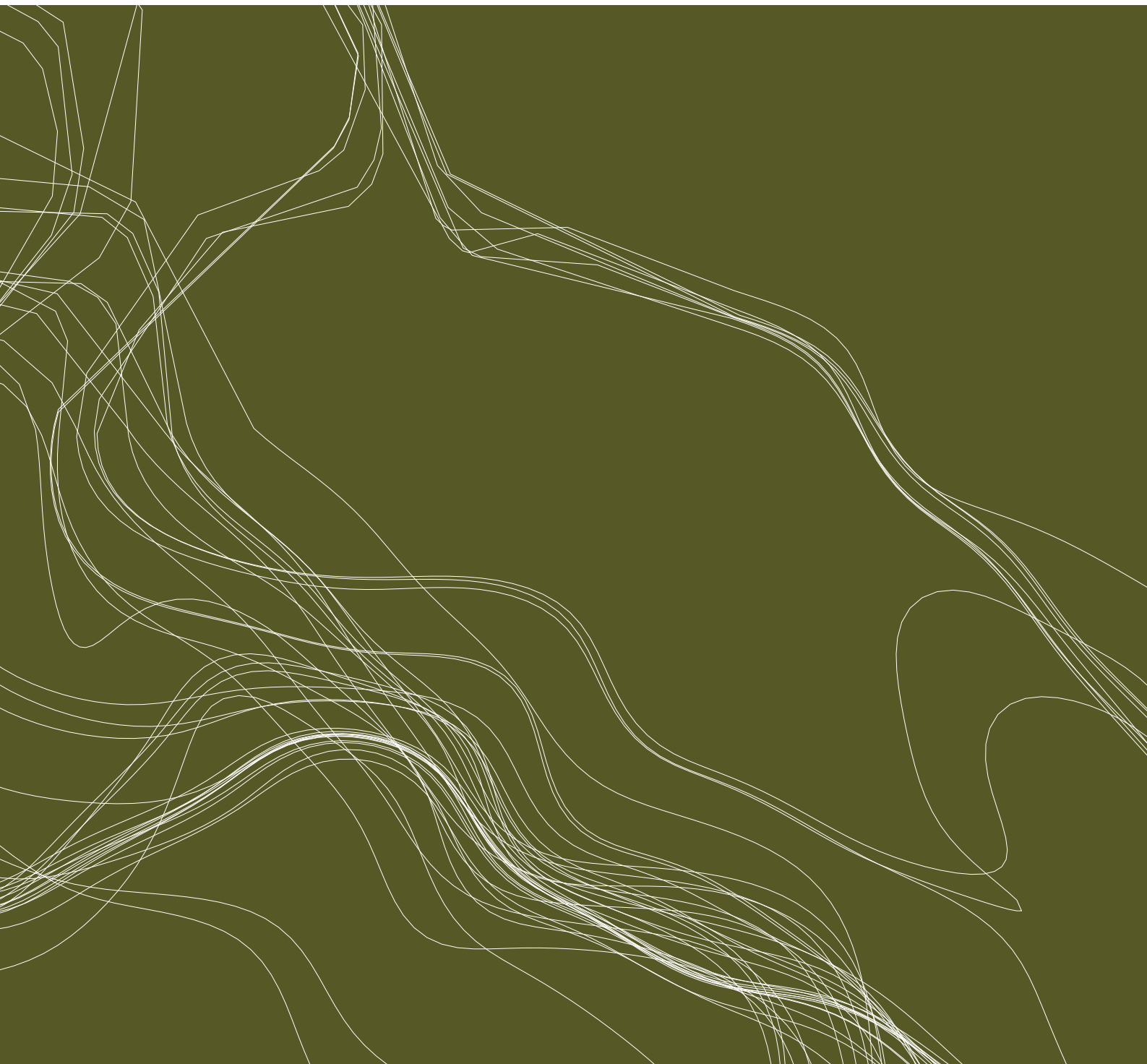
Het bosrijke gebied van de Utrechtse Heuvelrug leent zich niet voor opwekken van energie met zonnecellen, windmolens of biogasinstallaties. Er wordt wel gezocht naar de mogelijkheden die het bos en de beplanting bieden voor de productie van biogas. Dit zal niet altijd de diversiteit van het bosgebied ten goede komen. Waterwinning is een specifiek thema dat op de Heuvelrug speelt. De vraag naar drinkwater blijft groeien. Dreigende verdroging en vervuiling van de waterwingebieden blijft een aandachtspunt.

Nieuwbouw bedrijven en instellingen in het bos

DONKERTE

In nachtelijke uren bepaalt verlichting, of juist de afwezigheid daarvan het landschap. Hier kan positief gebruik van worden gemaakt door markante gebouwen zoals bijvoorbeeld kerktorens in dorpen bewust te verlichten. Maar er is ook steeds meer aandacht voor de negatieve kanten van verlichting, zoals horizonvervuiling (zichtbaarheid van lichtbronnen in de verte) en de verminderde zichtbaarheid van de sterrenhemel. Eerste winsten kunnen worden behaald door wegverlichting dimbaar te maken, of te zoeken naar andere vormen van aanlichting van het wegdek met een minimale uitstraling naar de omgeving.

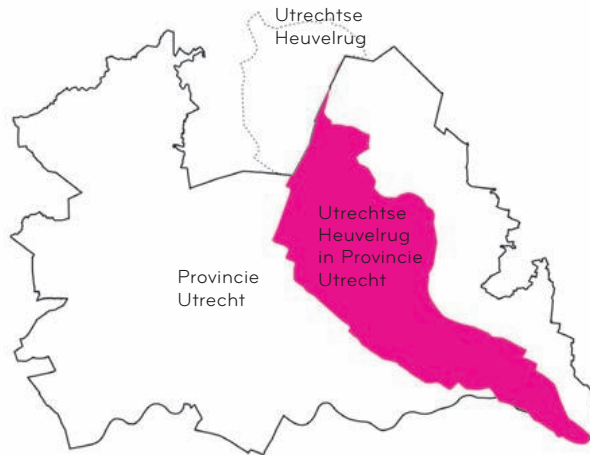
DEEL II

WAARDERING WAT WILLEN WE?

5. KERNKWALITEITEN IN HOOFDLIJNEN

In de Nota Ruimte van het ministerie van VROM zijn de kernkwaliteiten voor de verschillende Nationale Landschappen benoemd. Elke provincie heeft de opdracht gekregen deze kernkwaliteiten voor haar Nationale Landschappen nader uit te werken. De provincie Utrecht werkt de kernkwaliteiten uit in deze Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen. De Heuvelrug is als Provinciaal Landschap aan de kwaliteitsgids toegevoegd. De provincie heeft zelf de kernkwaliteiten voor de Heuvelrug opgesteld. Ze zijn geformuleerd op eenzelfde abstractieniveau als voor de Nationale Landschappen in de Nota Ruimte.

De kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug zijn door de provincie Utrecht als volgt geformuleerd:

- 1. Robuuste eenheid**
- 2. Reliëfbeleving**
- 3. Extreme historische gelaagdheid**

Daarbij wordt de volgende toelichting gegeven: De Utrechtse Heuvelrug is na de Veluwe het grootste aaneengesloten bosgebied van Nederland. In de kern van dit natuurgebied wisselen bossen zich af met stuifzanden en heidevelden.

De stuwwal, die de Heuvelrug vormt, strekt zich uit van de Grebbeberg in het zuiden tot aan het Gooimeer in de provincie Noord-Holland. In dit Provinciaal Landschap komen op relatief korte afstand grote hoogteverschillen voor. Verschillen

in hoog en laag, nat en droog en open en besloten zorgen voor een rijke diversiteit, met name op de flanken, waar de zandgronden overgaan in klei en veen.

De Heuvelrug kent een bewogen ontginningsgeschiedenis. Het landschap is meerdere keren radicaal getransformeerd. Van nature was de Heuvelrug bebost. Nederzettingen op de flanken introduceerden een landbouwsysteem met akkercomplexen rond de dorpen, hooilanden helling afwaarts en begrazing met schapen hogerop. De beboste Heuvelrug veranderde in een open heidelandschap. Door te intensief gebruik van heidevelden ontstonden zandverstuivingen, die

1. ROBUUSTE EENHEID

De Utrechtse Heuvelrug is het op een na grootste bosgebied van Nederland, robuust en aaneengesloten. De afwisseling van bos met open heidevelden, stuifzanden, landgoederen met lanen en kleine akkercomplexen zorgt voor een intiem landschap met grote mogelijkheden voor recreatie.

2. RELIEF BELEVING

De Heuvelrug kent een rijke variatie in reliëfvormen. Van grote hoogteverschillen op korte afstand tot uitgebreid microreliëf. Het reliëf zorgt voor vergezichten en oriëntatiepunten, in het gebied en in de wijde omgeving. Tevens uit het reliëf zich in het landgebruik.

hele dorpen en gebieden bedreigden. Met een nieuwe verandering in het landbouwsysteem raakte vanaf de negentiende eeuw de Heuvelrug opnieuw grotendeels bebost. De royale aanwezigheid van landgoederen en buitenplaatsen is eveneens van grote invloed geweest op deze omslag. De Heuvelrug is een van de eerste echte recreatielandschappen van ons land. Anderzijds hebben militaire activiteiten er juist weer voor gezorgd dat delen onbebost zijn gebleven. Samen zorgen deze ontwikkelingen voor een zeer sterke cultuurhistorische gelaagdheid, met een grote variatie in landgebruik en een afwisseling van identiteiten.

3. EXTREME HISTORISCHE GELAAGDHEID

Het gebied kent een rijke historie met grote veranderingen door de tijd heen. Als een van de oudste bewoonde gebieden van de provincie herbergt het gebied een schat aan cultuurhistorie, met een rijke agrarische en militaire geschiedenis en vele landgoederen, buitenplaatsen, gezondheidsinstellingen en recreatieve functies. Steeds weer zijn er sporen gewist en nieuwe bijgekomen.

6. ZICHTBAAR LANDSCHAP

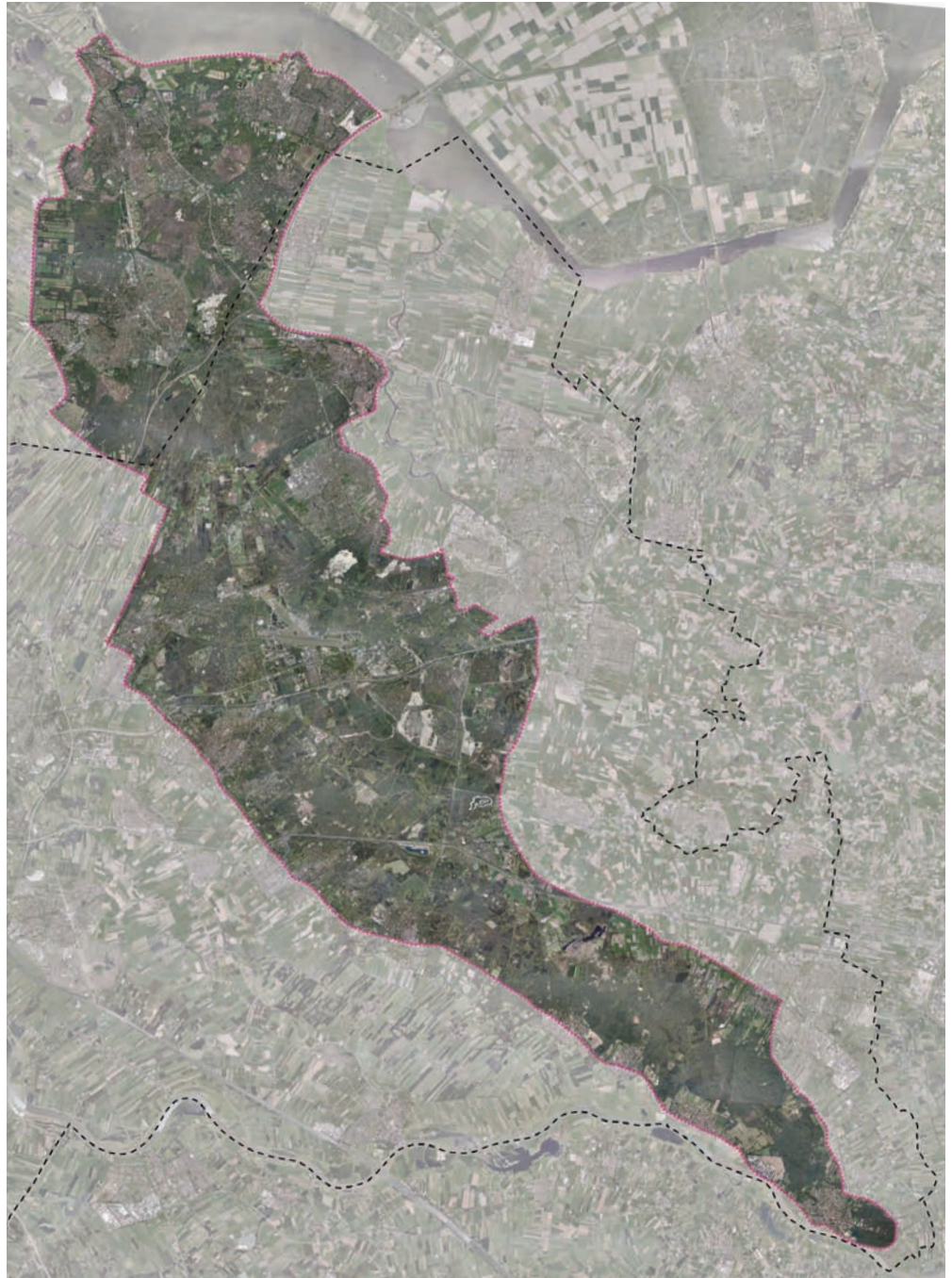
Dit hoofdstuk geeft een uitwerking van de ruimtelijke aspecten van de kernkwaliteiten. Wat zijn de principes uit de cultuurhistorische ontwikkeling die dit landschap zo uniek maken? Hoe zijn de kernkwaliteiten in het hedendaagse landschap zichtbaar? Als je in het veld bent, waaraan kun je dan concreet zien dat je in een specifiek landschap bent? Deze uitwerking gaat over beeld en structuur van het huidige landschap, gekeken door de bril van de kernkwaliteiten. Dit is nadrukkelijk een subjectieve analyse, alleen kijkend naar datgene waaraan je de kernkwaliteiten kunt beleven. Wat niet bij de kernkwaliteiten past, wordt bewust weggelaten.

In een kort overzicht worden de belangrijkste systemen en mechanismen op een rij gezet die tot de vorming van dit landschap hebben geleid. Dit zijn wat betreft de kernkwaliteiten de essenties uit de verhalen van hoofdstuk 3.

Om de ruimtelijke essentie van de Utrechtse Heuvelrug scherp neer te zetten, wordt deze aan de hand van één karakteristieke foto benoemd. Een set van vijf grafische weergaven ofwel 'iconen' verbeeldt vervolgens deze essentie. Voor elk landschap waarvoor een gebiedskatern is opgesteld zijn op basis van ruimtelijke karakteristieken deelgebieden onderscheiden. Voor de Utrechtse Heuvelrug zijn dit: Beboste toppen, Zuidflank, Achterflank, de Laagten en 't Gooi.

Na een omschrijving van de deelgebieden wordt kort ingegaan op hun onderlinge samenhang. Vervolgens worden per deelgebied vijf thema's uitgewerkt. De samenhang hiertussen wordt verbeeld met een isometrie. Een korte tekst beschrijft hun relatie met de kernkwaliteiten. Daarna worden de vijf thema's in meerdere iconen verder uitgediept.

LUCHTFOTO

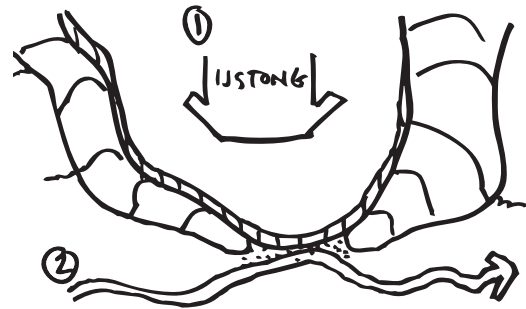

6.1 ESSENTIES UIT DE VERHALEN

In het eerste deel zijn vier karakteristieke verhalen van de Heuvelrug verteld (hoofdstuk 3). Ze geven een indruk van de ontwikkelingen die dit landschap heeft doorgemaakt en hoe de Heuvelrug is geworden tot het landschap dat wij nu zo waarderen. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren die de verhalen van het landschap beleefbaar maken.

Achter het ontstaan van de kenmerkende elementen en structuren in het landschap van de Heuvelrug gaan karakteristieke ruimtelijke mechanismen schuil. Dit hoofdstuk laat de belangrijkste van deze mechanismen zien, die bepalend zijn geweest voor de vorming van de huidige landschappelijke kwaliteiten van de Heuvelrug.

HOGE RAND

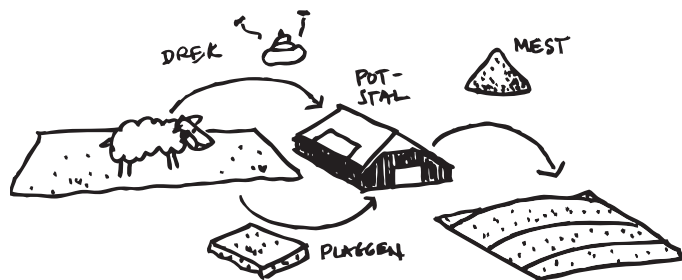

IJstong stuwt één stuwwal op, rivier de Rijn snijdt vervolgens de punt eraf en maakt er twee ruggen van: Heuvelrug en Veluwe

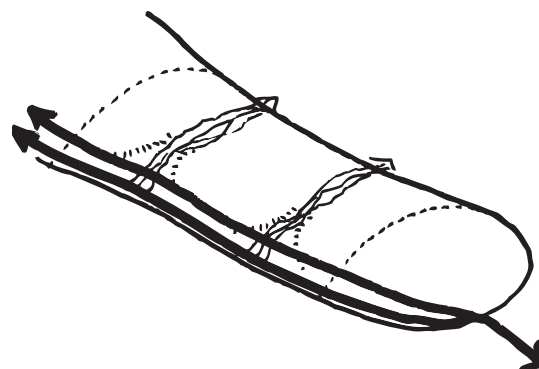

Opbouw van een stuwwal: ijstong duwt grond omhoog, waardoor een steile binnenflank met morene en een flauwe buitenflank van zand ontstaat; smeltwater van het ijs erodeert dalen in de rug en geeft zandwaaiers aan de voorzijde

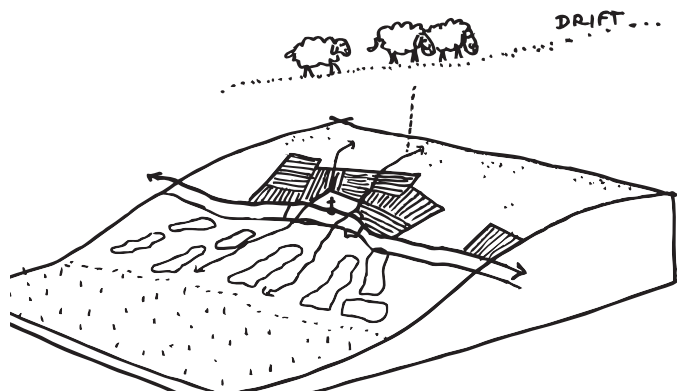
ONTGONNEN LAND

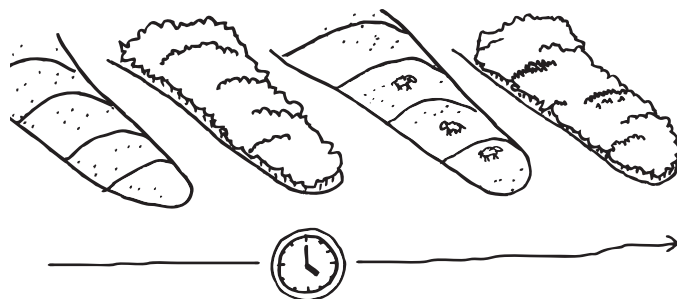
Potstalsysteem: schapen grazen op de heide en overnachten in de potstal, heideplaggen op de stalvloer vangen de uitwerpselen op, samen wordt het als mest voor de enges gebruikt, eeuwenlange bemesting hoogt de enges op tot bolligende akkercomplexen

Routes over de Heuvelrug waren brede bundels van sporen die de lage delen tussen de toppen opzochten en komen uit op een weg parallel aan de flank, bestaande uit een boven(winter)- en beneden(zomer)weg

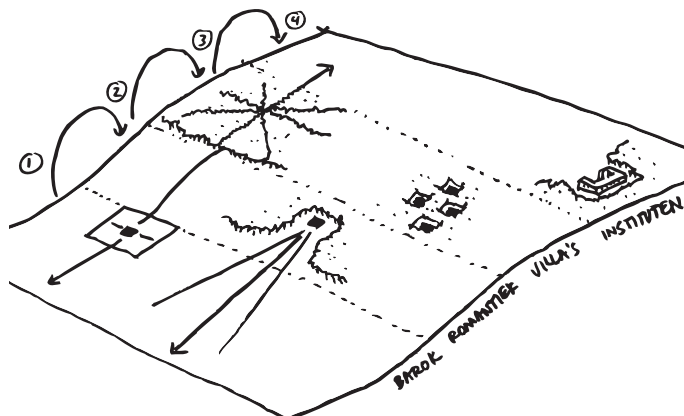

Ontginning vanuit flankesdorpen: een lint-achtig dorp op de flank met brink en kerk aan een doorlopende weg, akkercomplexen of enges aan de hoge zijde, weide en hooilanden aan de lage zijde en veedriften haaks op de helling die het dorp verbinden met de weiden en de heide op de Heuvelrug

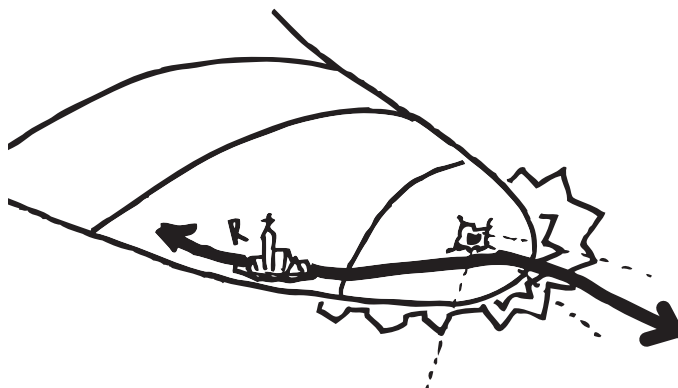
Ooit kale Heuvelrug uit de IJstijd raakt begroeid met oerbos, het potstalsysteem maakt de Heuvelrug weer open en vervolgens wordt de Heuvelrug opnieuw bebost

GEZOND ZAND

Verschuivende voorkeurslocatie voor gezond wonen: 1. rand van de Heuvelrug, schakel tussen vruchtbare landbouwgronden (inkomsten) en goede jachtgronden, 2. op de flank in de bosrand met grootse uitzichten, 3. villawijken in het bos, hoger op de rug aansluitend op de dorpen, 4. instellingen bovenop de beboste rug in de rust en afzondering

STRATEGISCH VERBAND

Kop van de Heuvelrug als een strategische locatie voor verdediging door de eeuwen heen: Walburg, Rhenen en Grebbelinie

Onbewoond en extensief gebruikt 'niemandsland' boven op de Heuvelrug
ideaal voor militair gebruik voor kampementen en oefeningen

6.2 RUIMTELIJKE ESSENTIES

De Heuvelrug is vooral een besloten bosgebied; een schijnbaar eindeloos stammenwoud. Het met paden dooraderde woud draagt sterk bij aan de beleving van een uitgestrekt bost. Langs de randen van het reliëf wordt het bos transparanter en gaat het over in open ruimten. In het hele gebied toont het landgebruik een directe relatie met het reliëf. Dorpen en steden liggen voornamelijk langs de randen. De wegen lopen parallel aan het reliëf of liggen in de lage delen. Het gebruik van de open plekken verwijst naar het eeuwenoude agrarische systeem met heide op de rug, akkers op de hoger gelegen gronden

bij de dorpen en hooilanden in de nattere, lager gelegen delen. Zandverstuivingen en bossen wijzen op de teloorgang van dat systeem en de overname door landgoederen, militaire kampementen en natuur. De panoramische vergezichten vanaf hoge randen, toppen en gebouwde uitkijkpunten maken het reliëf extra beleefbaar.

DRAGER

Eindeloos stammenwoud maakt bostapijt beleefbaar

LANDGEBRUIK

Afwisselend landgebruik, gekoppeld aan reliëf

BEBOUWING

Voorname bebouwing

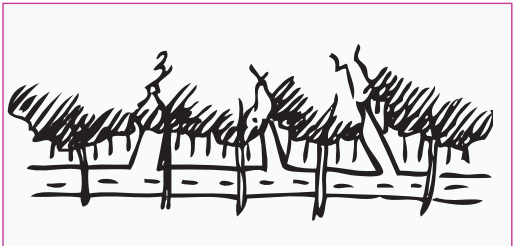
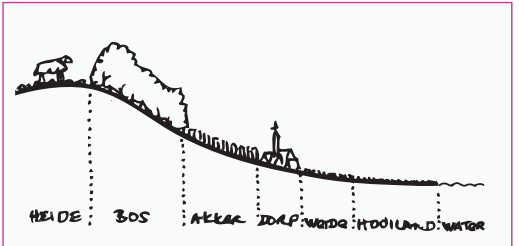
INFRASTRUCTUUR

Fijnmazig netwerk van beplante wegen en paden

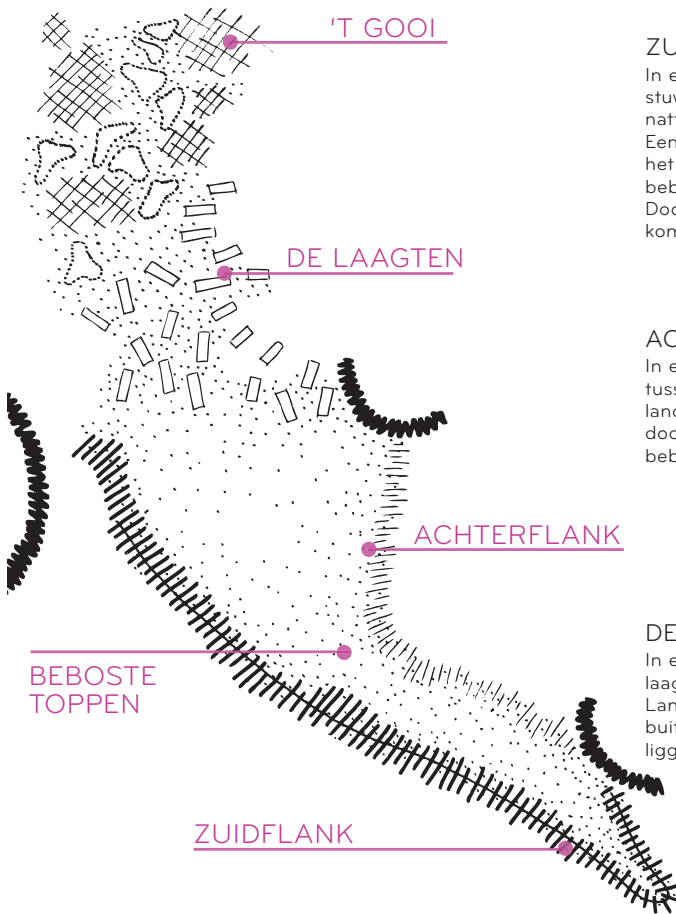
HOOGTEPUNTEN

Boven het kronendak uitstekende oriëntatie en uitkijkpunten

5 THEMA'S

6.3 VIJF DEELGEBIEDEN

BEBOSTE TOPPEN

In essentie een besloten boslandschap, gelegen op een langgerekte, reliëfrijke zandrug, met verspreid liggende open plekken. Het bos wordt gearticuleerd door verschil in loof- en naaldhout, lanen en hakhout. Doorgaande wegen voeren haaks over het reliëf, terwijl een uitgebreid netwerk van paden het bos dooradert. Bebouwing beperkt zich tot enkele concentraties.

ZUIDFLANK

In essentie een overgangslandschap op de rand van de stuwwal, tussen besloten bos op de stuwwalrug en openere natte graslanden van het Rivierengebied en Groene Hart. Een doorgaande weg over de volle lengte van de flank ordent het deelgebied. Aan de weg liggen een kralensnoer van bebouwingskernen en vele landgoederen en buitenplaatsen. Door aanpassingen in de wegverlichting buiten de bebouwde kom, zijn de woonkernen ook 's nachts van elkaar gescheiden.

ACHTERFLANK

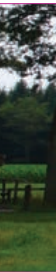
In essentie een overgangslandschap aan de noordoostzijde, tussen de beboste stuwwalrug en het lager gelegen halfopen landschap van de Gelderse Vallei. Deze zijde kent geen doorgaande structuren parallel aan het reliëf. De hoeveelheid bebouwing is beperkt.

DE LAAGTEN

In essentie een bebost gebied met drie heuvels omgeven door laagten. Bebouwingskernen liggen tegen en op de heuvels. Langs de randen van de laagten liggen landgoederen en buitenplaatsen met grachten en waterpartijen. In de laagten liggen langgerekte, open ruimten van grasland.

'T GOOI

In essentie kleine, afgeplatte zandrug met een afwisseling van besloten bos, grote open heidevelden en uitgebreide bebouwingskernen. Kernen en bos lopen op veel plaatsen geleidelijk in elkaar over. Radiaal vanuit de kernen uiteen waaiende wegen dooraderen het gebied in alle richtingen.

BEBOSTE TOPPEN

ZUIDFLANK

ACHTERFLANK

DE LAAGTEN

'T GOOI

5 THEMA'S

HEUVELRUG

eindeloos stammenwoud maakt
bostapijt beleefbaar

DRAGER

BEBOSTE TOPPEN

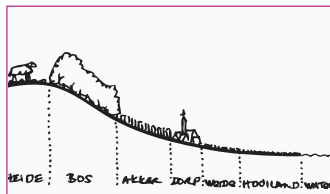

uitgestrekt bostapijt, stammenwoud

ZUIDFLANK

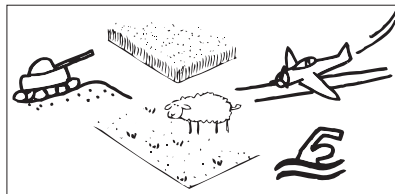

overgang van gesloten bos naar meer
open strookvormige kamers

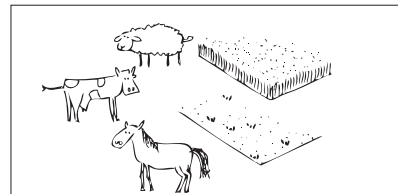

afwisselend landgebruik gekoppeld
aan reliëf

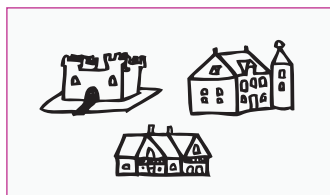
LANDGEBRUIK

open plekken met zeer verschillend
gebruik

zowel maïs en graanakkers als weidegrond.
Begrazing door zowel koe, schaap als
paard

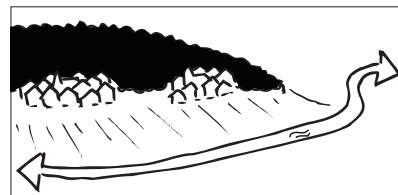

voornamelijk bebouwing

BEBOUWING

nauwelijks bebouwing, voornamelijk
landhuizen, villa's, instituten of
kampementen

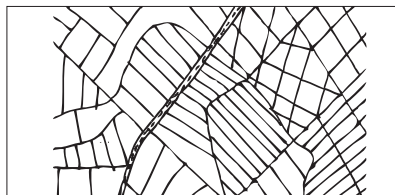

veel dorpen en steden met historische
kern op de flank

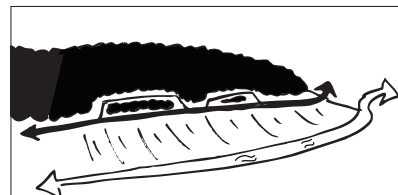

fijnmazig netwerk van beplante
wegen en paden

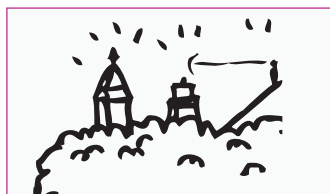
INFRASTRUCTUUR

enkele hoofdwegen met fijnmazig netwerk
van onverharde paden

doorgaande hoofdweg op zuidflank
hebben vaak een boven- en benedenweg

boven het kronendak uitstekende
orientatie- en uitkijkpunten

HOOGTEPUNTEN

boven kronendak uitstekende objecten

kerk- en watertorens als hoogtepunten op
de zuidflank

ACHTERFLANK

overgang van gesloten bos naar opener gebied.

DE LAAGTEN

verveend gebied in de laagte waar twee flanken samenkomen

'T GOOI

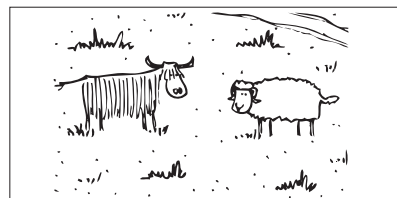
uitgestrekte bossen met grote heidevelden als gemeenschappelijke drager

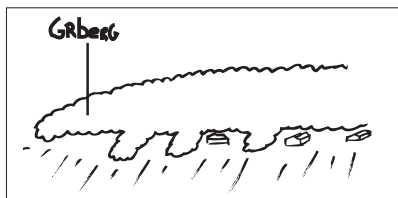
weidegrond, veelal begraast door koe, paard en schaap

weidegrond, veelal begraast door koe of paard

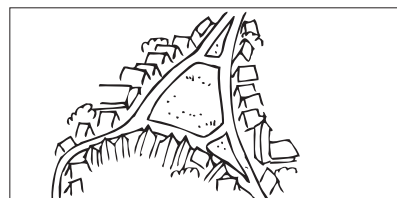
grote grazers en schaapskuddes op de heide

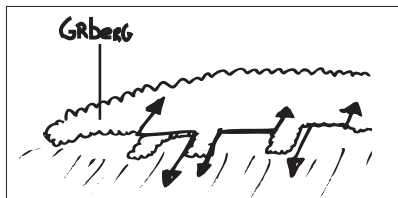
weinig dorpen en steden t.o.v. de zuidflank.

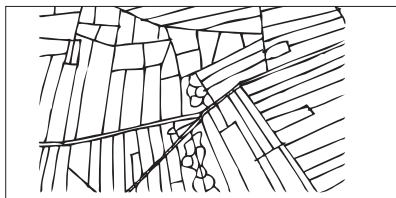
op enkele buitenplaatsen na weinig bebouwing

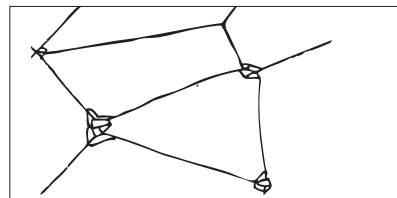
dorpen met een gemeenschappelijke brink

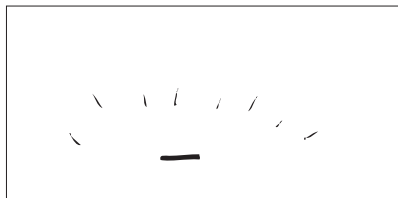
gefragmenteerde wegen, doorgaande weg ontbreekt.

doorgaande wegen liggen in de laagste delen, haaks hierop gaan zijwegen het bos in

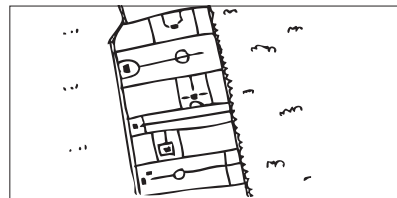
vanuit de kernen uitwaaiend wegpatteren met daartussen verbindende lijnen

ontbreken van bijzondere elementen

een groot paleis, kastelen en vorstelijke landgoederen op overgang hoog-laag

's Gravenland landgoederenzone

6.4 SAMENHANG

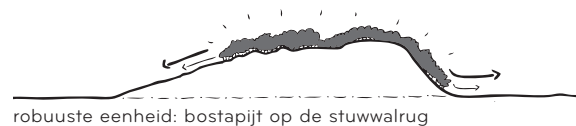
De deelgebieden van de Heuvelrug vormen vooral door het bos en reliëf een samenhangend geheel. Het aaneengesloten bosgebied is als het ware een uitgestrekt bostapijt met een rafelige rand dat uitgespreid ligt over een glooiende rug, opduikend uit een omringend laagland. Binnen dit totaalbeeld zijn duidelijk verschillende gebieden te onderscheiden. De vorm van de rug (een kam van toppen, verspreid liggende heuvels, een glooiend plateau) en de oriëntatie van de randen hebben aanleiding gegeven voor verschillende ruimtelijke ontwikkelingen van het landschap.

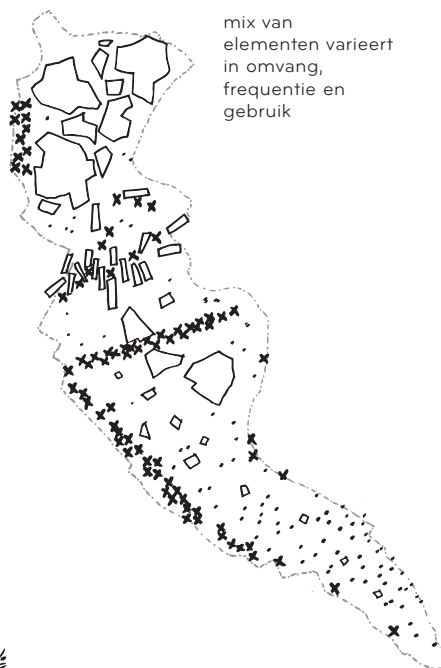
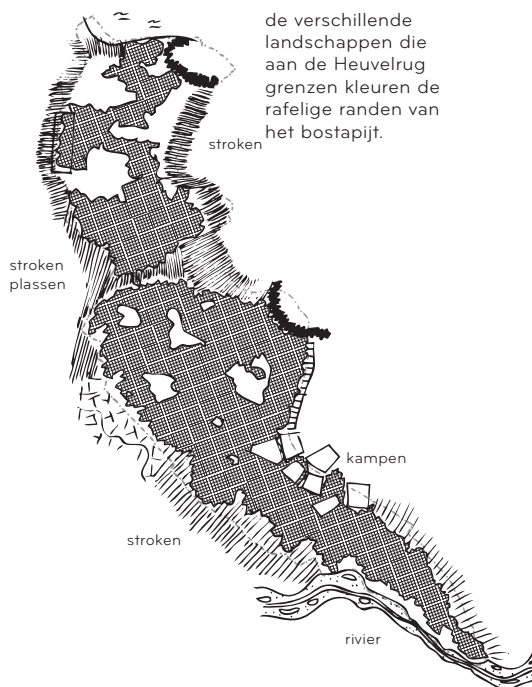
In abstractie zijn zowel de Heuvelrug als geheel, als de deelgebieden duidelijk herkenbaar. Een exacte begrenzing van de deelgebieden is echter niet mogelijk. Op de kaart lijken bos en reliëf samen een duidelijke begrenzing te vormen. In het veld is de beleving van deze 'rand' echter rafelig en gaat de Heuvelrug geleidelijk over in de omliggende landschappen. De omliggende landschappen kleuren de verschillende randen van de Heuvelrug.

De deelgebieden binnen de Heuvelrug lopen eveneens geleidelijk in elkaar over. Ruimtelijke kenmerken als bos, open ruimten, beplante wegen, hoogteverschillen en voorname bebouwing zijn in alle deelgebieden aanwezig. Andere kenmerkende elementen komen in meerdere deelgebieden voor of slechts in een deel van een deelgebied. Geen enkel ruimtelijk element is uniek voor een geheel deelgebied. De deelgebieden onderscheiden zich van elkaar door een geleidelijk veranderende mix van kenmerken. Ook hun ruimtelijke uitwerking, in grootte, gebruik en verschijningsvorm, verandert

geleidelijk. Niet alle elementen uit de mix veranderen bovendien gelijktijdig. Dit betekent dat je niet direct doorhebt waar je van het ene deelgebied in het andere komt. Door dit verloop tussen de deelgebieden zijn ze niet los van elkaar te zien. Ze vormen samen het beeld van de Utrechtse Heuvelrug.

Samenhang tussen de deelgebieden zit voor een belangrijk deel in het landgebruik en de ontwikkeling daarvan door de eeuwen heen. Kenmerkend voor de Heuvelrug is dat eeuwenlang ver uit elkaar gelegen gebieden een sterke samenhang hadden in gebruik. Dorpen op de overgang van hoog en droog naar laag en nat vormden de spil in dit gebruikssysteem, met akkers in hun nabijheid, hoger gelegen heidevelden voor plaggen en begrazing door schapen en lager gelegen graslanden voor hooi en koeien. Deze gebieden konden ver uit elkaar liggen. Dit agrarisch systeem is echter verdwenen. Enerzijds heeft dit geleid tot massale

bebossing, anderzijds tot een grote variatie aan ontwikkelingen op allerlei verschillende plekken. Verspreid over de Heuvelrug komen landgoederen, militaire terreinen, recreatiegebieden en gezondheidsinstellingen voor. Sommige van deze ontwikkelingen hebben concentraties in bepaalde deelgebieden, maar zijn niet gebiedsdekkend.

Tot slot is er een samenhang tussen enkele deelgebieden door hun relatie met Utrecht. De zuidflank is een op Utrecht gerichte voorkant van de Heuvelrug, gekoppeld aan de weg naar Keulen. Bij de Grebbeberg gaat dit systeem nog net even de bocht om. Het deel tussen Amersfoort en Veenendaal is vanuit Utrecht een achterflank, moeilijk bereikbaar en waar weinig aandacht naar uitging. Voor de laagten was weer iets meer aandacht, omdat hier de verbinding liep van Utrecht via de Eem naar het Oversticht.

IDENTITEITSGEBIEDEN

De Utrechtse Heuvelrug en 't Gooi vormen samen Heel de Heuvelrug. Regionale partijen willen gezamenlijk werken voor het herstel en versterken van de eenheid, kwaliteit en uitstraling van Heel de Heuvelrug. Hiervoor is een gebiedsvisie opgesteld met als ondertitel 'ontdek het palet'. Dit heeft betrekking op het versterken van de diversiteit en authenticiteit van de verschillende karakteristieken op de Heuvelrug. In zes identiteiten worden cultuurhistorische en recreatieve kwaliteiten versterkt op een specifiek thema: 't Gooi, Vorstelijke Schakel, Militair Landschap, Besloten Rug, Stichtse Lustwarande en De ontmoeting. De zes identiteitsgebieden vallen binnen de onderscheiden ruimtelijke deelgebieden. Het ruimtelijke verhaal kan de zes gebieden inspireren tot een extra dimensie.

6.5 RELATIE MET DE KERNCWALITEITEN

In het voorgaande is een verhalende en ruimtelijke analyse van het landschap gemaakt. Dit levert een veelheid aan karakteristieke kenmerken op. Hieronder worden de kenmerken teruggekoppeld naar de eerder gedefinieerde kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug (hoofdstuk 5).

1. ROBUUSTE EENHEID

De kernkwaliteit 'robuuste eenheid' komt vooral tot uitdrukking in het bos als drager van het landschap van de Heuvelrug. Het bos bindt alle deelgebieden van de Heuvelrug met elkaar samen. Overal is het bos aanwezig, in meerdere of mindere mate.

De beleving van het bos kent veel verschillende aspecten en perspectieven. De beleving vanuit het bos zelf is maar één aspect. Minstens zo belangrijk is de beleving vanuit open plekken, paden en wegen en vanaf hoge uitkijkpunten. Zij geven allemaal een andere kijk op het bos. En omgekeerd beïnvloedt het bos de beleving van de open plekken, paden, wegen en uitkijkpunten. Een bijzonder aspect van deze kernkwaliteit is de beleving van de robuuste eenheid vanuit de omliggende landschappen, van buiten de Heuvelrug. In alle andere landschappen in de provincie Utrecht zijn de kernkwaliteiten van dat landschap alleen daarbinnen te ervaren. De Heuvelrug is hierin een grote uitzondering. Vanuit de omliggende landschappen is de Heuvelrug vaak markant aan de horizon te zien. Door het bos en reliëf steekt ze hoog boven het omliggende landschap uit. De beleving van deze robuuste eenheid wordt mede bepaald door

het zicht op de Heuvelrug in de aangrenzende landschappen.

2. RELIËFBELEVING

De reliëfbeleving als kwaliteit hangt nauw samen met de robuuste eenheid. Ze zijn bijna niet los van elkaar te zien. De robuuste eenheid is mede zo robuust omdat de Heuvelrug zo hoog boven de omliggende landschappen uitsteekt. Maar de reliëfbeleving is veel rijker dan dat.

Binnen het Provinciaal Landschap is het reliëf in vrijwel alles te beleven. Alle ruimtelijke kenmerken worden beïnvloed door het reliëf. De bosvloer, wegprofielen en open plekken zitten vol microreliëf. Wegen glooien in de lengte. Open plekken hebben hoge en lage zijden. Uitzichtpunten zijn door het reliëf letterlijke hoogtepunten.

Langs de randen van de stuwwal krijgt de reliëfbeleving een extra dimensie. Naast de hoogteverschillen binnen de Heuvelrug, valt hier ook de hoge ligging van de Heuvelrug ten opzichte van haar omgeving op. Doorzichten naar en panoramische uitzichten over de omliggende landschappen zijn belangrijke kenmerken van de reliëfbeleving van de Heuvelrug. Deze kwaliteit is het sterkst in de zuidflank, met zijn steilrand en doelbewust gemaakte zichtrelaties de helling af. Vanaf de achterflank en de randen van 't Gooi zijn de uitzichten op het lager gelegen ommeland meer terloops, minder dramatisch. In de laagten zijn de uitzichten op de omgeving nagenoeg afwezig. Het deelgebied ligt weliswaar hoger dan het aangrenzende Eemland en Groene Hart,

maar dat is vanuit de Heuvelrug nauwelijks te zien.

Tot slot is een bijzonder aspect van de reliëfbeleving het vrijwel afwezig zijn van water. In alle landschappen van Utrecht speelt water een belangrijke rol. Maar op de Heuvelrug is het juist droog. Water komt op de hoge delen alleen voor in sporadische, geïsoleerd liggende plassen (vennen, zandwinplassen). Aan de randen wordt het water wat frequenter, in smalle slootjes en watergangen en -partijen van landgoederen. De laagten vormen de enige gebieden met doorgaande watergangen.

3. EXTREME HISTORISCHE GELAAGDHEID

De gelaagdheid is vooral een verhalende kwaliteit in het landschap. De ruimtelijke kenmerken geven wel een scala aan aanleidingen om de extreme historische gelaagdheid te herkennen. De combinatie van heidevelden, stuifzanden en naaldbossen verwijst direct naar het oude landbouwsysteem en de teloorgang daarvan. De verschillende bossoorten geven hints naar diverse verhalen. Dennenbossen, vooral in combinatie met chalet-architectuur, geven een 'Zwitserse' sfeer, hooggewaardeerd in de negentiende eeuw. Sterrenbossen en landschappelijke parkbossen tonen de aanwezigheid van landgoederen en buitenplaatsen. De omvorming van productiebos naar natuurlijk bos laat een maatschappelijke verandering in natuurbeleving zien. In elk landschap komen bebouwingskernen voor met daarbuiten een meer losse bebouwing.

Veelal is de losliggende bebouwing agrarisch, met hier en daar een bijzonderheid; een molen of buitenplaats. In het geval van de Heuvelrug is de losse bebouwing juist vooral niet agrarisch. Er is een grote hoeveelheid aan statige landhuizen, gedenk-bouwsels, monumentale instituten, villaparken, militaire bouwwerken en campings, veel meer dan in andere Utrechtse landschappen. Al deze bouwwerken verwijzen naar bijzondere kenmerken van de Heuvelrug: de hoge ligging met uitzicht, de ontspanning van bos, de droge zandgrond zonder de ziekteverwekkers van zompige gebieden, de beschikbaarheid van grond omdat het niet erg vruchtbaar is voor landbouw. Al deze bouwwerken zijn gerelateerd aan verschillende historische ontwikkelingen en verhalen die allemaal door elkaar heen het landschap van de Heuvelrug hebben beïnvloed.

7. AMBITIES

De provincie Utrecht hecht veel waarde aan de landschappelijke kwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug. Daarom heeft ze de ambitie om deze kwaliteiten te waarborgen, te versterken en te ontwikkelen. Met dit gebiedskatern wil de provincie inspiratie en houvast bieden voor het omgaan met ontwikkelingen en zo de landschappelijke kwaliteiten veiligstellen. In essentie komt dit neer op het beleefbaar houden van de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug, zoals die in hoofdstuk 6 zijn aangegeven en in hoofdstuk 8 worden uitgewerkt. Maar dat wil niet zeggen dat overal evenveel aandacht voor nodig is. Sommige kenmerken zijn belangrijker voor het unieke karakter van dit landschap dan andere. En sommige aspecten van de kernkwaliteiten zijn sterker aanwezig en beleefbaar dan andere.

Het onderscheiden van de ruimtelijke en de verhalende aspecten van het landschap is een goed middel om de kernkwaliteiten uit te werken en praktisch hanteerbaar te maken. Maar uiteindelijk zijn ze niet los van elkaar te zien. De beleving van het landschap bestaat uit de ruimte én het verhaal. In de ambitie worden de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van het landschap in hun onderlinge samenhang bekeken. De ambitie wordt verbeeld met een integrale kaart, waarin beide kwaliteiten bijeen zijn gebracht.

De provincie Utrecht geeft de volgende uitwerking aan de landschappelijke kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug.

De Utrechtse Heuvelrug manifesteert zich als een landschappelijke eenheid. Deze wordt bepaald door het doorlopende reliëf, wat zich sterk manifesteert ten opzichte van de omliggende vlakkere en meer open landschappen.

Het dominante voorkomen van bos geeft de Utrechtse Heuvelrug een bostapijt. Deze heeft een afwisseling in zich met heide, vennen en stuifzand, waardoor de Utrechtse Heuvelrug een centraal robuust element is voor het natuurnetwerk in de provincie Utrecht. Open plekken op de Utrechtse Heuvelrug zijn aan het bos gerelateerd en niet aan de wegen.

Het provinciaal landschap vraagt:

- **in stand houden van het reliëf;**
- **in stand houden van het samenhangend boscomplex.**

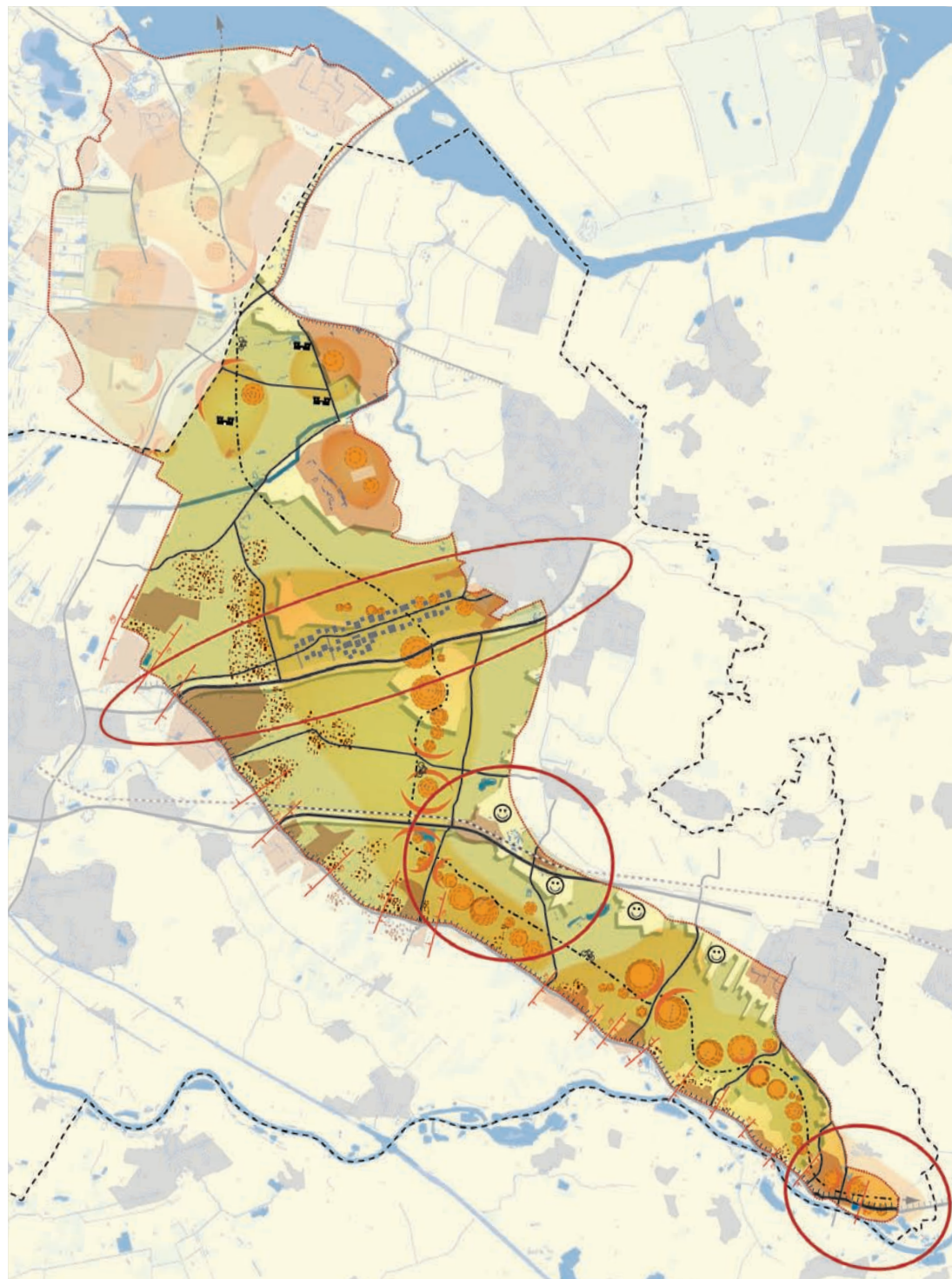
De provincie ondersteunt het unieke karakter van het gebied door de ambities te richten op de meest onderscheidende kenmerken ten opzichte van de andere Utrechtse landschappen. Dit betekent dat de provincie haar ambitie met betrekking tot de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug toespitst op drie zaken:

- 1. Reliëf en doorsteken – heuveltoppen en wegen**
- 2. Zonering gebruik: wonen - werken - recreatie**
- 3. Bijzondere aandacht voor drie gebieden**

AMBITIEKAART

De ambitiekaart kan alleen geïnterpreteerd worden met de tekst van dit hoofdstuk

- hoogtes
- heuveltop
- heuvelflank langs doorsteek
- bosgebied
- stedelijk gebied
- afstoppen verstedelijking
- villawijk
- buitens Amersfoortseweg
- koninklijk buiten
- ontspannen gebruik op de achterflank
- snelweg
- spoorlijn
- doorgaande flank-weg
- doorsteken
- doorgaande recreatieroute
- gracht of wetering
- aandachtsgebieden
- grens katern Utrechtse Heuvelrug
- grens provincie Utrecht

7.1 RELIËF EN DOORSTEEKEN - HEUVELTOPPEN EN WEGEN

De Utrechtse Heuvelrug heeft een zeer gedifferentieerd reliëf. Om dit beleefbaar te maken stellen we de verschillende hoogste punten, de heuveltoppen, centraal. De helling is een duidelijk zichtbaar kenmerk in de relatief smalle Utrechtse Heuvelrug. De overgangen naar de lager gelegen gebieden zijn bijzondere delen van de Heuvelrug, door de gradiënt van droog naar nat met veel variatie in vegetatie en gebruik. Vooral de verbanden tussen de heuveltoppen en de flanken van de Utrechtse Heuvelrug zijn interessant, vanwege de maximale reliëfbeleving. Het reliëf bepaalde eeuwenlang een opeenvolging van gebruik, die gebaseerd was op de beschikbaarheid van water.

Het reliëf mag niet afgegraven worden. Zo nodig kan het versterkt worden door de toepassing van terrassen en het herstel van cultuurhistorische graften.

Op de overgang van droog naar nat zijn van oudsher de verblijfsplekken ontstaan. Op de hoge rug zelf waren deze niet te vinden. Tussen de heuveltoppen liggen overdwars relatief lagere gebieden waar de doorsteken voor de wegen zijn gemaakt. De recreatieve routes slingeren om de toppen heen.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **verbijzondering en beleefbaar maken van de heuveltoppen, door deze specifiek toegankelijk maken vanaf de weg;**
- **verband tussen heuveltoppen en flanken zichtbaar maken in een opeenvolgend afwisselend gebruik, gebaseerd op de overgang van hoog naar laag en van droog naar nat;**

- **geen extra bebouwing op de hoge rug, alleen op de flanken;**
- **niet vergraven van het reliëf, maar het accentueren ervan.**

Om de Utrechtse Heuvelrug te passeren is gezocht naar de beste plekken in het reliëf van het landschap. De doorsteken van de hoge rug voor de oudste wegen liggen van oudsher in de laagten tussen de heuveltoppen in. Dit zijn nu de grotere wegen. De kleinere wegen lopen meer over de toppen en zijn nu nog steeds veelal zandwegen. De vormgeving van de wegen kan refereren aan het cultuurhistorische karrenspoorprofiel, dat in de periode van de onbegroeide Utrechtse Heuvelrug een breed patroon van vervlochten karrensporen bestond. De doorsteken hebben vaak een eigen karakter, maar het merendeel heeft een boskarakter. Deze worden meer ervaarbaar gemaakt (bosbeleving gaat voor reliëfbeleving). De doorsteken in het Utrechtse deel van de Heuvelrug zijn allen aftakkingen van dé historische bisschopweg op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug. Langs de wegen worden de heuveltoppen geaccentueerd. Deze zijn vanaf de wegen toegankelijk.

De snelwegen nemen een eigen plaats in. Door de breedte van het profiel zijn het open zones in het bos en is het reliëf goed beleefbaar langs deze wegen.

De weg van De Bilt naar Soest is bijzonder in zijn profiel, vanwege voormalige turfvaart (de Praamgracht) die het beeld bepaalt op het noordelijke deel.

De weg van Zeist naar Amersfoort is als één

gebiedsproject ontworpen en uitgevoerd. Er is een strak raamwerk langs de weg gelegd, waarin landgoederen en instellingen zijn aangelegd.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **een ligging van wegen tussen de heuveltoppen in;**
- **de oude bisschopsweg als beplante hoofdroute, als de drager van de wegen die over de rug heenlopen;**
- **zandwegen van bundels karrensporen als referentiebeeld voor wegen over de Utrechtse Heuvelrug;**
- **zichtbaarheid van het reliëf langs de wegen op markante punten;**
- **alleen verbreding van het profiel van de snelwegen als er een substantiële middenberm komt.**

7.2 ZONERING GEBRUIK: WONEN - WERKEN - RECREATIE

Door het reliëf met een geleidelijke overgang van nat naar droog, is de Utrechtse Heuvelrug van oudsher een belangrijk gebied. Het zijn tot op de dag van vandaag ideale plekken voor wonen, werken en recreëren. Het is belangrijk dat deze overgang met afwisselend gebruik zichtbaar blijft.

Het reliëf en de droogligging van de verschillende plekken bepaalden lang waar gebouwd kon worden. Door de technische vooruitgang is dit de laatste decennia niet meer leidend geweest. De bodem, het reliëf en het watersysteem zijn als basis van de eenheid van de Utrechtse Heuvelrug minder goed zichtbaar geworden. Het is belangrijk om te inventariseren waar de woningen, bedrijven en recreatieterreinen nu liggen en te bepalen of de eenheid van de Utrechtse Heuvelrug beleefbaar is of verbeterd kan worden. Per deelgebied werkt dat anders uit.

Beboste wal:

De doorgaande beboste zone van de Utrechtse Heuvelrug wordt nu verbrokkeld door de recreatieve terreinen. Deze beboste zone is van oudsher het rustige deel van de Utrechtse Heuvelrug. Voor de bebossing lagen hier de woeste gronden. Dit is het hart van het ecologische netwerk van de provincie Utrecht. Het is nodig om een ecologische zone te vrijwaren. Een oplossing kan in voorkomende gevallen gezocht worden in omvorming of verplaatsing van recreatieterreinen.

Zuidflank:

De zijde van de Utrechtse Heuvelrug grenzend aan het stroomgebied van de Kromme Rijn is een intensief gebruikt gebied met allerlei vormen van gebruik naast elkaar.

Hier ligt een kralensnoer van woonkernen met duidelijke eigen kenmerken. Hier zijn mogelijk nog kleinschalige uitbreidingen nodig. Deze moeten dan ten noorden of ten zuiden van de huidige kern liggen. Het kralensnoer van afzonderlijke, door bos gescheiden woonkernen blijft daarmee intact.

Terreinen met permanente recreatie zijn in deze zone prima op hun plaats. De locatie en de inrichting van de terreinen kunnen een bijdrage leveren aan de versterking van de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug.

Achterflank:

De zijde aan de oost- en noordkant van de Utrechtse Heuvelrug grenzend aan de Gelderse Vallei is de rustige zijde. Slechts enkele kleinere woonkernen liggen als losse eilandjes langs de helling. Er is een verbrokkelde wegenstructuur die de woonkernen verbindt. Uitbreiden van de woonfunctie vindt bij voorkeur niet plaats op deze flank van de Utrechtse Heuvelrug, maar daarbuiten bij de woonkernen in Gelderse Vallei. In de achterflank is 'tijdelijke' recreatie (verplaatsbare verblijfsvormen zoals kamperen) het beste op zijn plaats. Concentratie van de recreatie ligt bij de wegen die vanaf de Utrechtse Heuvelrug komen.

Laagten en 't Gooi:

De woonfunctie is geconcentreerd op de flanken van losliggende hogere toppen. De beschikbare ruimte is al benut. Uitbreidingsmogelijkheden buiten de bestaande bebouwingskernen zijn zeer gering.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **voor wonen, werken en recreatie bij voorkeur gebruik te maken van de bestaande bebouwing, want door het bijzondere karakter van de Utrechtse Heuvelrug is er weinig ruimte voor nieuwe bebouwing;**
- **intensief gebruik van wonen en recreatie bij voorkeur op de zuidflank, waarbij de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug versterkt worden en verrommeling wordt tegengegaan;**
- **extensief gebruik van wonen en recreatie bij voorkeur op de achterflank, waarbij de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug versterkt worden en verstedelijking wordt tegengegaan.**

7.3 AANDACHTSGEBIEDEN

Amersfoortse straatweg

Deze weg ligt middenin de Utrechtse Heuvelrug en volgt niet het reliëf. De weg is als eerste gebiedsgerichte project ontwikkeld en aangelegd met een vakkenstructuur met vaste maatvoeringen. Hierin zijn verschillende landgoederen en instellingen met verscheidene bebouwingselementen aangelegd. Bij de landgoederen en instellingen zijn zichtlijnen haaks op het wegprofiel zeer kenmerkend. De ligging van deze cultuurhistorisch belangrijke weg met vakkenstructuur in de beboste rug van de Utrechtse Heuvelrug moet als een zeer herkenbaar element worden versterkt.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **het beleefbaar houden van de vakkenstructuur van de Amersfoortse straatweg;**
- **een samenhangend doorgaand wegprofiel van de Amersfoortse straatweg.**

Doorn-Maarsbergen

Tussen Doorn en Maarsbergen is een grote concentratie van recreatieve terreinen. Daarnaast wordt de eenheid van de Heuvelrug hier doorsneden door de snelweg en het spoor. Naast het spoor ligt een grote zandwinplas, waar verschillende plannen voor recreatie zijn gemaakt. Elk element op zich is een probleem voor de Utrechtse Heuvelrug als kerngebied in het ecologische netwerk van de provincie Utrecht. Door te zoeken naar een goede zonering van drukke en rustige gebieden kan een kwaliteitsverbetering worden bereikt. Voor de beleving van het bosgebied in dit deel van de Utrechtse Heuvelrug is een goede

verdeling en inpassing van de wegen en recreatieve locaties noodzakelijk. Er dreigt nu versnippering van het bos. Door de zonering in rustige en drukke gebieden kan ook het karakter van het bostapijt van de Utrechtse Heuvelrug worden versterkt.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **een zonering van drukke en rustige gebieden voor een goed ecologisch functioneren;**
- **versterking van het bostapijt van de Utrechtse Heuvelrug.**

Rhenen

De Grebbeberg is van oudsher een bijzondere plek en er zijn van verschillende periodes elementen bewaard gebleven. Rond de Grebbeberg en het dierenpark Ouwehand spelen verscheidene ontwikkelingen op recreatief gebied. Verschillende bouwprojecten worden bedacht rond het station Rhenen en de bebouwingskernen Rhenen en Achterberg. In dit cultuurhistorisch bijzondere gebied met grote landschappelijke en ecologische waarden is extra aandacht nodig voor de samenhang tussen de plannen. Hier grenst de Heuvelrug bovendien door de grote reliëfverschillen ter plekke op een dramatische wijze aan het unieke landschap van het Nationaal Landschap Rivierengebied. Voorzichtig omgaan met lokale kwaliteiten en een goede inpassing van nieuwe ontwikkelingen zijn daarom extra op zijn plaats.

Het provinciaal landschap vraagt om:

- **aandacht voor de bijzondere landschappelijke ligging van de Grebbeberg vanwege de overgang naar het Rivierengebied;**
- **aandacht voor de bijzondere plek van de Grebbeberg vanwege de aanwezigheid van veel verschillende cultuurhistorische tijdlagen.**

8. VERDIEPING DEELGEBIEDEN

Hoofdstuk 6 geeft een overzicht van de kwaliteiten van de Heuvelrug, gevat in vijf thematische iconen per deelgebied. Er wordt een beschrijving gegeven van de landschappelijke essentie, gerelateerd aan de kernkwaliteiten van de Utrechtse Heuvelrug. Een karakteristieke foto per deelgebied illustreert de ruimtelijke essentie ervan. Een isometrie toont de ruimtelijke samenhang tussen de thema's van de deelgebieden. Vervolgens worden de thema's verder uitgediept met series aanvullende iconen.

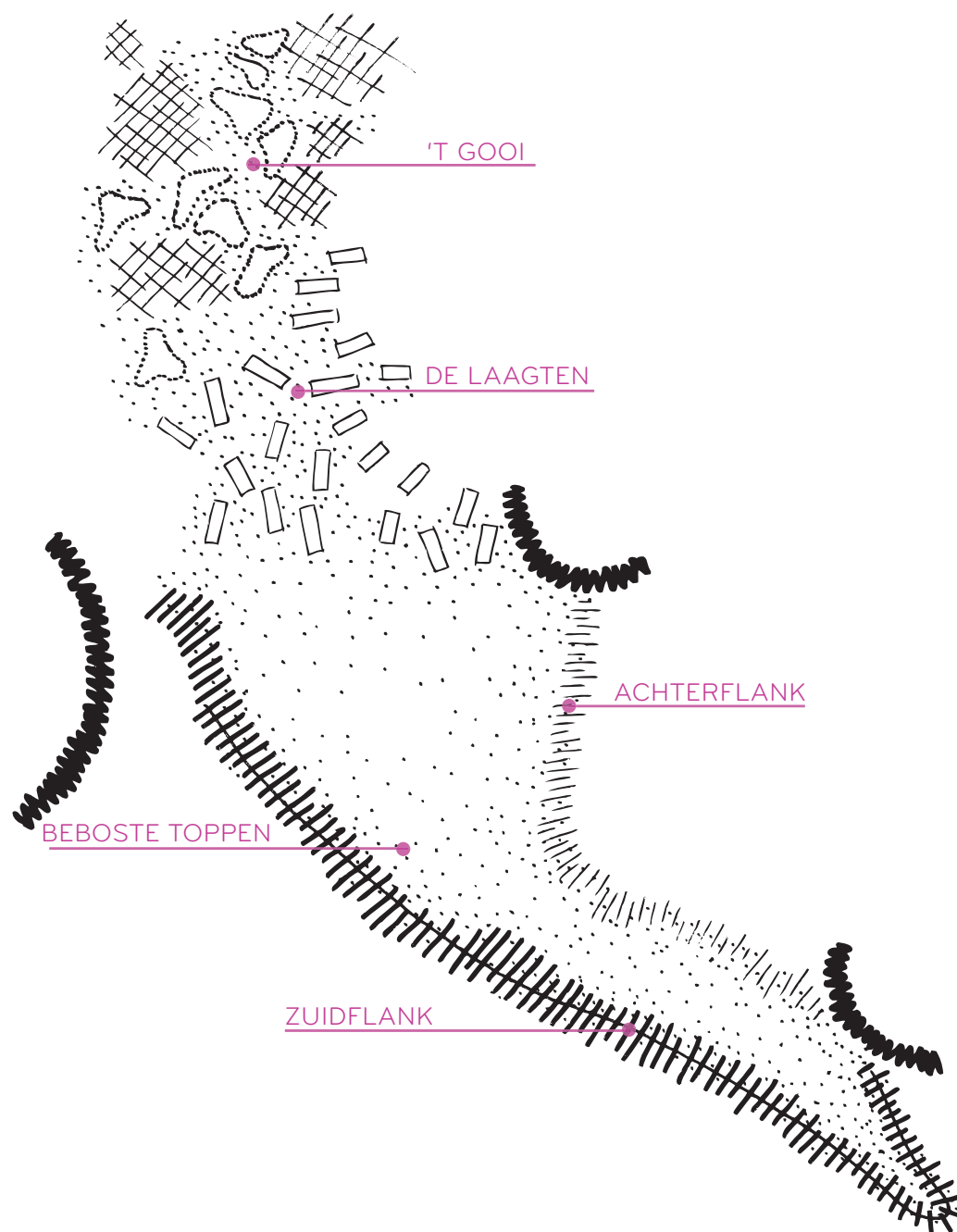
De vijf thematische iconen en hun uitwerking (verdieping) tonen de ruimtelijke principes van het betreffende deelgebied, die bepalend zijn voor de kernkwaliteiten van het huidige landschap. Ruimtelijke ontwikkelingen uit het verleden zijn grotendeels via deze principes vormgegeven en ingepast en hebben zo bijgedragen aan de huidige kwaliteiten van dit deelgebied.

Ook nu staat het landschap niet stil. Hoofdstuk 4 beschrijft welke ontwikkelingen er zoal op het landschap van de Utrechtse Heuvelrug afkomen. Bij veel van deze ontwikkelingen is het niet de vraag of ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral hoé dat gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze zullen gaan bijdragen aan de kernkwaliteiten van de Heuvelrug, of daar juist afbreuk aan doen. De beste garantie om nieuwe ontwikkelingen

positief te laten bijdragen aan de kernkwaliteiten van de Heuvelrug is deze volgens de gedefinieerde ruimtelijke principes in te passen en vorm te geven.

Bij sommige ontwikkelingen bieden deze principes echter onvoldoende houvast. Voor die gevallen worden per deelgebied aanvullende ontwikkelprincipes gegeven. Zij borduren voort op de kwaliteiten en karakteristieken van het deelgebied, zijn een aanvulling op de verdieping en dienen als inspiratie. Net als bij de behandeling van de dynamiek in hoofdstuk 4, zijn de principes gegroepeerd naar functies, zonder hierbij volledig te willen of kunnen zijn. Bij het optreden van onvoorziene ontwikkelingen of in het geval dat de ontwikkelprincipes onvoldoende houvast bieden, kunnen op grond van de thematische iconen en hun verdieping aanvullende principes worden ontworpen.

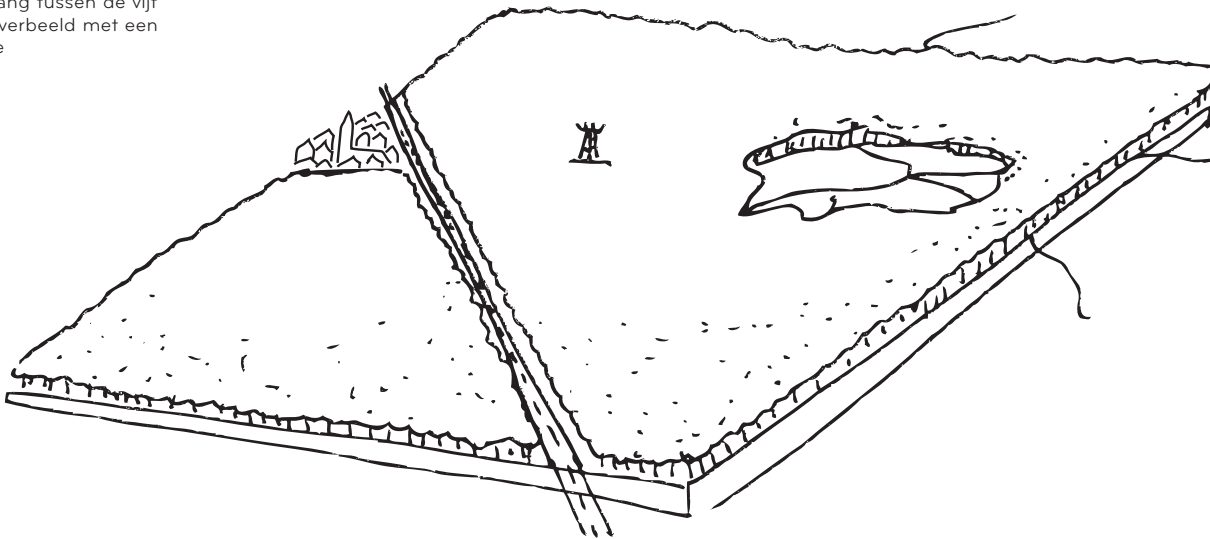
Deelgebied 't Gooi valt buiten de provincie Utrecht. Om een volledig beeld van de samenhangende deelgebieden te geven is van dit deelgebied het overzicht uitgewerkt. 't Gooi is niet verdiept en ook zijn geen ontwikkelprincipes aangegeven. Dit behoort tot de competentie van de provincie Noord-Holland.

8.1 BEBOSTE TOPPEN

Samenhang tussen de vijf
thema's verbeeld met een
isometrie

De uitgestrekte bossen op de stuwwalrug vormen de kern van een robuuste eenheid. Door het stammenwoud en bladerdak is de uitgestrektheid op ooghoogte moeilijk te bevatten. In elkaar overlopende bossen van loof- en naaldhout omsluiten open plekken van wisselde grootte, veelal heidevelden. Een fijnmazig padennetwerk dooradert het bos. Glooiende wegen haaks op de hoogtelijnen maken het reliëf van de Heuvelrug beleefbaar, evenals het vele microreliëf in de wegprofielen, het bos en de open plekken. De verschillen in landgebruik (heide, stuifzand, bos), de bosverkaveling (met lanen en sterrenbossen) en de bebouwing (van voorname buitenplaatsen en instellingen tot villa's en militaire barakken) getuigen van de rijke en bewogen geschiedenis van de Heuvelrug.

DRAGER

uitgestrekt bostapijt,
stammenwoud

LANDGEBRUIK

open plekken met zeer
verschillend gebruik

BEBOUWING

nauwelijks bebouwing,
voornamelijk landhuizen, villa's,
instituten of kampementen

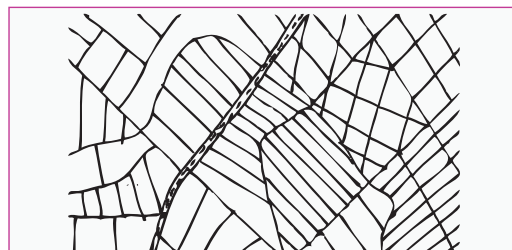
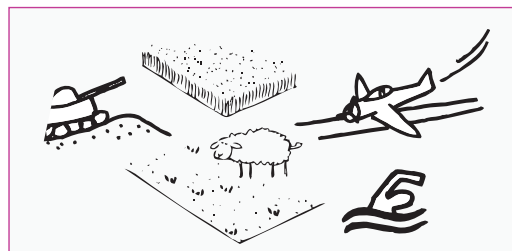
INFRASTRUCTUUR

enkele hoofdwegen met
fijnmazig netwerk van
onverharde paden

HOOGTEPUNTEN

boven kronendak uitstekende
objecten

5 THEMA'S

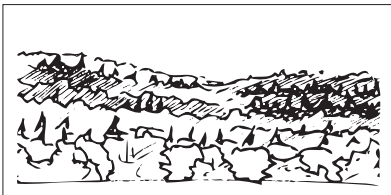
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED BEBOSTE TOPPEN

uitgestrekt bostapijt, stammenwoud

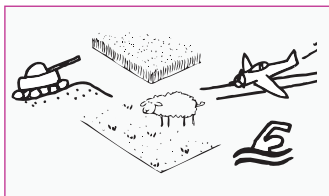
DRAGER

zee van boomkronen

bos bestaat uit vele soorten bospercelen met een afwisselend beeld

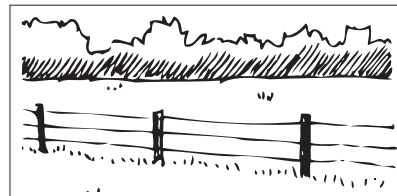

open plekken met zeer verschillend gebruik

LANDGEBRUIK

open plekken in het bos met verschillend gebruik

erfafscheiding meestal bosrand, houtwal of hek

nauwelijks bebouwing, voornamelijk landhuizen, villa's, instituten of kampementen

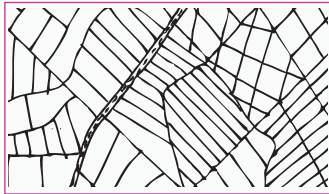
BEBOUWING

villa's en landhuizen halfverscholen in het bos

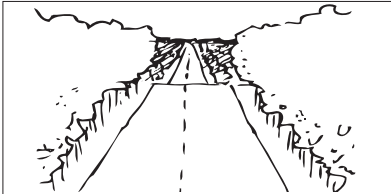

militair erfgoed & militaire bebouwing: hangars, barakken, depots, etc

enkele hoofdwegen met fijnmazig netwerk van onverharde paden

INFRASTRUCTUUR

wegen haaks op het reliëf zorgen voor hoogtebeleving

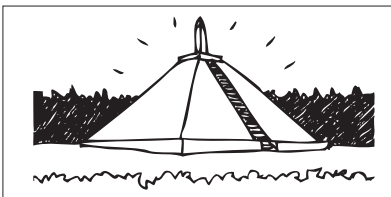

microreliëf soms zichtbaar door wegen die reliëf doorsnijden

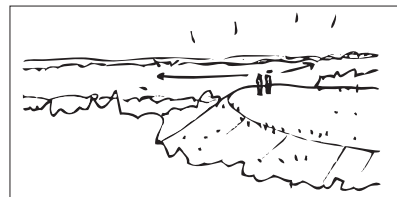

boven kronendak uitstekende objecten

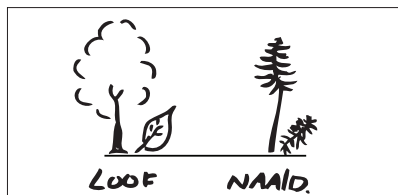
HOOGTEPUNTEN

piramide van Austerlitz als hoogtepunt van Frans militair verleden

natuurlijke hoogtepunten als uitkijkpunt of verbijzondering: spottershill, Amerongseberg etc

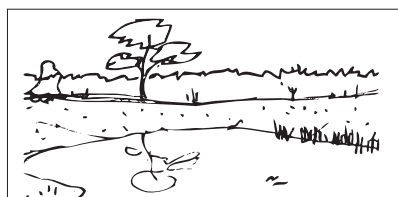
bos bestaat uit vele afwisselende soorten bospercelen

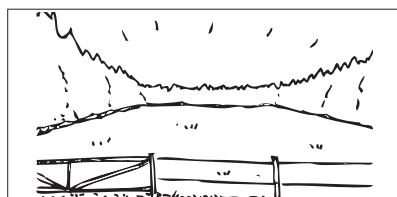
filtering van zonlicht

bos soms met en soms zonder onderbegroeiing

heide met vennetjes

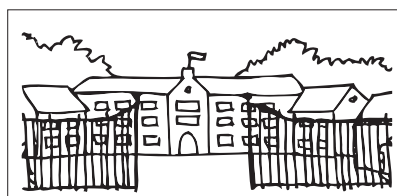
omsloten akkers en weidepercelen

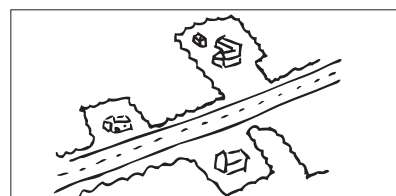
op open plekken is 's nachts de sterrenhemel zichtbaar

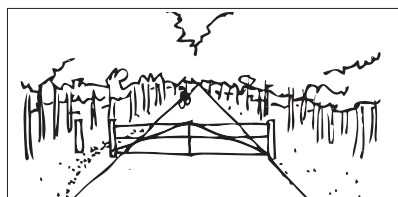
bosvillawijken als boomrijk woonmilieu, een tussenvorm tussen dorp en bos

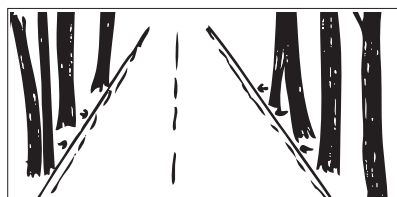
statige instellingen met bijgebouwen in het groen, (vaak met toegangspoort)

Amersfoortse straatweg

wegen afgesloten voor autoverkeer wel begaanbaar voor fietsers en wandelaars

bepanting tot dicht op de weg geeft gevoel in het bos te zijn

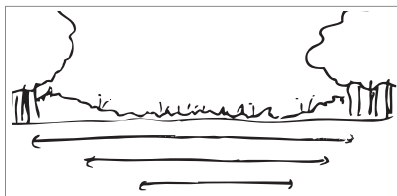
wegen vormen ruimten in het bos met een gesloten kronendak (tunnel)

ONTWIKKELPRINCIPES BEBOSTE TOPPEN

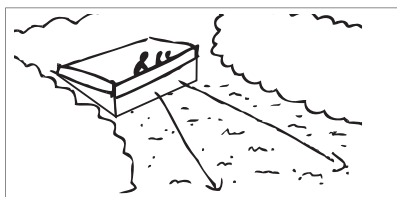
NATUURONTWIKKELING

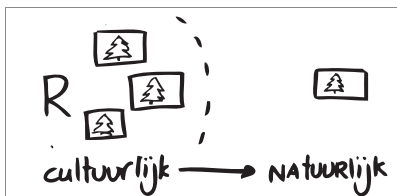
open plekken t.v.b. natuurontwikkeling hebben een eigen patroon, onafhankelijk van het padensysteem

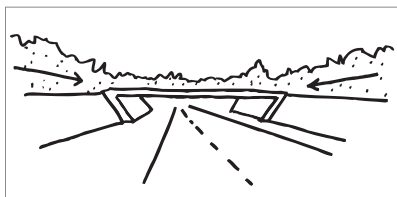
verschillende maten open plekken voor natuurontwikkeling

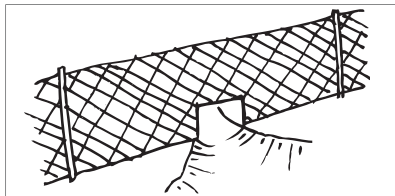
gericht een paar bomen weghalen t.v.b. natuurontwikkeling in combinatie met uitzicht

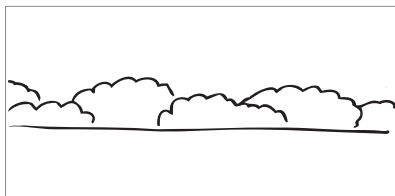
kavels met cultureel bos nabij recreatief centrum in tact houden t.b.v. beleevingsdiversiteit

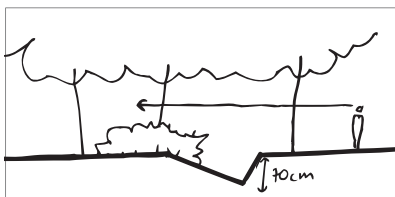
nieuwe ecoducten met zichtbare verbinding van gebiedseigen beplanting en rustig materiaal- en kleurgebruik

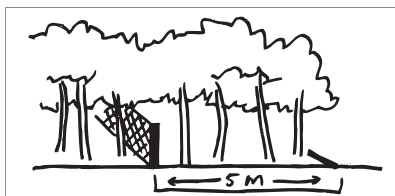
duikers of wildtunnels door hekwerk ten behoeve van klein wild passage

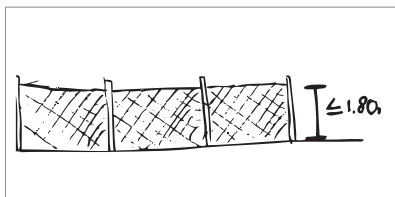
natuurlijke grensafscheiding als meest gewenste oplossing

greppel met dichte gebiedseigen beplanting als grensafscheiding

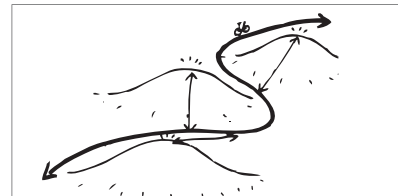

wanneer hek nodig; hekwerk 5 meter in bosrand plaatsen om zicht op groen te behouden

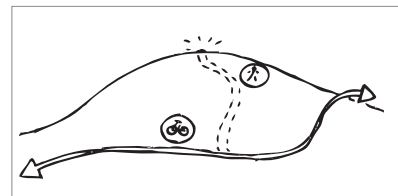

wanneer hek nodig, hekwerk niet hoger dan 1.80m

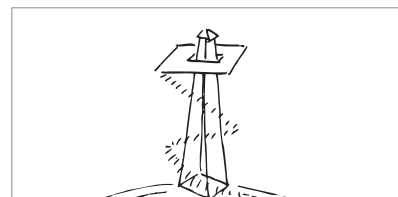
RECREATIEVE GROEI

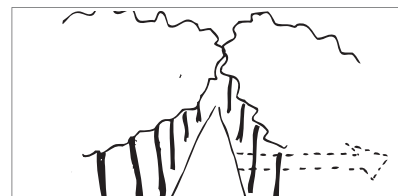
fietspad om de toppen heen

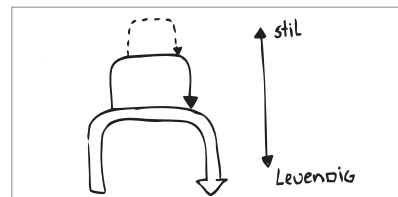
paden naar top zijn voetpaden

uitzichttorens op de toppen

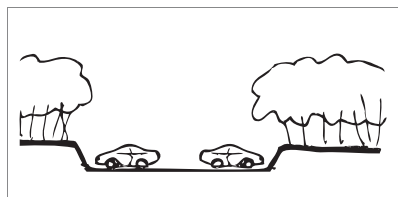

zijpaden ondergeschikt en minder ruim voorzien dan hoofdpaden

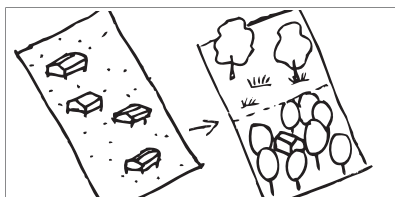

hoofdpad keert altijd terug naar recreatiecentrum. zijpad is ondergeschikt

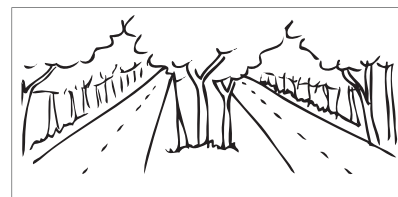
INFRASTRUCTURELE GROEI

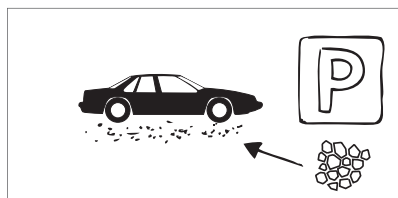
microreliëf merkbaar maken op parkeerterrein

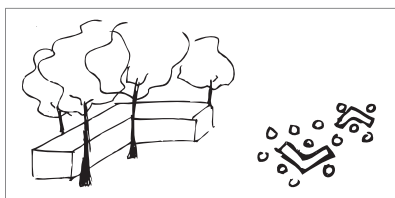
stacaravanveld transformeren naar natuur en huisjes met bos

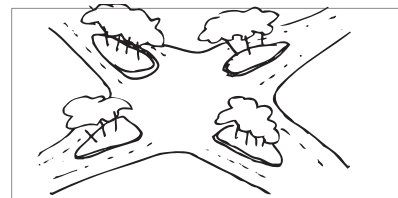
bij meer dan twee rijbanen een middenberm met opgaande beplanting (bomen) en een kronendak over wegdek

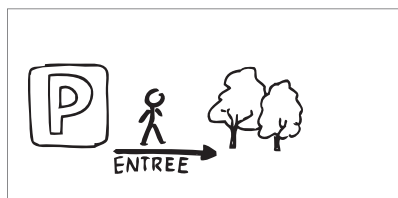
parkeervakken niet gemarkeerd en halfverhard

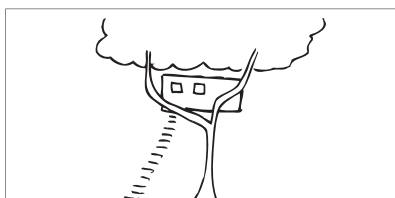
recreatiehuisjes: footprint van huisjes aanpassen aan bomen zodat geen kap hoeft plaats te vinden

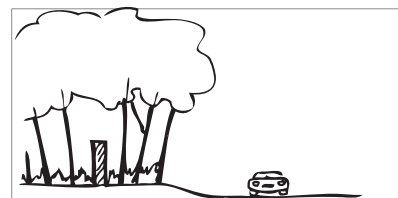
opgaande beplanting (bomen) op middengeleiders en verdrijfstroken.

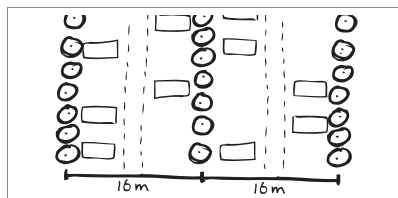
duidelijk gemarkeerde voetgangers entree vanaf de parkeerplaats

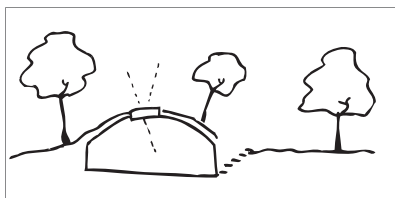
boomhuizen op camping als kwaliteitsverbetering

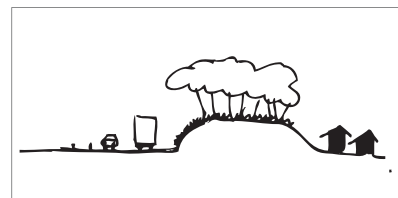
geluidsscherm tussen bomen

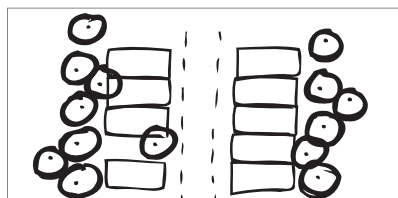
recreatieve poort: parkeerplaats maximaal 16m halfverhardingsbreedte, erna bomen

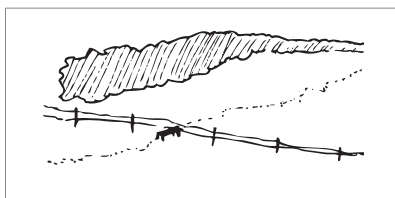
heuvelhutten als kwaliteitsverbetering van camping

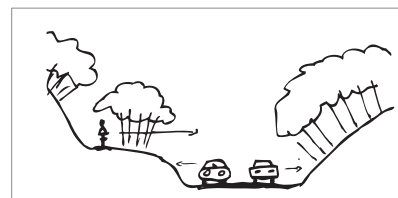
geluidreductie in de vorm van een aarden wal beplant met bosvegetatie

recreatieve poort: losse bomen tussen parkeerplaatsen

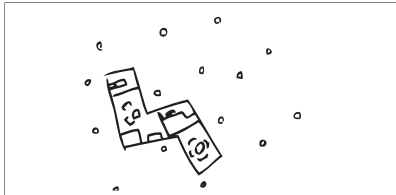

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: zoals opstap over afrastering

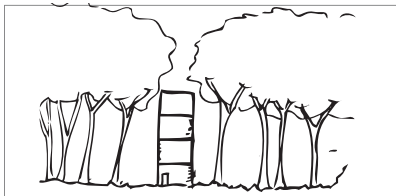

bij opschaling van de weg niet uitvlakken maar reliëfverloop beleefbaar maken

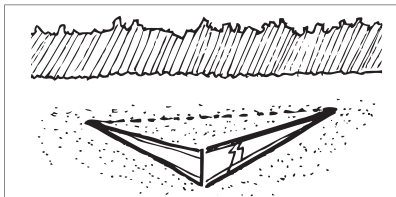
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

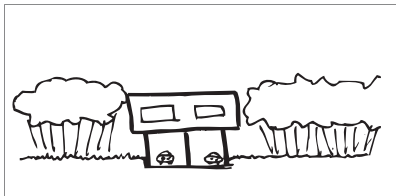
footprint van bebouwing wordt geplaatst om boomstammen heen

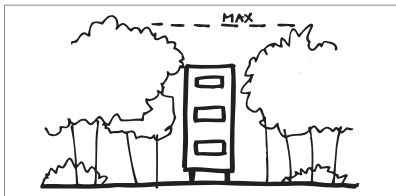
bebouwing smal gestapeld in het bos met zo min mogelijk grondoppervlak

wonen in open plekken in het bos, behoud van openheid door lage bebouwing met groene daken

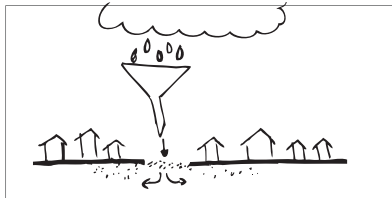

bebouwing op poten tussen de boomkronen

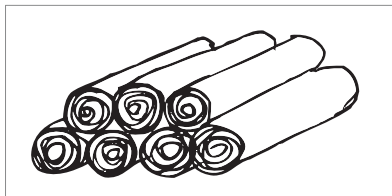

bebouwing blijft qua hoogte onder de boomkronen

WATER EN ENERGIE

in bebouwde kom regenwater afkoppelen en in heuvelrug laten infiltreren

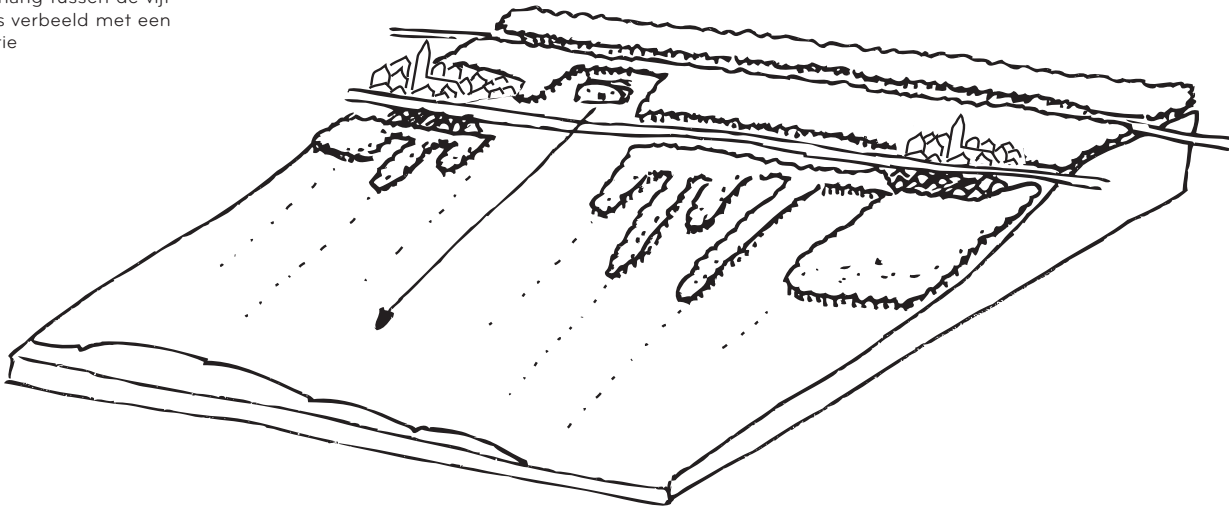

biomassaproductie uit hout en snoeiafval

8.2 ZUIDFLANK

Samenhang tussen de vijf
thema's verbeeld met een
isometrie

De zuidflank vormt een van de rafelranden van het uitgestrekte bostapijt. Het bos gaat, met name buiten het katerengebied, geleidelijk over in de opener landschappen rond Kromme Rijn, Langbroek en Binnenveld. Alleen bij de Nederrijn is de overgang scherper. Een dubbelsysteem van wegen volgt de flank in de lengte. Open ruimten, lanen en zichtlijnen haaks op het reliëf geven een sterke beleving van de hoogteverschillen, met panoramische uitzichten over het omliggende landschap. Naast de dorpen en het oude landbouwsysteem, heeft vooral de Stichtse Lustwarande, met haar statige parken en landhuizen een groot stempel op het westelijke deel van de Zuidflank gedrukt. In het oostelijke deel heeft de vroegere tabaksteelt duidelijke sporen nagelaten.

DRAGER

overgang van gesloten bos naar meer open strookvormige kamers

LANDGEBRUIK

zowel maïs en graanakkers als weidegrond. Begrazing door zowel koe, schaap als paard

BEBOUWING

veel dorpen en steden met historische kern op de flank

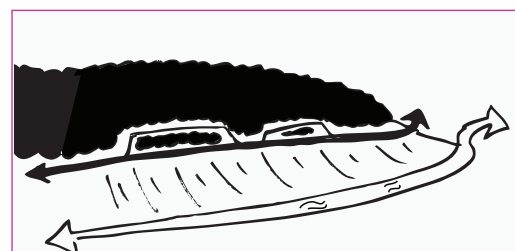
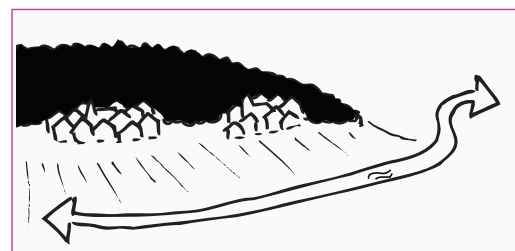
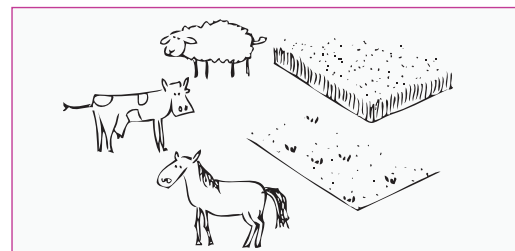
INFRASTRUCTUUR

doorgaande hoofdweg op zuidflank hebben vaak een boven- en benedenweg

HOOGTEPUNTEN

kerk- en watertorens als hoogtepunten op de zuidflank

5 THEMA'S

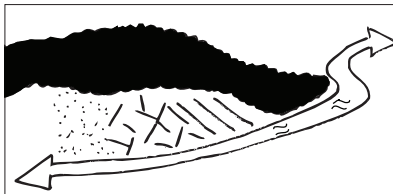
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED ZUIDFLANK

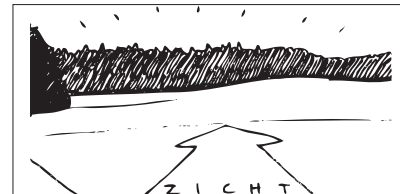

DRAGER

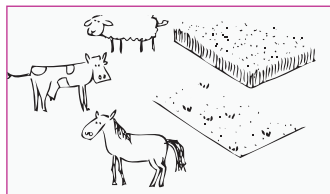
overgang van gesloten bos naar meer open strookvormige kamers

zuidflank onder invloedssfeer van aangrenzende landschappen; kromme rij-, nederrijnzone en binnenveld

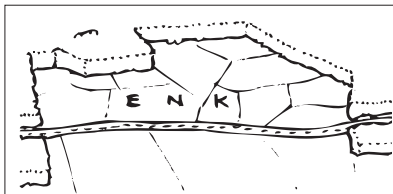

zicht op de bosrand, vaak glooiende akkers op de voorgrond

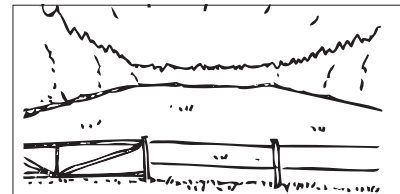

LANDGEBRUIK

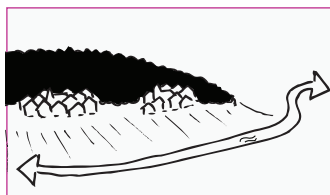
zowel mais en graanakkers als weidegrond. Begrazing door zowel koe, schaap als paard

enken en voormalige tabaksplantages als grote ruimtes aan de bovenzijde van doorgaande weg

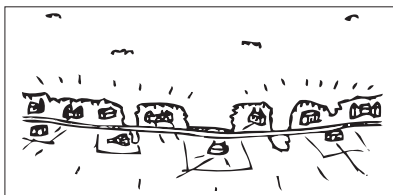

omsloten akkers en weiden

BEBOUWING

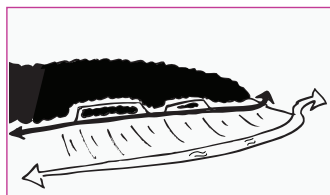
veel dorpen en steden met historische kern op de flank

Stichtse lustwarande als parelsnoer van landhuizen

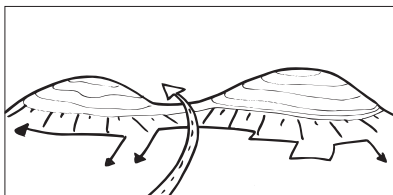

landhuizen oriënteren zich over de hoofdweg heen, helling afwaarts

INFRASTRUCTUUR

doorgaande hoofdweg op zuidflank hebben vaak een boven- en benedenweg

weg loopt parallel aan hoogtelijnen met doorsteken in lagere delen

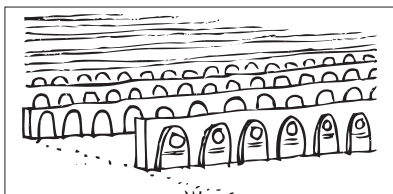

wegen stevig in de beplanting

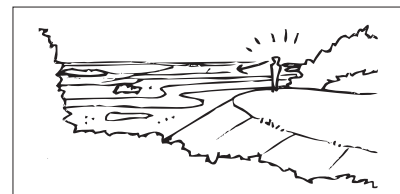

HOOGTEPUNTEN

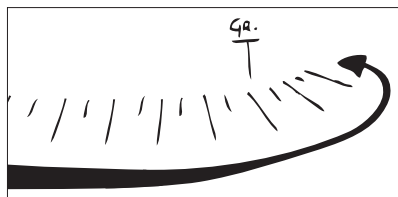
kerk- en watertorens als hoogtepunten op de zuidflank

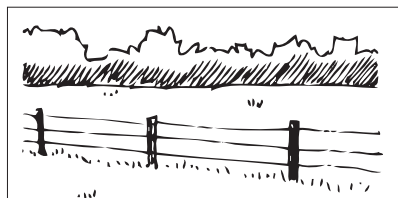
militair ereveld als herdenking aan de slag bij de Grebbeberg

uitzicht tot horizon vanaf de Koningstafel op Grebbeberg

zuidflanksysteem loopt door om de Grebbeberg.

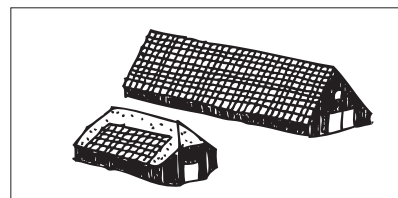
erfafscheiding is bosrand, hek of houtwal

voornamelijk bebouwing als landhuizen en buitenplaatsen

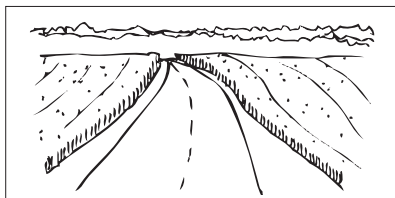
agrarische bebouwing deels verborgen in opgaand groen

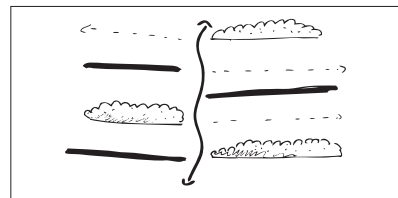
schaapskooien en tabaksschuren

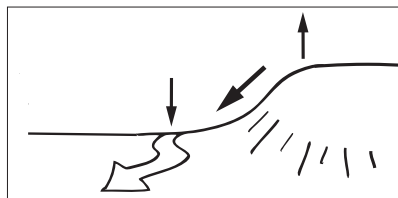
hoofdweg voert door sequentie van dorpen, bos en ruimten

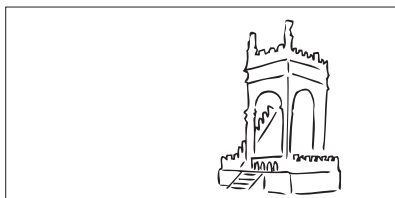
reliëf zichtbaar in akkerranden en wegen

weefsel van dwarsverbindingen: zichtassen, waterlopen, driften en lanen

rivier en uiterwaarden dramatiseren steil verloop van flank

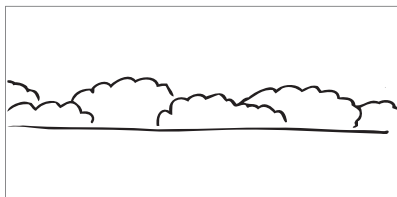
Uilentoren

ONTWIKKELPRINCIPES ZUIDFLANK

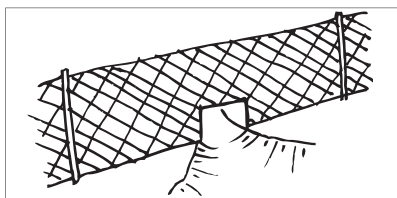
NATUURONTWIKKELING

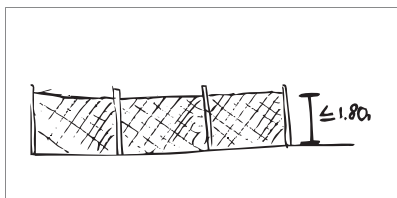
kavels met cultuurlijk bos nabij recreatief centrum in tact houden tbv beleavings diversiteit

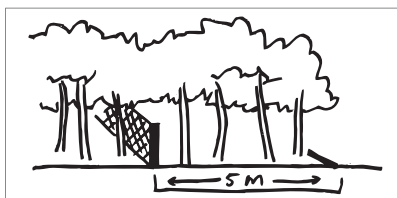
natuurlijke grensafscheiding als meest gewenste oplossing

duikers of wildtunnels door hekwerk ten behoeven van klein wild passage

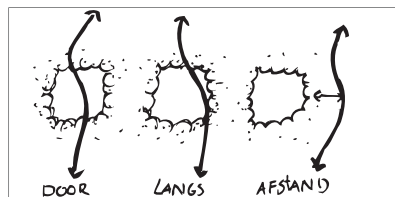

wanneer hek nodig, hekwerk niet hoger dan 1.80m

wanneer hek nodig; hekwerk 5 meter in bosrand plaatsen om zicht op groen te behouden

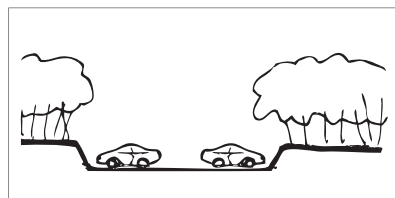
RECREATIEVE GROEI

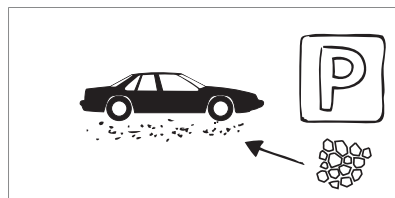
paden door, langs of op afstand van de open plekken voor verschillende belevingen

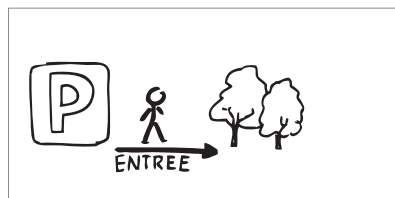
struiken maken intensiever netwerk mogelijk

microreliëf merkbaar maken op parkeerterrein

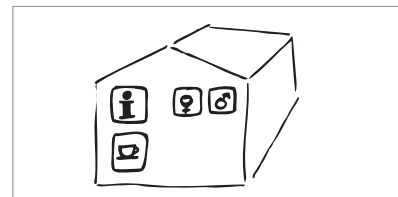
parkeervakken niet gemarkeerd en halfverhard

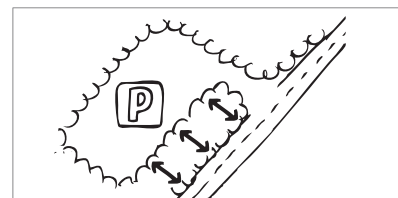
duidelijk gemarkeerde voetgangers entree vanaf de parkeerplaats

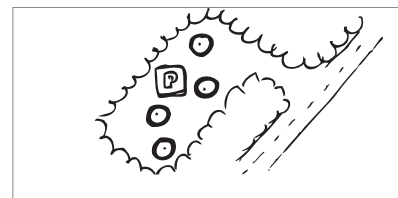
groene entree: bescheiden, duidelijk gemarkeerde entree

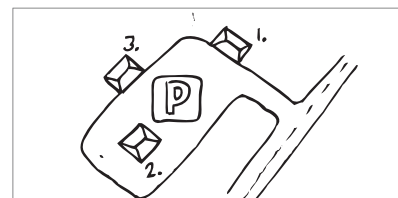
wanneer nodig bij een groene entree: voorziening in een enkel gebouwtje

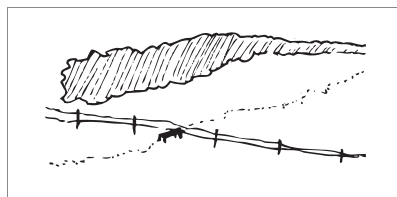
groene entree: parkeerterrein heeft een plek in het bos, los van de weg

groene entree: bomen los op het parkeerterrein

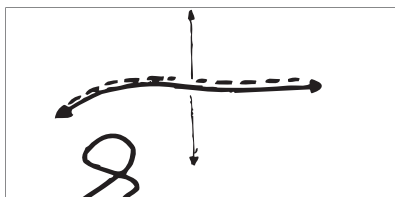

groene entree: voorziening gekoppeld aan het parkeerterrein

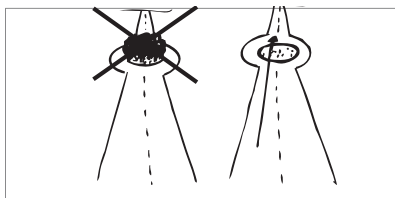

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: zoals opstap over afrastering

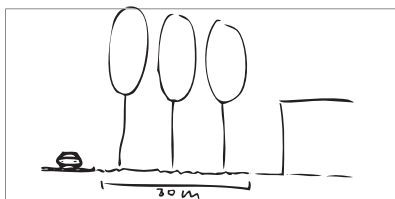
INFRASTRUCTURELE GROEI

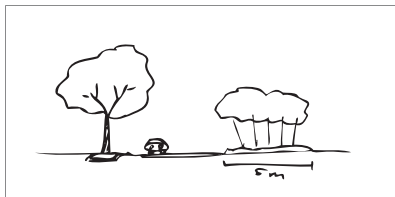
nieuwe weg is ruimtelijk ondergeschikt aan de N225

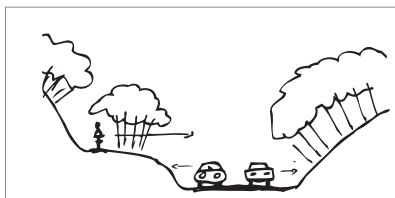
inrichting van rotondes in de N225 blokkeert het doorgaande zicht niet

hoofdweg om bedrijventerrein heeft een zoom van minstens 30 meter en drie bomenrijen

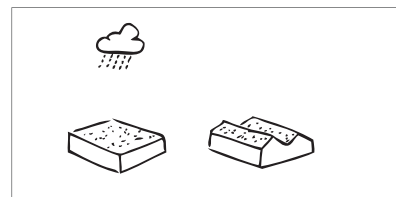

profiel infrastructuur in bedrijventerrein. hakhout en monumentale bomen

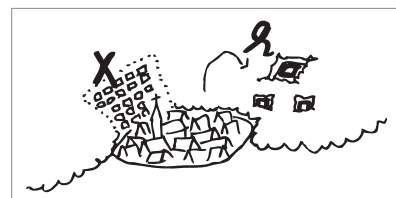

bij opschaling van de weg niet uitvlakken maar reliëfverloop beleefbaar maken

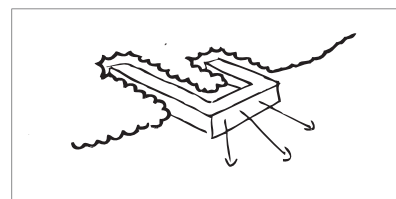
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

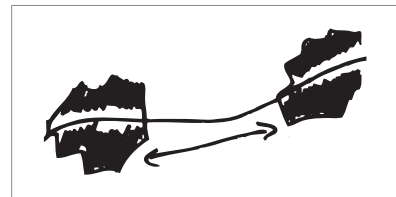
duurzame bebouwing bedrijventerrein, grasdak als waterberger.

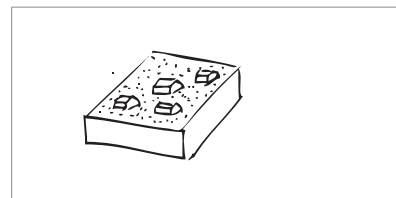
uitbreiding van een kern niet als uitgekapte nieuwe wijk maar als geclusterd bouwen in het bos (boswijk)

bebouwing in de bosrand verweven in het bos

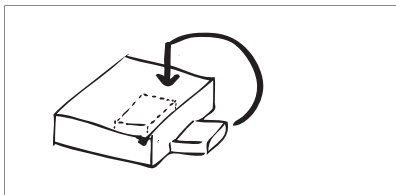

houd kernen uit elkaar en verlicht tussentijdse weg niet of minimaal

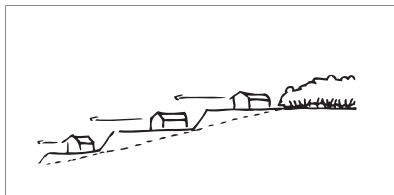

efficiënt ruimtegebruik op bedrijventerrein, woningen op de loods

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

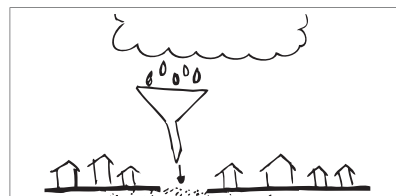

efficiënt ruimtegebruik op bedrijventerrein, kantoren op de loods

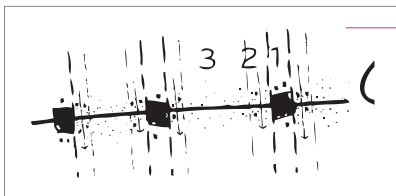

bij bouwen op flanken, reliëf niet uitvlakken maar beleefbaar maken

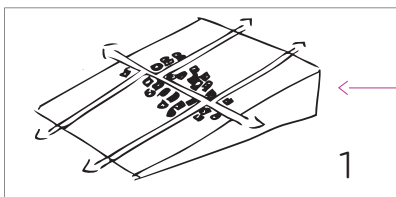
WATER EN ENERGIE

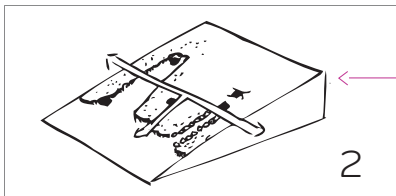
in bebouwde kom regenwater afkoppelen en in heuvelrug laten infiltreren

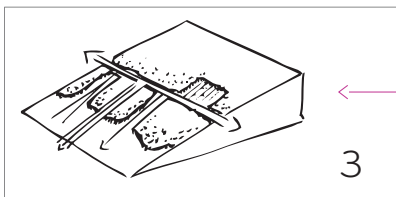
rond de N225 een getrapte overgang tussen kernen en buitengebied

in kernen maken zijstraten en -lanen verbindingen naar het landschap beneden en boven de stuwwal

bebouwing is verbonden aan zichten op het landschap beneden de stuwwal

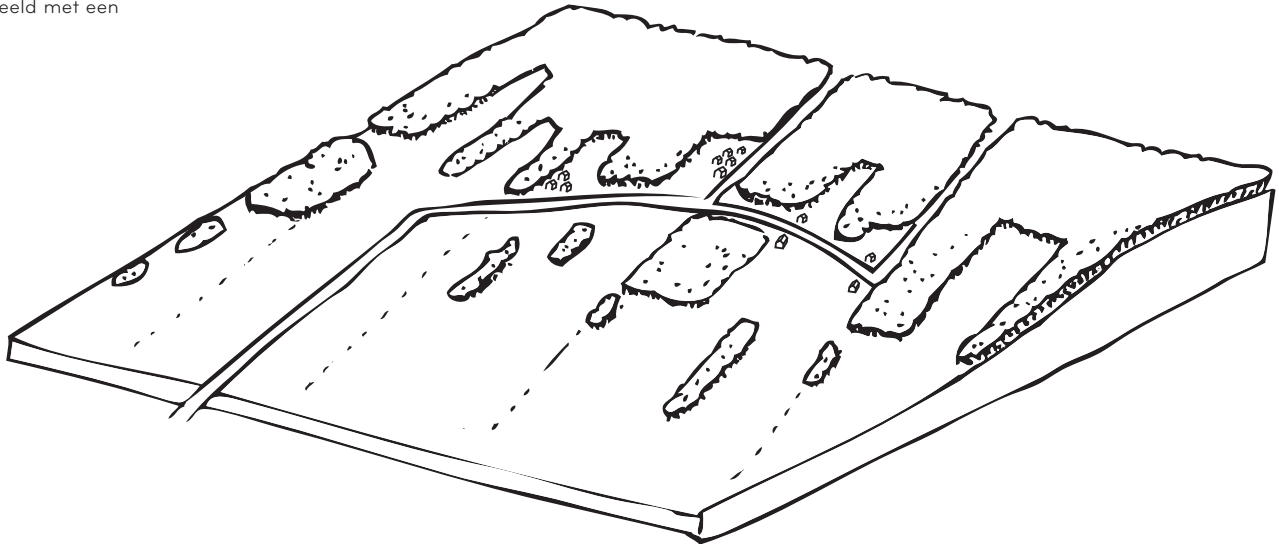

in het bos maken zijlanen en vista's door de bomen verbinding met landschap beneden de stuwwal, open plekken naar boven

8.3 ACHTERFLANK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

Het uitgestrekte bos van de Heuvelrug gaat in de achterflank, tussen Amersfoort en Veenendaal, geleidelijk over in het kleinschalige landschap van de Gelderse Vallei. Het bos versnippert in bospercelen, afgewisseld met akkers, weilanden en boerenerven en loopt uit in kavelrandbeplantingen. Doorgaande structuren zijn nauwelijks aanwezig. De reliëfbeleving is minder sterk. In contrast met de zuidflank is de achterflank een relatief rustige zijde van de Heuvelrug, met slechts enkele, verspreid liggende dorpen en landgoederen.

DRAGER

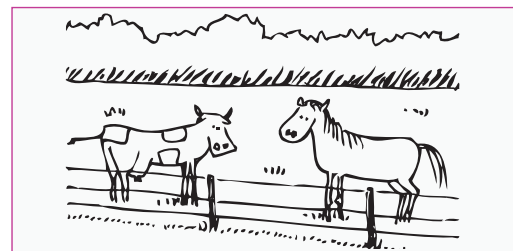
overgang van gesloten bos naar opener gebied.

5 THEMA'S

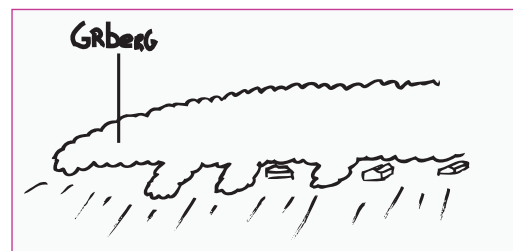
LANDGEBRUIK

veelal weidegrond, begraasd door vooral koeien, paarden en schapen

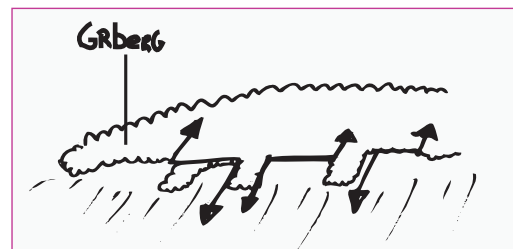
BEBOUWING

weinig dorpen en steden t.o.v. de zuidflank.

INFRASTRUCTUUR

gefragmenteerde wegen, doorgaande weg ontbreekt.

HOOGTEPUNTEN

ontbreken van bijzondere elementen

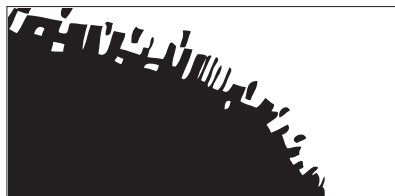
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED ACHTERFLANK

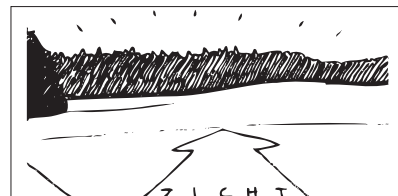

DRAGER

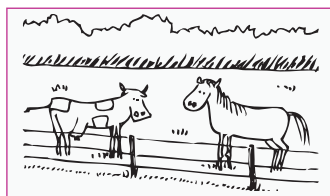
overgang van gesloten bos naar open gebied.

overgang van besloten naar open landschap

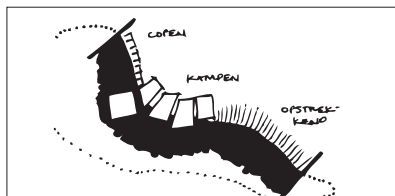

zicht op hoger gelegen bosrand.
Naaldbootmtoppen versterken het silhouet

LANDGEBRUIK

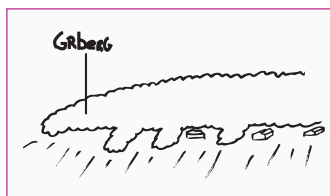
veelal weidegrond, begraast door vooral koeien, paarden en schapen

flank onder invloed van aangrenzend landschap

hoger op de flank enkele akkers, lager de weidegronden

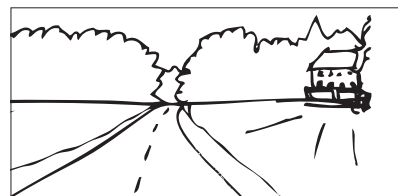

BEBOUWING

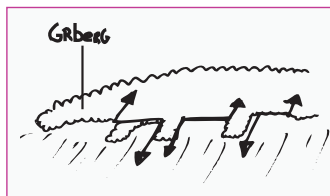
weinig dorpen en steden ten obzichte van de zuidflank.

agrarische bebouwing deels verborgen in groen

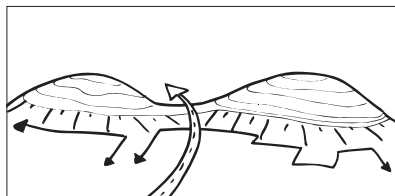

slechts enkele landhuizen en kastelen

INFRASTRUCTUUR

gefragmenteerde wegen, doorgaande weg ontbreekt.

doorsteken in lagere delen, gefragmenteerde 'beneden'weg parallel aan hoogtelijnen

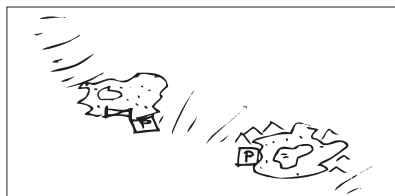

wegen stevig in de beplanting

HOOGTEPUNTEN

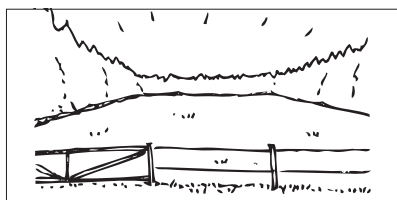
ontbreken van bijzondere elementen

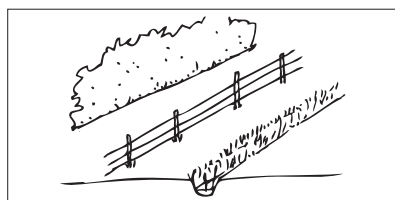
recreatiegebieden; heidevelden, zwemplas, campings, golfbaan etc.

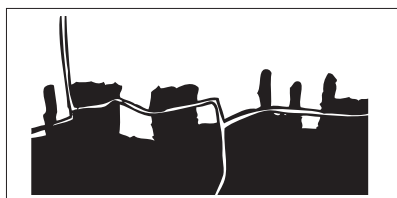
relatieve rust ten opzichte van overige flanken

door bos en/of houtwal omsloten weides

kavelafscheiding is bosrand, houtwal, hek ...
of greppel/slootje

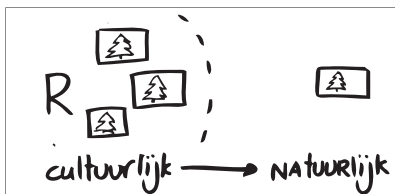
gefragmenteerde weg voert door sequentie
van bos en open ruimtes

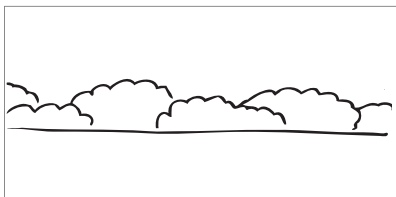
soms doorzicht vanaf flank naar open veld
beneden

ONTWIKKELPRINCIPES ACHTERFLANK

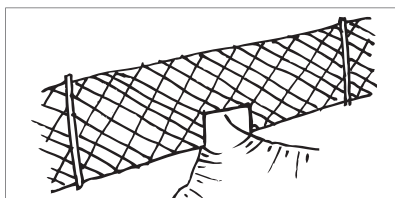
NATUURONTWIKKELING

kavels met cultuurlijk bos nabij recreatief centrum in tact houden ten behoeve van belevings-diversiteit

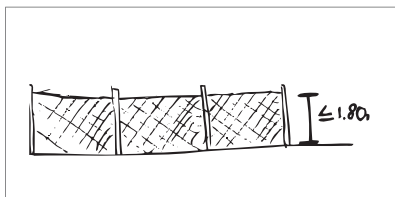
natuurlijke grensafscheiding als meest gewenste oplossing

duikers of wildtunnels door hekwerk ten behoeven van klein wild passage

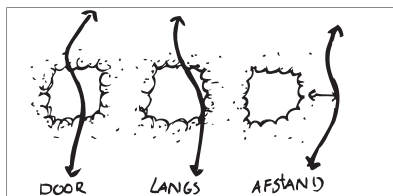

wanneer hek nodig; hekwerk 5 meter in bosrand plaatsen om zicht op groen te behouden

wanneer hek nodig, hekwerk niet hoger dan 1.80m

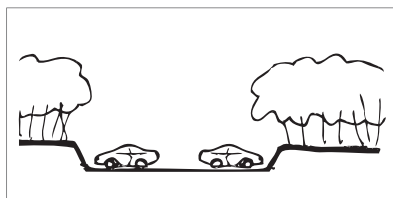
RECREATIEVE GROEI

paden door, langs of op afstand van de open plekken voor verschillende belevingen

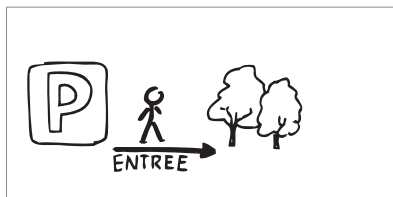
struiken maken intensiever netwerk mogelijk

microreliëf merkbaar maken op parkeerterrein

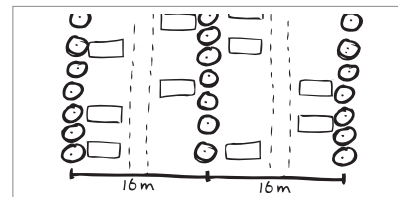
parkeervakken niet gemarkeerd en halfverhard

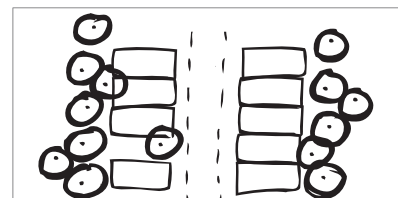
duidelijk gemarkeerde voetgangers entree vanaf de parkeerplaats

(hoofd) gebouw markeert entree van recreatieve poort

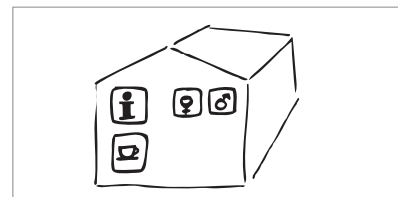
recreatieve poort: parkeerplaats maximaal 16m halfverhardingsbreedte, erna bomen

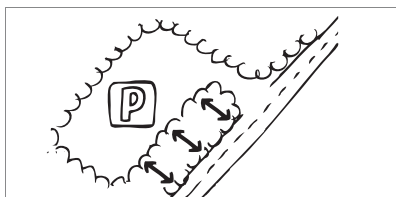
recreatieve poort: losse bomen tussen parkeerplaatsen

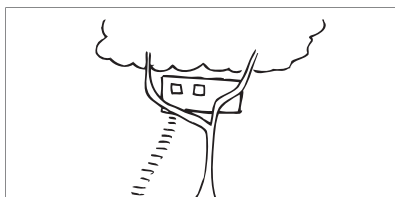
groene entree: bescheiden, duidelijk gemarkeerde entree

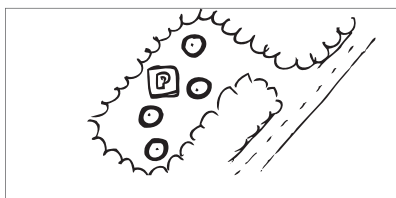
groene entree: wanneer nodig komen de voorzieningen in een enkel gebouwtje

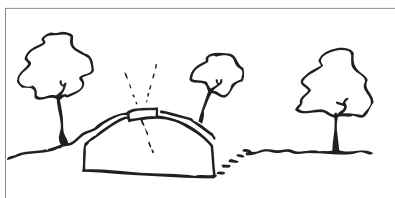
groene entree: parkeerterrein heeft een plek in het bos, los van de weg

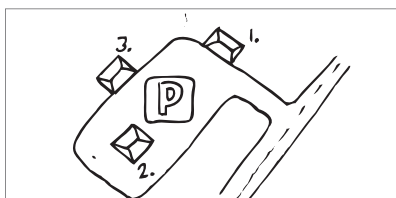
boomhuizen op camping als kwaliteitsverbetering

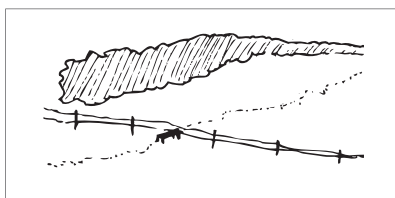
groene entree: bomen los op het parkeerterrein

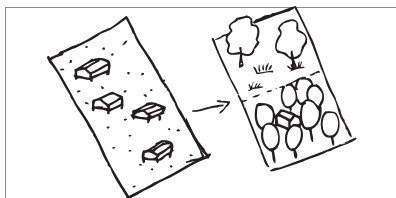
heuvelhutten als kwaliteitsverbetering van camping

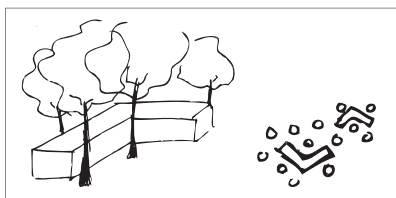
groene entree: voorziening gekoppeld aan het parkeerterrein

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van het landschap: zoals opstap over afrastering

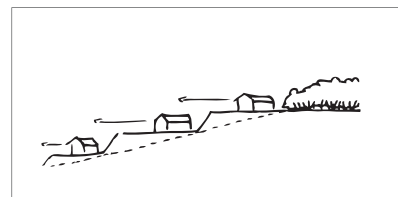

stacaravanveld transformeren naar natuur en huisjes met bos

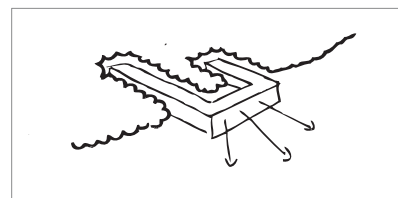

recreatiehuisjes: footprint van huisjes aanpassen aan bomen zodat geen kap hoeft plaats te vinden

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

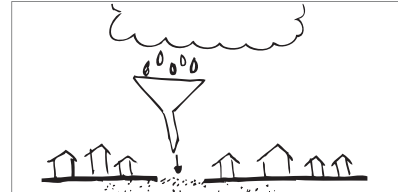

bij bouwen op flanken, reliëf niet uitvlakken maar beleefbaar maken

bebouwing in de bosrand verweven in het bos

WATER EN ENERGIE

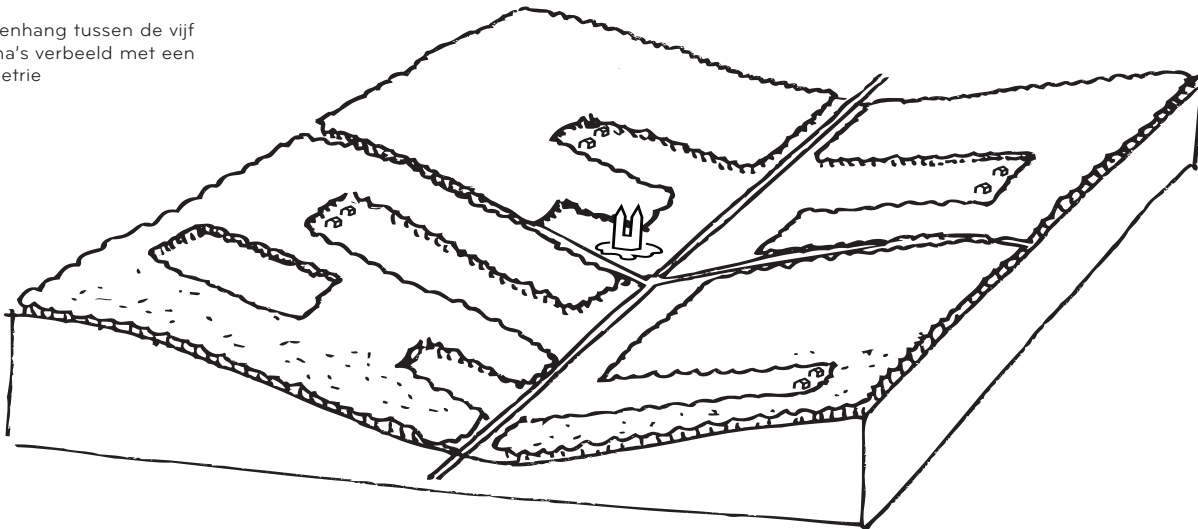

in bebouwde kom regenwater afkoppelen en in heuvelrug laten infiltreren

8.4 DE LAAGTEN

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

DRAGER

verveend gebied in de laagte waar twee flanken samenkomen

LANDGEBRUIK

weidegrond, veelal begraasd door koe of paard

BEBOUWING

op enkele buitenplaatsen na weinig bebouwing

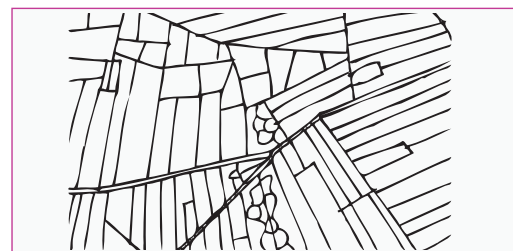
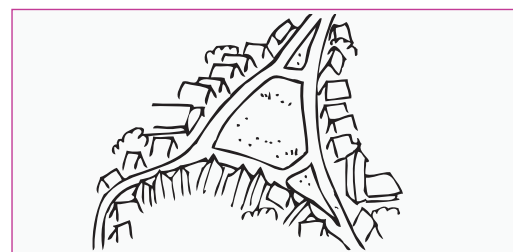
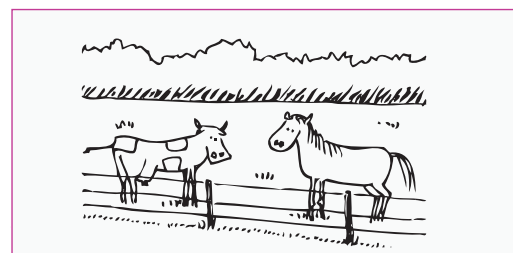
INFRASTRUCTUUR

doorgaande wegen liggen in de laagste delen, haaks hierop gaan zijwegen het bos in

HOOGTEPUNTEN

een paleis, een aantal kastelen en koninklijke landgoederen op overgang hoog-laag

5 THEMA'S

Drie heuvels en omliggende laagten vormen een glooiend gebied tussen de beboste toppen en 't Gooi. De bossen lopen in noord-zuid richting door, met in de laagten weilanden als langgerekte open ruimten in het bos. In het oosten en westen gaan de open ruimten over in de open veenweidegebieden van Eemland en het Groene Hart. Bijzonder zijn de griften in de laagten. De drie heuvels onderscheiden zich van elkaar in hoeveelheid bebouwing, bos en koninklijke landgoederen. De heuvel van Soest is vrijwel geheel bebouwd geraakt, met nog een open plek van de vroegere eng. De heuvel van Baarn is half bebouwd, half bebost, met twee koninklijke landgoederen op de overgang. De Vuursche is vrijwel geheel bebost, heeft een groot koninklijk landgoed en slechts een klein dorp.

5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED DE LAAGTEN

DRAGER

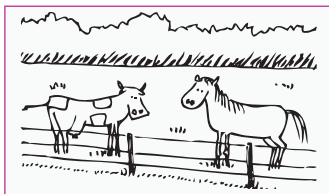
verveend gebied in de laagte waar twee flanken samenkomen

bos bestaat uit vele soorten bospercelen met een afwisselend beeld

bosdeken is een afwisselende mix van verschillende soorten bostypes

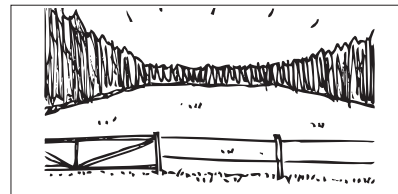

LANDGEBRUIK

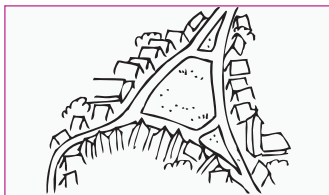
weidegrond, veelal begraast door koe of paard

strookvormige kamers en kavels aan randen

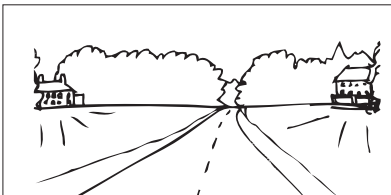

weides en akkers omsloten door bos of houtwallen

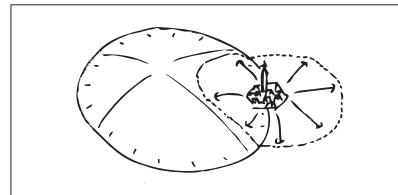

BEBOUWING

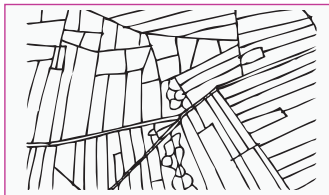
op enkele buitenplaatsen na weinig bebouwing

voornaam bebouwing vaak goed zichtbaar vanaf doorgaande weg

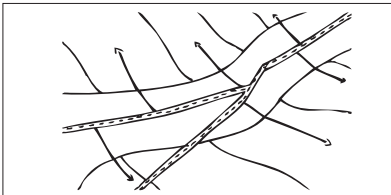

kernen ontstaan op grens hoog-laag, uitbreidingen radiaal naar alle kanten

INFRASTRUCTUUR

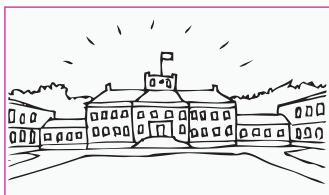
doorgaande wegen liggen in de laagste delen, haaks hierop gaan zijwegen het bos in

doorgaande wegen door laagste zone, haaks hierop zijwegen

wegen stevig in de beplanting

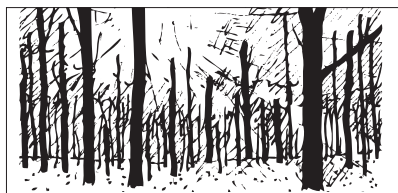

HOOGTEPUNTEN

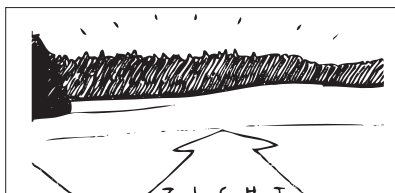
een paleis, een aantal kastelen en koninklijke landgoederen op overgang hoog-laag

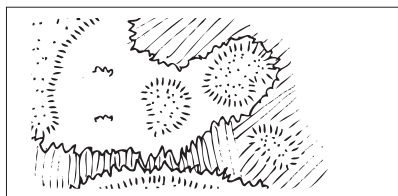
naald van waterloo

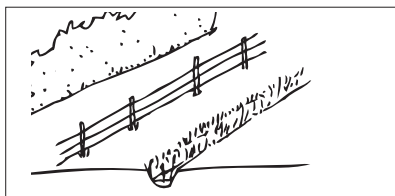
filtering van zonlicht

zicht op bosrand

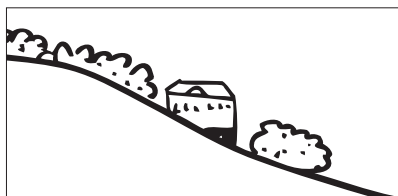
veen met hoger gelegen stuwwalkegels

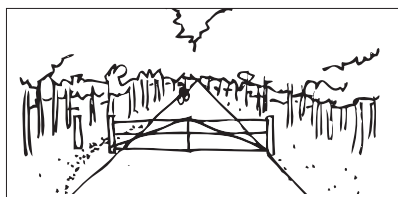
erfafscheiding is bosrand, houtwal, hek of greppel/slootje

water (Praaggracht) of sloten maken lage ligging zichtbaar

landgoederen meestal op de overgang
vaan hoog naar laag

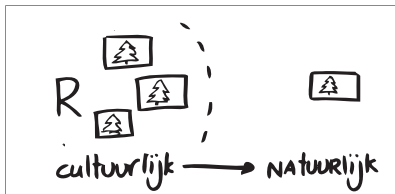
wegen afgesloten voor autoverkeer wel
begaanbaar voor fietsers en wandelaars

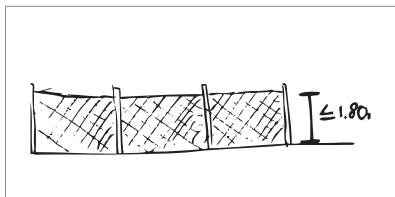
bomen naderen tot dicht op de weg

ONTWIKKELPRINCIPES DE LAAGTEN

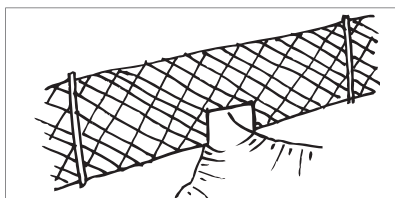
NATUURONTWIKKELING

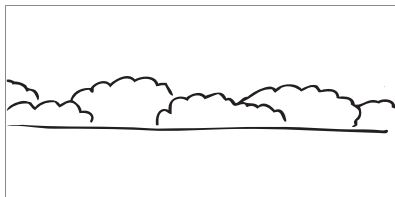
kavels met cultuurlijk bos nabij recreatief centrum in tact houden ten behoeven van belevings-diversiteit

hekwerkhoogte maximaal 1.80m

duikers of wildtunnels door hekwerk ten behoeven van klein wild passage

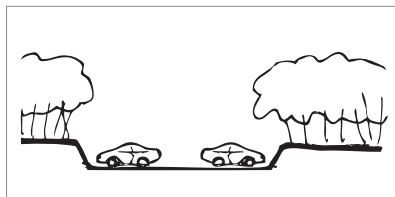

natuurlijke grensafscheiding

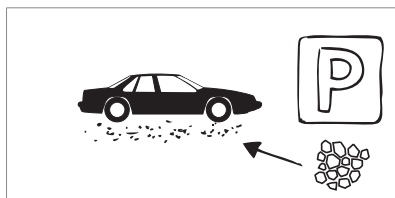
RECREATIEVE GROEI

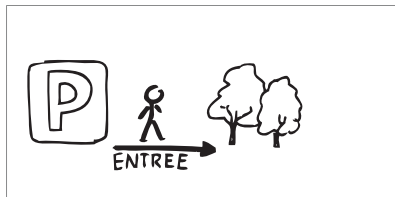
struiken maken intensiever netwerk mogelijk

microreliëf merkbaar maken op parkeerterrein

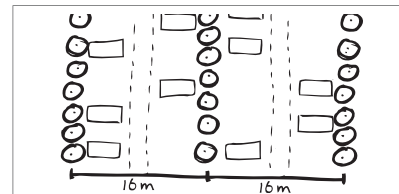
parkeervakken niet gemarkeerd en halfverhard

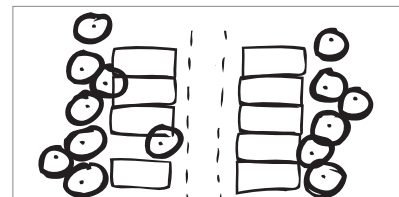
duidelijk gemarkeerde voetgangers entree vanaf de parkeerplaats

(hoofd) gebouw markeert entree van recreatieve poort

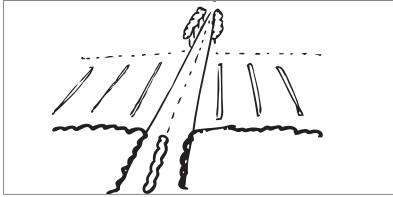

recreatieve poort: parkeerplaats maximaal 16m halfverhardingsbreedte, erna bomen

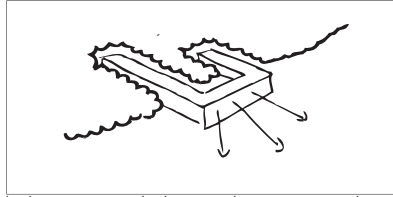
recreatieve poort: losse bomen tussen parkeerplaatsen

INFRASTRUCTURELE GROEI

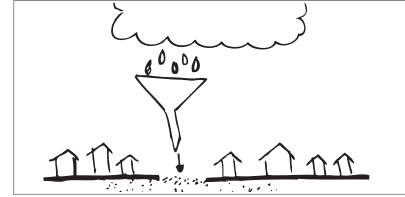
ruimtelijk neemt de nieuwe weg het karakter aan van het omliggende landschap

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

bebouwing in de bosrand verweven in het bos

WATER EN ENERGIE

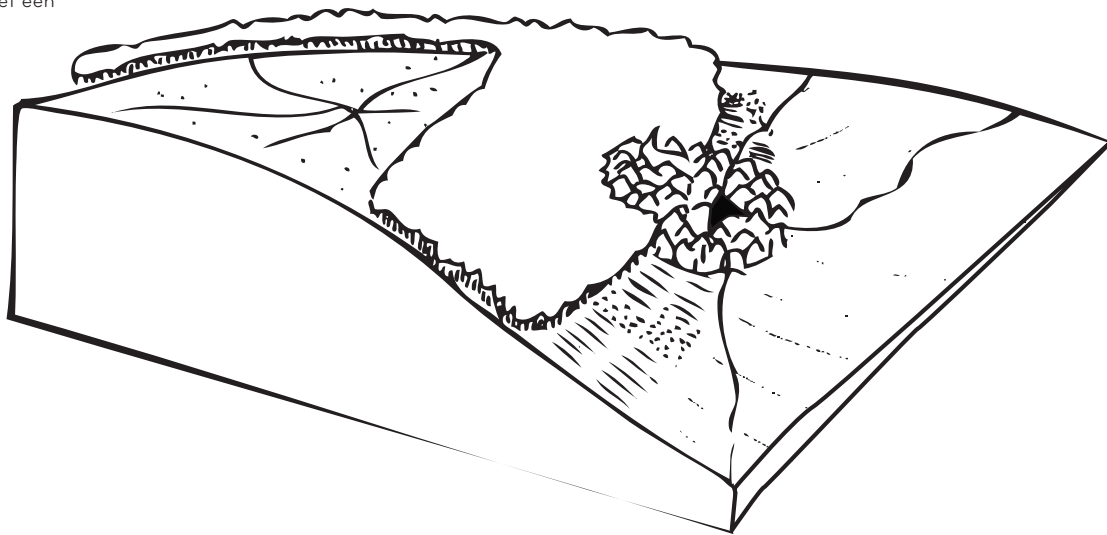

in bebouwde kom regenwater afkoppelen en in heuvelrug laten infiltreren

8.5 'T GOOI

Samenhang tussen de vijf
thema's verbeeld met een
isometrie

In 't Gooi omsluit het bos grote heidevelden en bebouwingskernen. Villawijken maken geleidelijke overgangen tussen kernen en bos. Vanuit de kernen radiaal uitlopende wegen vormen een webachtig netwerk dat het hele gebied dooradert. Bossen, heidevelden, kernen en villawijken samen vormen een lappendeken op een glooiende ondergrond. Aan de randen van het plateau gaat het bos over in open grasland en waterrijke gebieden. Binnen de lappendeken bevinden zich historische restanten van brinken, enges en meenten, maar ook grote historische complexen zoals de landgoederenzone van 's-Graveland en de vesting Naarden.

DRAGER

uitgestrekte bossen met grote heidevelden als gemeenschappelijke drager

LANDGEBRUIK

grote grazers en schaapskuddes op de heide

BEBOUWING

dorpen met een gemeenschappelijke brink

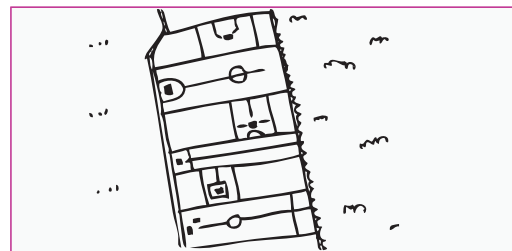
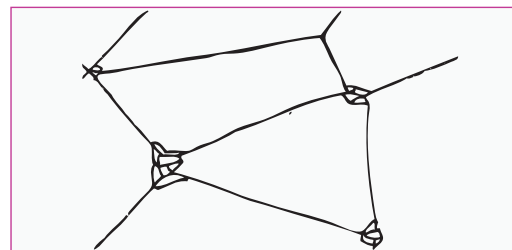
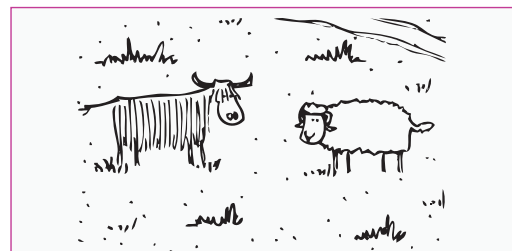
INFRASTRUCTUUR

vanuit de kernen uitwaaiend wegen patroon met daartussen verbindende lijnen

HOOGTEPUNTEN

's Graveland
landgoederenzone

5 THEMA'S

BRONVERMELDING

LITERATUURLIJST

Anonymus. *SPOU-reeks 'Geschiedenis en Architectuur' in de provincie Utrecht*, diverse delen.

Blijdenstijn, R. & Provincie Utrecht (2005). *Tastbare Tijd: Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Utrecht/ Amsterdam.

Blijdenstijn, R. (1982-1984). *Zeist Groei en Bouw*, zes delen. Zeist.

Brombacher, A.A. & Hoogendoorn, W. (1997). *Aardkundige waarden in de provincie Utrecht*. Utrecht.

BUITEN Bureau voor Economie & Omgeving (2009). *Recreatievisie Heel de Heuvelrug: Recreatie en toerisme op de Utrechtse Heuvelrug*, eindrapport. Utrecht.

Bureau Alle Hosper & Programmabureau Hart van de Heuvelrug (2009). *Ruimtelijk plan Vliegbasis Soesterberg*.

Buro Hemmen (2003). *Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug: Beheers en inrichtingsplan*.

Croonen Adviseurs & Provincie Utrecht (2009). *Gebiedsvisie De Vuursche*. Utrecht.

Dekker, C. (1983). *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*, Zutphen.

Hegener, M. (1995). *Archeologie van het landschap*.

Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ (2004). *Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling*.

MTD landschapsarchitecten, P2managers & Programmabureau Heel de Heuvelrug (2009). *Gebiedsvisie A12-A28: Utrechtse Heuvelrug*.

Programmabureau Heel de Heuvelrug (2009). *Heel de Heuvelrug, ontdek het palet: Gebiedsvisie*. Soesterberg.

Provincie Utrecht, Provincie Noord Holland, SB4 (2009). *Heel de Heuvelrug: Cultuurhistorische visie*. Wageningen.

Provincie Utrecht (2004). *Notitie Heideherstel: Beleidskader voor omvorming van bos naar open natuur in de provincie Utrecht*.

Provincie Utrecht (2005). *Visie voor de Stichtse Lustwarande*.

Provincie Utrecht (2008). *Streekplan 2005-2015: Streekplanuitwerking Nationale Landschappen*. Utrecht.

Provincie Utrecht (2000). *Toestand van de Utrechtse Natuur*. Utrecht.

Platform Hart van de Heuvelrug (2003). *Gebiedsvisie Hart van de Heuvelrug*.

Volkers, K. (2009). *Geheim Landschap, 200 jaar militairen op de Heuvelrug*. Utrecht (2e dr).

KAARTEN EN ILLUSTRATIES

Tekeningen: OKRA Landschapsarchitecten

Foto's: OKRA Landschapsarchitecten & Provincie Utrecht

Kaarten: OKRA Landschapsarchitecten, op basis van GIS-informatie Provincie Utrecht, Tastbare Tijd en topografische atlas 1820 & 1920

COLOFON

Titel document:	Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen - Katern Utrechtse Heuvelrug
Datum:	Juli 2011
Auteur:	OKRA landschapsarchitecten i.s.m. Provincie Utrecht Tekst van de verhalen (§3.1 t/m §3.4): Kees Volkers
Opdrachtgever:	Provincie Utrecht Postbus 80300 3508 TH Utrecht
Documentnummer:	OKRA_11-089

Voor het samenstellen van dit document heeft OKRA getracht alle auteurs, fotografen en andere rechthebbenden te benaderen. Mocht iemand in dit document een illustratie aantreffen, waarop hij of zij rechten kan doen gelden of een niet correcte bronvermelding aantreffen, gelieve zich dan te melden bij de Provincie Utrecht, afdeling Communicatie .

Alle rechten zijn voorbehouden, zowel voor het gehele werk als delen ervan. Niets uit dit document mag in enige vorm of op enige wijze worden verveelvoudigd, openbaar gemaakt of opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, fotokopie en digitale vermenigvuldiging inbegrepen. Voor iedere vorm van gebruik is schriftelijke toestemming van OKRA vereist.

